ACADEMIA DE ȘTIINȚE SOCIALE ȘI POLITICE A REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

REVISTA DE ISTORIE

DIN SUMAR:

INVESTIGAREA ISTORIEI ROMÂNEȘTI

1 MAI 1939 — EXPRESIE A SPIRITULUI REVOLUȚIONAR ANTIFASCIST AL POPORULUI ROMÂN
ION ARDELEANU

AGRICULTURA TRANSILVANIEI ÎN AJUNUL PRIMULUI RĂZBOI MONDIAL (II)
IOSIF I. ADAM

CU PRIVIRE LA STRUCTURA SOCIALĂ A COMUNITĂȚILOR SĂTEȘTI DINTRE CARPAȚI ȘI DUNĂRE ÎN SEC. IV E. N.
ȘTEFAN OLTEANU

PAGINI DE ISTORIE UNIVERSALĂ

MARELE VIZIRAT AL KÖPRÜLÜ-ILOR
MIRCEA SOREANU

PROBLEME ALE ISTORIOGRAFIEI CONTEMPORANE

MATEMATICA ȘI ISTORIA SOCIAL-ECONOMICĂ. ÎNCEPUTUL IMPACTULUI (II)
VASILE LIVEANU

CRONICA VIEȚII ȘTIINȚIFICE

CARTEA ROMÂNEASCĂ ȘI STRĂINĂ DE ISTORIE

4

TOMUL 37 1984

APRILIE

EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

www.dacoromanica.ro

ACADEMIA DE ŞTIINŢE SOCIALE ŞI POLITICE A REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

SECŢIA DE ISTORIE ŞI ARHEOLOGIE

COMITETUL DE REDACŢIE

ŞTEFAN ŞTEFĂNESCU *(redactor şef)*, ION APOSTOL *(redactor şef adjunct)*; NICHITA ADĂNILOAIE, LUDOVIC DÉMENY, GHEORGHE I. IONIŢĂ, VASILE LIVEANU, AUREL LOGHIN, DAMASCHIN MIOC, ŞTEFAN OLTEANU, POMPILIU TEODOR *(membri)*.

Preţul unui abonament este de 180 lei.

În ţară abonamentele se primesc la oficiile poştale şi difuzorii de presă din întreprinderi si instituţii.

Cititorii din străinătate se pot abona adresîndu-se la ILEXIM. Departamentul Export-Import presă P.O. Box 136 137. Telex 11226 — Bucureşti, Str. 13 Decembrie nr. 3, 70116.

Manuscrisele, cărţile şi revistele pentru schimb precum şi orice corespondenţă se vor trimite pe adresa Comitetului de redacţie al revistei „REVISTA DE ISTORIE". Apare de 12 ori pe an.

Adresa Redacţiei:
www.dacoromanica.ro
71247—Bucureşti, tel. 507241

REVISTA DE ISTORIE

TOM 37, Nr. 4
aprilie 1984

SUMAR

INVESTIGAREA ISTORIEI ROMÂNEȘTI

ION ARDELEANU, 1 Mai 1939 — expresie a spiritului revoluționar antifascist al poporului român 301
IOSIF I. ADAM, Agricultura Transilvaniei în ajunul primului război mondial (II) . . 313
ȘTEFAN OLTEANU, Cu privire la structura socială a comunităților sătești dintre Carpați și Dunăre în secolul al-IV e.n. 326

PAGINI DE ISTORIE UNIVERSALĂ

MIRCEA SOREANU, Marele vizirat al Köprülü-ilor (1656—1676) 346

PROBLEME ALE ISTORIOGRAFIEI CONTEMPORANE

Matematica și istoria social-economică. Începutul impactului (II) *(Vasile Liveanu)* . . . 365

CRONICA VIEȚII ȘTIINȚIFICE

Activitatea Institutului de istorie „N. Iorga" în anul 1983; Sesiunea științifică „Reședințe voievodale pe teritoriul patriei" *(Constantin Șerban)*; Călătorie științifică în Belgia și Franța *(Nicolae Liu)*. 373

CARTEA ROMÂNEASCĂ ȘI STRĂINĂ DE ISTORIE

ION MAMINA, VASILE NICULAE, *Partidul elasei muncitoare în viața politică a României (1893 — 1918)*, Edit. politică, București, 1983, 272 p. *(Gh. I. Ioniță)* 383
PAUL CERNOVODEANU, MARIAN ȘTEFAN, *Pe urmele Maghernor*, Edit. Sport-Turism, București, 1983, 487 p. + 48 p. ilustrații + 4 planșe *(Anastasie Iordache)* 385
* * * *Developpement de la conscience nationale en Europe centrale du XVIe au XXe siècle*, Actes du colloque polono-français, Poznan, 6—7 avril 1981, Redaction des Actes: Ianusz Pajewski et Maciej Serwański, Poznan, Universytet im. Adama Mickiewicza, 1982, 118 p. *(Mihai Manea)* 388
ADAM SCHAFF, *Istorie și adevăr*, Edit. politică, București, 1982, 370 p. *(Maria Fonta, Ilie Fonta)* 391

www.dacoromanica.ro

REVISTA DE ISTORIE

TOME 37, No. 4
avril 1984

SOMMAIRE

L'INVESTIGATION DE L'HISTOIRE ROUMAINE

ION ARDELEANU, 1er Mai 1939 — expression de l'esprit révolutionnaire antifasciste du peuple roumain 301

IOSIF I. ADAM, L'agriculture de la Transylvanie à la veille de la première guerre mondiale (II) 313

ŞTEFAN OLTEANU, A propos de la structure sociale des communautés villageoises se trouvant entre les Carpates et le Danube au IVe siècle de notre ère 326

PAGES D'HISTOIRE UNIVERSELLE

MIRCEA SOREANU, Le grand vizirat des Köprülü (1656 1676) 346

PROBLEMES DE L'HISTORIOGRAPHIE CONTEMPORAINE

Les mathématiques et l'histoire socio-économique. Le début de l'impact (II) *(Vasile Liveanu)* 365

CHRONIQUE DE LA VIE SCIENTIFIQUE

L'activité de l'Institut d'histoire „N. Iorga" en 1983; La session scientifique „La résidence voïévodale sur le territoire de la patrie" *(Constantin Şerban)*; Voyage scientifique en Belgique et en France *(Nicolae Liu)*. 373

LE LIVRE ROUMAIN ET ÉTRANGER D'HISTOIRE

ION MAMINA, VASILE NICULAE, *Partidul clasei muncitoare în viaţa politică a României (1893—1918)* (Le parti de la classe ouvrière dans la vie politique de la Roumanie 1893—1918), Edition politiques, Bucarest, 1983, 272 p. *(Gh. I. Ioniţă)* 383

PAUL CERNOVODEANU, MARIAN ŞTEFAN, *Pe urmele Magherilor* (Sur les trases des Magheru), Editions Sport-Tourisme, Bucarest, 1983, 487 p. + 48 p. illustrations + + 4 planches *(Anastasie Iordache)* 385

* * * *Développement de la conscience nationale en Europe centrale du XVI au XX siècle.* Actes du colloque polono-français, Poznan, 6—7 avril 1981, Rédaction des Actes; Ianusz Pajewski et Maciej Serwański, Poznan, Universytet im. Adams Mickiewicze, 1982, 118 p. *(Mihai Manea)* 388

ADAM SCHAFF, *Istorie şi adevăr* (Histoire et vérité), Editions politiques, Bucarest, 1982, 370 p. *(Maria Fonta, Ilie Fonta)* 391

www.dacoromanica.ro

1 MAI 1939 — EXPRESIE A SPIRITULUI REVOLUŢIONAR ANTIFASCIST AL POPORULUI ROMÂN

DE

ION ARDELEANU

Eroica şi zbuciumata existenţă a mişcării noastre muncitoreşti se confundă cu însuşi zbuciumul naţiunii române, cu luptele şi acţiunile purtate deseori biruitor de clasa noastră muncitoare plămădită unitar în contextul dezvoltării social-economice din secolul al XIX-lea.

În anul 1890, pentru prima dată, alături de proletariatul internaţional, clasa muncitoare din ţara noastră a sărbătorit primul 1 Mai prin entuziaste întruniri şi manifestaţii.

Purtînd amprenta gradului de maturitate politică a clasei muncitoare, întîiul 1 Mai din România s-a înscris în istoria mişcării muncitoreşti ca un element de referinţă în procesul de cristalizare, de constituire politică şi organizatorică. „De azi încolo — releva ziarul „Munca" — se poate spune fără doară că partidul muncitorilor există, că este puternic, plin de viaţă şi de voinţă de a lucra şi lupta." [1]

Crearea partidului politic al clasei muncitoare din România, în 1893, ca partid unic al întregii muncitorimi din ţara noastră, a ridicat pe noi trepte lupta revoluţionară a proletariatului.

An de an, ziua de 1 Mai şi-a mărit înţelesul şi menirea. Dacă la început ea nu însemna decît ziua revendicării de bază: 8 ore de muncă, dacă mai pe urmă ea şi-a lărgit conţinutul înglobînd în lozincile ei, mai toate celelalte revendicări economice, cu timpul ziua de 1 Mai a încadrat în manifestaţiile ei şi revendicările politice şi sociale, care tindeau spre emanciparea desăvîrşită a claselor muncitoare de sub orice formă de exploatare. Astfel, dintr-o manifestaţie pentru revendicări economice imediate odată cu creşterea mişcării muncitoreşti în amploare şi intensitate, 1 Mai s-a ridicat la simbolul unei zile de luptă. „După hotărîrile Congresului de la Paris — scria Constantin Dobrogeanu-Gherea — serbarea de 1 Mai trebuie să fie o manifestaţie internaţională a muncitorilor pentru reglementarea zilei de lucru de 8 ore... Dar nu s-a oprit numai aici însemnătatea marii serbări a lucrătorilor şi în fiecare an se desemnează mai clar ceea ce a ajuns deja şi va ajunge tot mai mult şi

[1] „Munca" din 18 aprilie 1890.

„Revista de istorie:", Tom 37, nr. 4, p. 301—312, 1984.

www.dacoromanica.ro

mai mult această serbare, adică o manifestare a solidarității și frăției tuturor lucrătorilor conștienți în lupta lor pentru transformarea societății de azi în societatea socialistă."[2]

Manifestațiile de la 1 Mai, prin natura și conținutul revendicărilor, prin gradul de participare a maselor, prin formele de organizare și mobilizare, prin spiritul revoluționar afirmat cu acest prilej, au reflectat însăși linia mereu ascendentă a evoluției mișcării noastre muncitorești, a afirmării sale ca forță social-politică fundamentală a societății românești. Reflectînd idealurile ce animau în acei ani șirurile demonstranților din ziua de 1 Mai, I. C. Frimu scria : „În lungul șir al dezmoșteniților care dă zilei de azi aspectul unei zile de sărbătoare, este întrupat un ideal măreț și sfînt. Chemați sînteți voi, robilor de veacuri, ca luptînd să faceți acest măreț și frumos ideal o realitate binefăcătoare întregii omeniri. Robii de veacuri dovedesc în ziua sărbătoririi înfrățirii că vor ști, ei înșiși, să-și sfarme lanțurile și să clădească măreț edificiu societății socialiste".[3]

Făurirea Partidului Comunist Român, în mai 1921 a marcat o nouă etapă în organizarea manifestațiilor de 1 Mai ca momente însemnate și specifice în lupta generală revoluționară a maselor muncitoare.

În perioada ilegalității, înfruntînd condițiile grele și prigoana, Partidul Comunist a imprimat manifestațiilor legate de sărbătorirea zilei de 1 Mai un înalt spirit revoluționar, transformîndu-le în puternice acțiuni de apărare a intereselor fundamentale ale clasei muncitoare, ale întregului popor.

Evocînd condițiile în care s-au desfășurat acțiunile de 1 Mai în perioada ilegalității — tovarășul Nicolae Ceaușescu arăta : „Sărbătoream această zi a solidarității internaționale prin acțiuni politice de masă împotriva regimului burghezo-moșieresc, pentru apărarea intereselor clasei muncitoare, ale întregului nostru popor, pentru libertate și democrație, pentru viitorul socialist al României".[4]

Afirmînd cerințele generale permanente ale maselor muncitoare, aceste manifestații organizate de P. C. R. și P.S.D. și celelalte organizații muncitorești erau totodată un prilej de impunere a revendicărilor concrete specifice fiecărei etape. Astfel, în anii crizei economice demonstrațiile de 1 Mai se constituiau ca parte componentă a marilor bătălii de clasă împotriva ofensivei capitalului și a monopolurilor străine. Ulterior, în anii ascensiunii fascismului pe plan internațional și a iminenței pericolului de război, sărbătorirea zilei de 1 Mai s-a desfășurat sub semnul luptei împotriva pericolului fascismului și a războiului, pentru apărarea libertăților democratice, a păcii și independenței naționale, integrității teritoriale a țării.

În anii luptei pentru coalizarea tuturor forțelor democratice, a făuririi Frontului Popular Antifascist, multe din aceste manifestații se înfăptuiau pe baza înțelegerii comune între Partidul Comunist cu Partidul Socialist Unitar și cu unele organizații ale Partidului Social-Democrat.

[2] „Socialismul", din 1 mai 1920.

[3] „Lumea nouă", din 23 aprilie 1900.

[4] Nicolae Ceaușescu, *România pe drumul construirii societății socialiste*, vol. 11, Edit. politică, București, 1975, p. 546—547.

www.dacoromanica.ro

Succesele obținute în realizarea unității de acțiune a clasei muncitoare erau rezultatul preocupării permanente a Partidului Comunist Român de făurire a Frontului Unic Muncitoresc, ca premisă esențială a realizării unității tuturor forțelor democratice, patriotice, antifasciste. Dînd expresie acestei orientări tactice precum și conștiinței înaltei responsabilități sociale și naționale a proletariatului în cadrul luptei pentru apărarea democrației și a păcii, scrisoarea C.C. al P.C.R. către Comitetul Executiv al P.S.D. din anul 1935 concludea : „Rolul nostru de proletari, rolul partidelor noastre ca partide muncitorești este să fie în fruntea acestei lupte ! Succesul ei atîrnă numai și numai de unitatea proletară, de unitatea maselor. Această unitate e în curs și nimic nu o va putea opri. Să ajutăm, să grăbim realizarea ei !” [5]

Tendința spre unitate muncitorească se manifesta cu tot mai multă pregnanță și în rîndurile celorlalte partide și organizații muncitorești. „Și dacă pretutindeni crește curentul irezistibil al unității — scria Ștefan Voitec, secretarul Partidului Socialist Unitar, cu ocazia zilei de 1 Mai 1935 — dacă azi unitatea totală e problema centrală care preocupă proletariatul, la noi ea trebuie să fie mai actuală, mai urgentă, mai poruncitoare ca oriunde. Vremea lucrează pentru lichidarea sectarismelor. Cu satisfacția deplină a rodniciei necurmatelor noastre eforturi unitariste și totodată de organizare, de luptă intransigentă și justă orientare de pînă acum, să pornim înainte la acest început al anului muncitoresc mai activ, mai hotărît și mai siguri de biruința în care am nădăjduit, pe care am pregătit-o, pe care trebuie s-o trăim.” [6]

În toate marile momente ale luptelor revoluționare, ziua de 1 Mai s-a înscris, așa cum se arată într-un articol teoretic din organul P.C.R. din 1938, ca „ziua de mobilizare la luptă a tuturor celor robiți și exploatați, dornici de pace, libertate și dreptate”, ca „zi solemnă de solidaritate internațională proletară”, cînd „din adîncul sufletului fiecărui muncitor iese strigătul : unitate, unitate !” [7]

În succesiunea acțiunilor demonstrative desfășurate în România cu ocazia sărbătoririi zilei de 1 Mai se detașează ca un moment deosebit, de excepțională importanță și forță ilustrativă a rolului clasei muncitoare, a avîntului luptei antifasciste, marea manifestație de la 1 Mai 1939. „Creșterea avîntului mișcării antifasciste din România — sublinia tovarășul Nicolae Ceaușescu — se oglindește în valul acțiunilor de luptă care au avut loc în această perioadă, în marile demonstrații antifasciste organizate la 1 Mai 1939 sub semnul împotrivirii poporului nostru Germaniei fasciste, pentru libertăți democratice, pentru apărarea independenței țării.” [8]

Campania politică, organizarea de către P.C.R. a zilei de 1 Mai 1939 s-au desfășurat în condiții specifice, diferite de cele din perioadele precedente, atît pe plan intern, cît și pe plan internațional.

---

[5] Arhiva Institutului de studii istorice și social-politice de pe lîngă C.C. al P.C.R., cota A XIX—23.

[6] „Proletarul” din 1 Mai 1935.

[7] Articolul *Pentru unitate* în „Lupta de clasă” nr. 2 din mai 1938.

[8] Nicolae Ceaușescu, *România pe drumul desăvîrșirii construcției socialiste*, vol. 1, Edit. politică, București, 1968, p. 371.

www.dacoromanica.ro

Instaurarea la 10 februarie 1938 a dictaturii regale a constituit un eveniment politic cu repercusiuni negative accentuînd procesul de restrîngere a drepturilor și libertăților democratice, cetățenești. Ca urmare a politicii agresive a statelor fasciste revizioniste, încurajate de politica conciliatoare promovată de cercuri conducătoare din rîndul marilor puteri, sistemul de alianțe pe care România își baza securitatea a suferit o eroziune treptată. Anii 1938—1939 — marcați de Anschluss, pactul de la München, ocuparea Cehoslovaciei și începutul celui de al doilea război mondial, au încheiat procesul de izolare a României pe plan internațional.

În iunie 1938, Comitetul Central al Partidului Comunist Român a elaborat și difuzat în mase broșura cu titlul : După Austria, Cehoslovacia, în care avertiza poporul : „După ocuparea militară a Austriei, Germania hitleristă se pregătește de noi atacuri, de noi cuceriri. Mijloacele și căile întrebuințate vor fi diferite. Scopul același : subjugarea economică și politică a tuturor țărilor și popoarelor, care trebuie să fie înhămate la carul marelui capital și al marii finanțe germane. . . asupra Cehoslovaciei continuă să apară și în ceasul de față aceeași mare primejdie : primejdia de a fi atacată și invadată de armata germană, iar independența ei națională sugrumată."[9] În continuare, C.C. al P.C.R. demasca grupările fasciste și profasciste atît din România cît și din celelalte țări europene, arătînd că ele intraseră în slujba lui Hitler și se transformaseră în agenturi naziste.

Conducerea P.C.R., pe baza unei ample analize a noilor evenimente ce avuseseră loc pe plan intern și extern, a avertizat asupra accentuării izolării României pe plan internațional, cît și asupra pericolului unui atac iminent hitlerist asupra țării noastre.

În decembrie 1938, reprezentanți ai Uniunii democratice și Madoszului au înaintat primului ministru un Memoriu în care arătau : „De ani de zile am denunțat opiniei românești rolul de trădare de țară al Gărzii de Fier, rolul ei de spionaj și agentură a statelor revizioniste și agresoare. În aceste condiții, am fost adînc îngrijorați, cînd după dezmembrarea Cehoslovaciei, am văzut renăscînd sub impulsul și conducerea acelorași state revizioniste, activitatea teroristă și destrămătoare de țară a Gărzii de Fier."[10]

Prin consecințele pe care le-a avut, dictatul de la München a afectat puternic poziția internațională a României. Dispariția Micii Înțelegeri, unul dintre factorii politicii de apărare a statu-quo-ului teritorial în centrul și sud-estul Europei, a slăbit poziția internațională a României, capacitatea ei de rezistență în fața pretențiilor revizioniste, a adîncit izolarea internațională a țării. În fața cercurilor conducătoare s-a pus cu stringență problema reanalizării raportului de forțe pe plan internațional, a cunoașterii cadrului general în care se desfășura politica externă a României și, în primul rînd, a găsirii unor noi elemente ce puteau fi folosite pentru menținerea independenței și suveranității țării, a integrității ei teritoriale.

[9] Arhiva Institutului de studii istorice și social-politice de pe lîngă C.C. al P.C.R., cota A XXVIII/1938.

[10] Idem, cota A XII/1938.

www.dacoromanica.ro

La sfîrșitul anului 1938 și în anul 1939, Germania nazistă, folosindu-se de Garda de Fier, de alte cercuri fasciste, progermane, și-a intensificat presiunile asupra României, pentru angajarea ei în sfera de interese naziste.

În martie 1939, comploturile legionare, actele teroriste ale acestora au fost intensificate. Atentatul și asasinatul politic sînt considerate ca principale mijloace menite a înlătura obstacolele angajării României în sfera de interese a Germaniei.

În acele condiții, animat de un profund patriotism, Partidul Comunist Român a acționat cu și mai mare hotărîre în vederea concentrării tuturor forțelor democratice într-un front larg patriotic antifascist și mobilizării întregului popor la luptă pentru apărarea patriei.

Oamenii politici și personalități influente în mecanismul guvernării ca : Armand Călinescu, Nicolae Iorga, Victor Iamandi, Mitiță Constantinescu, Petre Andrei, Mihail Ralea ș.a. — au luptat pentru întărirea capacității de rezistență a națiunii, respingînd încercările de imixtiune politică din partea Germaniei care periclita suveranitatea, independența și integritatea patriei. Asupra acestor tendințe s-a exercitat, de asemenea, influența și opțiunile maselor ale opiniei publice de la Partidul Comunist Român și pînă la liderii partidelor burgheze care se opuneau aservirii țării de către Germania hitleristă, cerînd continuitatea politicii tradiționale a României.

Muncitori, țărani, intelectuali, meseriași, oameni ai muncii din rîndurile naționalităților conlocuitoare și-au unit rîndurile în fața pericolului ce amenința țara. Astfel, în scrisoarea adresată în aprilie 1939 lui Armand Călinescu, Președintele Consiliului de Miniștri, de către meseriași, muncitori, agricultori și cărturari din Cluj, membri ai secțiunii maghiare a Frontului Renașterii Naționale, se arăta : „Socotim că în momentele de acum apărarea hotarelor României pe baza fraternității între poporul român și maghiar din țară, pe baza principiilor de libertate, a egalității de drepturi și a păcii interne, formează nu numai singura cale de urmat pentru înfăptuirea unei conviețuiri fericite a popoarelor de pe aceste meleaguri, dar este și aportul cel mai mare pe care l-am putea aduce independenței și libertății tuturor popoarelor din bazinul dunărean și confraților noștri din Ungaria. Convingerea noastră fermă este că față de pericolul comun, maghiarimea din țară trebuie să-și spună cuvîntul răspicat, clar și fără șovăire în interesul solidarității comune" [11]. Iar în scrisoarea populației maghiare din Capitală adresată tot primului ministru, se scria : „Ne solidarizăm prin aceasta cu scrisoarea pe care v-au trimis-o conaționalii noștri din Cluj, exprimîndu-vă hotărîrea lor de a apăra cu tot efortul, independența și integritatea țării, în conștiință că prin aceasta servesc cauza națională a poporului român și maghiar și noi, ungurii din București sîntem convinși că interesele țărănimii române și maghiare sînt absolut identice" [12].

Strîns corelată cu evoluția evenimentelor internaționale și interne premergătoare demonstrației de la 1 Mai 1939 pînă și la izbucnirea celui de-al doilea război mondial, după cum și ulterior în anii rezistenței, atitudinea intelectualității progresiste s-a manifestat plenar în confruntarea cu for-

[11] „Lumea și țara" din 23 aprilie 1939.
[12] Lumea și țara" din 7 mai 1939.

www.dacoromanica.ro

țele fasciste. Angajată în diferite organizații antirăzboinice, în asociații patriotice, în grupările de stînga ale partidelor burgheze sau în frontul ziaristic democratic, intelectualitatea nu a fost izolată de mișcarea antifascistă a maselor populare, de mișcarea muncitorească și de partidele politice ale proletariatului.

Accentuarea politicii expansioniste a Germaniei hitleriste în sud-estul Europei, cotropirea Cehoslovaciei care a împins trupele hitleriste pînă la granița României au creat un pericol direct pentru independența și integritatea sa teritorială.

Orientarea partinică și patriotică pe care comuniștii au reușit să o imprime breslelor muncitorești înființate de dictatura regală în octombrie 1938, după desființarea sindicatelor, și-a găsit o strălucită concretizare în manifestările revoluționare, antifasciste.

Încă de la înființarea breslelor, partidul comunist a dat indicații membrilor săi să acționeze pentru a le transforma — cum se arăta într-un articol apărut în revista teoretică a P.C.R., „Lupta de clasă" din acea perioadă în „instrumente de apărare și de luptă" pentru cîștigarea revendicărilor muncitorești, să folosească adunările breslelor ca mijloace de mobilizare a muncitorilor în marile bătălii antifasciste și antirăzboinice, pentru unitate de acțiune.

Realizarea unității de acțiune muncitorești în cadrul breslelor a fost urmarea eforturilor depuse de numeroși militanți comuniști, vîrstnici și tineri, care aplicînd în practică indicațiile P.C.R. au acționat hotărît în această direcție, precum și a dorinței manifestate a muncitorilor socialiști și social-democrați care au venit în întîmpinarea propunerilor comuniștilor.

Deosebit de rodnică a fost activitatea desfășurată de tovarășul Nicolae Ceaușescu, de alți tineri comuniști — printre care Elena Petrescu (Ceaușescu), — în cercurile culturale din cadrul breslelor, pentru a imprima acestei activități un conținut educativ menit să insufle maselor o atitudine dîrză în apărarea celor mai scumpe idealuri ale muncitorimii, ale tuturor oamenilor muncii. Prin acțiunea tinerilor revoluționari, numeroase manifestări organizate sub egida cercurilor culturale s-au înscris, în pofida indicațiilor oficiale, pe linia strîngerii unității de acțiune a forțelor muncitorești, combaterii fascismului și apărării independenței și integrității teritoriale a țării.

Campania politică a P.C.R. de sărbătorire a zilei de 1 Mai 1939 s-a desfășurat în condiții specifice, diferite de anii precedenți. Aceasta datorită faptului că autoritățile își propuseseră în acest an să imprime întrunirilor muncitorești un caracter legal de sprijinire a regimului de dictatură regală. În acest scop, autoritățile au convocat, chiar în acea zi, un Congres al breslelor, găzduit în principala sală de cinematograf a Bucureștiului, „Aro" (azi „Patria"). Paralel cu congresul, guvernul a autorizat alte două întruniri: în sala „Tomis" — pentru muncitorii și funcționarii organizați în bresle, și în sala „Eintracht" — pentru meseriași și mici patroni. Potrivit programului aprobat și anunțat oficial, urma ca la sfîrșitul congresului și întrunirilor, toți participanții să se adune în Piața Romană, de unde, în frunte cu oficialitățile prezente la aceste manifestări, să se organizeze o „defilare" prin fața Palatului regal, iar

www.dacoromanica.ro

apoi să se meargă la Mormîntul Eroului Necunoscut din actualul Parc al Libertății. Programul stabilit de autorități prevedea și organizarea, în după-amiaza zilei de 1 Mai, a unor serbări și spectacole.

În aceste împrejurări, P.C.R. a găsit orientarea tactică cea mai potrivită, reușind, pe baza colaborării cu socialiștii și social-democrații, să transforme întrunirile și demonstrațiile din ziua de 1 Mai 1939 în puternice manifestații de protest contra regimului de dictatură regală, împotriva pericolului fascist.

Pentru conducerea întregii acțiuni, Partidul Comunist a stabilit legături cu Partidul Social-Democrat, cu alte grupări politice de orientare democratică.

Călit în focul luptelor revoluționare încă de la începutul deceniului al patrulea, trecut prin școala luptei antifasciste ca unul din fruntașii Comitetului Național Antifascist și organizator de seamă al acțiunilor revoluționare ale tineretului, greu încercat prin regimul aspru al închisorilor, tovarășul Nicolae Ceaușescu s-a impus în cadrul activității legate de sărbătorirea zilei de 1 Mai 1939, ca un conducător cu o bogată experiență revoluționară și o înaltă maturitate politică.

Cadrele desemnate de P.C.R. pentru organizare au desfășurat o rodnică și multilaterală activitate atît în București cît și la nivelul întregii țări. Potrivit indicațiilor C.C. al P.C.R., Comitetul de organizare s-a preocupat ca printre delegații la Congresul breslelor, convocat pentru ziua de 1 Mai, să fie aleși și muncitorii comuniști, socialiști și social-democrați care să asigure afirmarea spiritului de combativitate revoluționară, în cadrul lucrărilor congresului. S-a stabilit ca în seara zilei de 30 aprilie, delegații, la sosirea în București, să fie informați asupra acțiunilor preconizate de Partidul comunist pentru următoarea zi. Au fost adoptate măsuri de întărire a muncii desfășurate în condiții ilegale în vederea evitării arestării unor militanți comuniști, operate în mod frecvent de autorități în preajma zilei de 1 Mai. În acest sens, începînd cu ziua de 29 aprilie au fost suspendate ședințele de partid, iar conducătorii organizațiilor P.C.R. și-au schimbat domiciliile. Măsurile de conspirativitate erau impuse și de necesitatea preîntîmpinării unei eventuale contramandări de către autorități a programului de sărbătorire a zilei de 1 Mai. Din această cauză, ultimele instrucțiuni privind modul de participare la acțiunile organizate au fost transmise în București prin întîlniri fulger, efectuate chiar în dimineața zilei de 1 Mai, cu cîteva ore înaintea începerii întrunirilor și manifestațiilor.

Punînd în practică aceste hotărîri, membrii organizației București a P.C.R. au depus o susținută muncă de propagandă în mijlocul maselor muncitoare, în scopul mobilizării lor la acțiuni în conformitate cu chemările și obiectivele politice ale partidului comunist.

Eforturile depuse pentru includerea pe listele delegaților la Congresul breslelor a unor muncitori comuniști și socialiști s-au soldat cu rezultate pozitive, atît în București cît și în numeroase localități din provincie.

Reflectînd spiritul viu de unitate al întregii muncitorimi române și voința sa de a acționa pentru apărarea democrației și păcii, ziarul „Lumea Nouă" din 30 aprilie 1939 scria : „În anul acesta de întîi mai, masele populare din lumea întreagă manifestează, aproape exclusiv pentru pace — condiție primordială pentru progresul și fericirea celor mulți... Masele muncitorești organizate și conștiente, reînnoiesc de 1 mai 1939

www.dacoromanica.ro

apelul lor cald la colaborarea și solidaritatea popoarelor democrate și pacifiste, pentru ca prin forța lor superioară, să poată instaura în toată lumea un regim de cooperație egalitară, economică și politică — chezășie sigură a păcii generale".

În dimineața zilei de 1 Mai 1939, Capitala căpătase un aspect aparte, impresionant prin marea mobilizare a forțelor proletare. Mii de oameni ai muncii, bărbați, femei, tineret, de cele mai diferite profesii, se îndreptau spre sălile de întrunire. La ora 9 dimineața, sala și grădina cinematografului „Tomis" din Calea Călărașilor nr. 11, deveniseră neîncăpătoare pentru numărul mare de participanți. Deasupra mulțimii entuziaste, comuniștii, muncitorii social-democrați înălțau pancarde cu revendicări muncitorești și antifasciste: „Trăiască independența națională a țării!", „Să apărăm granițele împotriva agresorului hitlerist!" „Jos fascismul!" „Vrem 8 ore de muncă!", „Cerem mărirea salariilor!". „Vrem front patriotic!", „Unire cu toate popoarele democratice!" „Trăiască pacea!" O întrunire asemănătoare a fost organizată de către breselele de meșteșugari în sala „Eintracht" din Capitală.

Lozincile patriotice și revoluționare, care au răsunat din piepturile miilor de participanți, evocau vibrant voința muncitorimii, a maselor largi populare de a lupta pentru emanciparea socială și pentru democrație, pentru libertate, independență și integritate teritorială a patriei. Această atmosferă a fost accentuată și prin cuvîntările rostite de la tribuna întrunirii. Vorbitorii, în marea lor majoritate, au subliniat importanța zilei de 1 Mai, ca zi de luptă pentru apărarea intereselor celor ce muncesc, pentru pace, democrație și libertate. „Iată, pe tribună se ridică un orator, —relata „Scînteia" din 1 iunie 1939 — care exprimînd nevoile maselor și ale țării, arată că 1 Mai este o zi internațională de luptă pentru drepturile și revendicările muncitorești, o zi de luptă contra fascismului".

Concomitent cu întrunirea muncitorească din sala „Tomis", în sala „Aro" s-au desfășurat lucrările primului Congres general al breslelor, deschis sub președinția ministrului muncii, Mihai Ralea, și cu participarea unor membri ai guvernului, între care președintele Consiliului de Miniștri, Armand Călinescu. Congresul breslelor a avut un caracter oficial, fapt repercutat și asupra conținutului discursurilor reprezentanților breslelor. Cu toate acestea, vorbitorii din partea breslelor de muncitori, abordînd probleme fundamentale ale poporului român în contextul situației internaționale deosebit de grave, au relevat și unele aspecte legate de interesele de clasă ale maselor muncitoare. Astfel, Eftimie Gherman, din partea partidului social-democrat, exprimînd simțămintele patriotice ale clasei muncitoare, într-un moment cînd soarta țării era în cumpăna pericolului unei agresiuni străine, arăta: „Dacă ar fi nevoie, muncitorimea este gata să-și apere țara cu riscul vieții, fiind convinsă că viața nu are nici un rol fără libertate și independență națională" [13].

Congresul, luînd în considerare situația internațională amenințătoare, cînd pacea era în pericol, iar integritatea teritorială a României, era amenințată direct de tendințele revizioniste, agresive ale fascismului, a adoptat în unanimitate o moțiune prin care se făcea apel ca: „Toți

[13] „Muncă și voie bună", nr. 4 din mai 1939, p. 6.

www.dacoromanica.ro

membrii breslelor ai căror reprezentanți participă la acest Congres să contribuie cu întreg cîștigul lor pe o zi pentru mărirea fondului de înzestrare a armatei și de apărare a integrității țării" [14]. Această hotărîre a Congresului a avut un larg ecou în opinia publică, în cercurile democratice și antifasciste în presa editată de către acestea.

Tribuna Congresului breslelor a fost folosită de președintele Consiliului de Miniștri, Armand Călinescu, care, după ce a salutat pe congresiști, a definit trăsăturile esențiale ale poziției României în contextul evenimentelor internaționale.

Apreciind atitudinea muncitorimii față de mobilizarea parțială ordonată în martie 1939, ca și hotărîrea Congresului de a contribui cu valoarea unei zile de muncă la fondurile de înzestrare a armatei, Armand Călinescu arăta : „Gestul muncitorimii va avea răsunet dincolo de aceste ziduri, el dovedește că națiunea fără deosebire sau ezitări, s-a rostit : România trebuie apărată" [15].

După terminarea întrunirilor, miile de oameni ai muncii încolonați, s-au îndreptat spre sala „Aro", unde avea loc Congresul breslelor. Participanții la Congres și la cele două întruniri muncitorești s-au întîlnit — în jurul orei 12 — în Piața Romană, de unde au pornit demonstrația. Pe străzile orașului au defilat 20.000 de oameni ai muncii, din piepturile cărora au răsunat cu putere chemările partidului comunist : „Trăiască democrația !", „Vrem România liberă și independentă !", „Vrem respectarea granițelor !", „Trăiască muncitorimea unificată !", „Jos Garda de fier !", „Jos agenții hitleriști !" „Să ținem piept agresorului !", „Trăiască integritatea teritorială a României !", „Trăiască frontul popular antifascist !" [16]

Din Piața Romană, pe diferite străzi, demonstranții s-au îndreptat spre Piața Palatului. Din piepturile lor au răsunat lozincile : „Jos fascismul !", „Jos Garda de fier", „Pace, pîine pămînt, libertate". Scandarea lozincilor stabilite de Partidul comunist s-a amplificat pe parcurs, răzbătînd cu deosebită vigoare în fața Palatului regal. Regele Carol al II-lea, ieșind în balconul Palatului pentru a fi omagiat de demonstranți, a fost nevoit să asculte lozincile strigate de mase, care exprimau adevăratul glas al poporului român, năzuințele lui spre dreptate și democrație, hotărîrea fermă de a lupta împotriva fascismului. Consemnînd amploarea manifestației în fața Palatului regal, organul central al C.C. al P.C.R. scria : „masele continuau să strige cu entuziasm : „Vrem România liberă și independentă ! Jos fascismul ! Jos agresorul hitlerist ! Vrem amnistie pentru deținuții antifasciști !Arestarea fasciștilor !" [17].

O ripostă viguroasă au primit din partea muncitorimii grupurile de legionari, care, aflați în Piața Palatului regal în țara coloanei de demonstranți, au încercat să lanseze lozinci fasciste. Și acum, ca și pe întregul traseu, muncitorii prin lozincile scandate : Jos gardismul ! Jos agenții hitleriști ! Jos agenții trădători de țară ! au luat poziție deschisă împo-

[14] „Universul" din 3 mai 1939.

[15] „Universul" din 3 mai 1939.

[16] „Scînteia" din 1 iunie 1939.

[17] „Scînteia" din 1 iunie 1939.

www.dacoromanica.ro

triva Gărzii de fier ca principală agentură fascistă din România, care se pronunța pentru alăturarea României la politica statelor fasciste, a Germaniei hitleriste.

Manifestanții s-au pronunțat cu hotărîre împotriva oricărei politici de concesii față de statele fasciste revizioniste, pentru o politică de alianță cu țările democratice, cu Uniunea Sovietică. Pretutindeni ei au scandat: „Vrem respectarea granițelor, Trăiască integritatea teritorială a României! Să ținem piept agresorului! Vrem rezistență față de plănuitul atac al puterilor fasciste! Nu vrem război! Vrem alianță cu țările democratice! Trăiască Rusia Sovietică! Jos Hitler! Jos Mussolini!" „S-a făcut încă o dată dovada că muncitorii știu să răspundă cu entuziasm atunci cînd este vorba de arătat simțămintele și de manifestat pentru un ideal care nu este numai al muncitorilor, ci al întregii națiuni." [18].

Consemnînd în rapoarte și note informative desfășurarea demonstrației, organele represive raportau că „Manifestanții ajunși în dreptul Prefecturii de poliție au strigat cunoscutele lozinci comuniste" [19].

În încheierea manifestației, care, potrivit programului, a avut ca punct final Parcul Libertății, s-a depus o coroană de flori la Mormîntul Eroului Necunoscut — simbol al prețuirii pe care poporul român o acordă eroilor neamului, celor care aduseseră suprema jertfă pe altarul unității și independenței naționale.

Din inițiativa comuniștilor și a muncitorilor social-democrați în după-amiaza zilei de 1 Mai 1939 au fost organizate, de asemenea, pe Stadionul muncitoresc și în diverse păduri și locuri de agrement din jurul Capitalei diverse acțiuni cu caracter educativ patriotic, s-a extins acțiunea de colectare a ajutoarelor pentru întemnițații politici ai clasei muncitoare, s-au lansat și scandat chemările la luptă ale partidului comunist. „Iliescu Eftimie și Nicolae Ceaușescu — raportau agenții aparatului represiv — ultimul fost condamnat la 3 ani închisoare pentru activitate comunistă, pedeapsă executată, au strigat în timpul serbării lozinca comunistă „Trăiască Frontul Popular" [20].

Manifestări asemănătoare, cu caracter patriotic, antifascist și antirăzboinic au fost organizate de muncitorii comuniști, social-democrați în numeroase centre economice ale țării: Timișoara, Arad, Cluj, Iași, Reșița, Ploiești, Deva, Constanța, Galați, Brăila, Tg. Mureș, Oradea, Bacău, Alba Iulia, în localitățile miniere de pe Valea Jiului.

În Cluj, Oradea și în alte localități din Transilvania, oamenii muncii români și maghiari, înfrățiți în luptă au organizat în ziua de 1 Mai 1939, peste capul autorităților polițienești, mari întruniri, cu care prilej numeroși vorbitori s-au pronunțat împotriva regimului de dictatură regală, pentru revendicări economice și politice. Mulți dintre muncitori s-au pronunțat împotriva politicii revizioniste promovate de guvernul horthyst, arătînd că oamenii muncii maghiari din România nu aprobă această politică, și, ca și muncitorii români, „nu au alte deziderate decît munca și libertatea".

Manifestațiile antifasciste și antirăzboinice de la 1 Mai 1939 din România se înscriu ca momente însemnate în cadrul general al acțiunilor de masă revoluționare organizate și conduse de partidul comunist. Este

[18] „Azi" din 7 mai 1939.
[19] Arhiva C.C. al P.C.R., fond 1, dosar 214, f. 90.
[20] Arhiva C.C. al P.C.R., fond 1, dosar 214, f. 93.

www.dacoromanica.ro

deosebit de important faptul că în mod simultan, în această zi de 1 Mai 1939, comuniștii, socialiștii și social-democrații și-au unit glasul în apărarea drepturilor și libertăților democratice, împotriva primejdiei fascismului, a hitlerismului, și-au afirmat hotărîrea de a lupta cu fermitate și pînă la sacrificiul suprem pentru independența și suveranitatea de stat a României. Aceste acțiuni au constituit, pe de altă parte o nouă verificare, în practica luptei revoluționare, a justeței liniei politice, ideologice și tactice a partidului comunist, subliniind marea sa capacitate organizatorică, legăturile strînse cu masele largi ale poporului. Ele au contribuit, în același timp, la creșterea prestigiului, a autorității de care Partidul Comunist Român se bucura în fața întregii națiuni. Ziarul „Timpul"', răspîndit în cercuri largi ale societății românești, aprecia astfel demonstrațiile muncitorești : „1 Mai 1939 a arătat o dată mai mult că muncitorimea este... temeiul, paza și substanța națională, chezășia prosperității ei în pace și apărătoarea ei atunci cînd patria o cere" [21].

Manifestările revoluționare și patriotice de la 1 Mai 1939 au constituit o victorie a partidului comunist, a politicii sale de Front unic cu celelalte partide muncitorești și democratice. Ele au fost pe larg comentate în cele mai diverse pături ale opiniei publice din țară și au avut un larg ecou peste frontiere. Publicații din U.R.S.S., Marea Britanie, din S.U.A. și Elveția au apreciat pozitiv caracterul revoluționar, antifascist și antirăzboinic al acestor acțiuni. Conferința internațională pentru apărarea păcii și persoanei umane, ținută la Paris în zilele de 12—14 mai 1939, aprecia că manifestările din ziua de 1 Mai 1939 sînt „expresie a voinței maselor", „dovadă că poporul român se raliază la mișcarea antifascistă și că voința sa este de a lupta, în mod real, împotriva agresiunii și fascismului" [22].

Unitatea de acțiune pe care P.C.R. a imprimat-o manifestațiilor revoluționare de masă de la 1 Mai 1939 constituia o perspectivă dintre cele mai promițătoare pentru activitatea politică de viitor a proletariatului român împotriva primejdiei fasciste, pentru apărarea independenței și suveranității naționale a patriei. „Înainte ! — se adresa „Scînteia" (1 iunie 1939) clasei muncitoare. Comuniști și muncitori social-democrați, realizați și întăriți Frontul Unic ! Munciți pentru concentrarea tuturor forțelor democratice și sincer patriotice într-un front larg combativ, împotriva dușmanului fascist din afară, a agenților hitlerișți din țară. (...). De munca voastră comună, tovarăși, de energia voastră, de fidelitatea voastră față de clasa muncitoare, față de poporul român depinde succesul acestei lupte măreție de salvare a țării".

La rîndul său ziarul social-democrat „Lumea nouă" a consacrat, de asemenea, rînduri semnificative manifestațiilor de la 1 Mai 1939 : „Masele muncitorești, organizate și conștiente, n-au încetat un singur moment să facă propaganda necesară și să preseze asupra guvernanților în sensul menținerii păcii pe principiile de drept public care să asigure popoarelor libertatea și independența lor. Ele reînnoiesc de întîi mai 1939, apelul lor cald la colaborarea și solidaritatea popoarelor democrate și

[21] „Tjmpul" din 3 mai 1939.

[22] Arhiva C.C. al P.C.R., fond 1, dosar 211, f. 169.

www.dacoromanica.ro

pacifiste, pentru ca prin forţa lor să poată instaura în toată lumea un regim de cooperaţie egalitară, economică şi politică — chezăşia sigură a păcii generale" [23].

„Marea manifestaţie populară de 1 Mai 1939 — arăta tovarăşul Nicolae Ceauşescu, secretarul general al partidului nostru şi preşedintele ţării — a fost o încununare a luptelor de clasă din acea perioadă, demonstrînd hotărîrea fermă a oamenilor muncii, a poporului nostru de a se opune fascismului, de a asigura libertatea şi integritatea patriei" [24].

Forţa, demnitatea şi eroismul manifestat de clasa muncitoare, sub conducerea comuniştilor, nu au putut stăvili agresiunea fascistă, instaurarea dictaturii militaro-fasciste în România. A revenit Partidului Comunist sarcina de a organiza şi conduce lupta de rezistenţă a poporului. Această epocă a fost brăzdată de înfăptuirea unităţii de acţiune a clasei muncitoare în aprilie 1944, de realizarea unui amplu sistem de alianţe politice.

1er MAI 1939—EXPRESSION DE L'ESPRIT RÉVOLUTIONNAIRE, ANTIFASCISTE DU PEUPLE ROUMAIN

RÉSUMÉ

L'article analyse dans le contexte politique et social de la IVe décennie du XXe siècle, de l'accrossement de l'extérieur du danger du fascisme et de la guerre, de la politique de cession des grandes puissances envers l'Allemagne hitlérienne, l'ampleur des mouvements démocratiques, antifascistes de Roumanie.

Dans les conditions de l'accroissement du danger hitlérien, comme suite de l'accord de Munich, de l'invasion en mars 1939 de la Tchécoslovaquie et de l'isolement dans ces circonstances de la Roumanie sur le plan international, les forces démocratiques ayant à leur tête le Parti Communiste Roumain se sont levées résolument à la lutte pour la défense de la sécurité et de l'intégrité territoriale de la patrie. L'article relève l'activité inlassable déployée par le militant communiste Nicolae Ceauşescu dans l'organisation de la grande démonstration antifasciste et antibelliciste du 1er Mai 1939 mettant en évidence l'importance de cette grande démonstration dans la lutte des masses populaires pour barrer la route au fascisme, pour défendre l'independance et la souveraineté de la Roumanie.

[23] „Lumea nouă" din 30 aprilie 1939.

[24] Nicolae Ceauşescu, *România pe drumul construirii societăţii socialiste multilateral dezvoltate*, vol. 12, Edit. politică, Bucureşti, 1976, p. 625.

www.dacoromanica.ro

AGRICULTURA TRANSILVANIEI ÎN AJUNUL PRIMULUI RĂZBOI MONDIAL (II)

DE

IOSIF I. ADAM

FORȚELE DE PRODUCȚIE ÎN AGRICULTURĂ

A) PĂMÎNTUL CA PRINCIPALĂ FORȚĂ DE PRODUCȚIE ÎN AGRICULTURĂ

Agricultura Transilvaniei se bucura de condiții naturale corespunzătoare pentru introducerea unei producții raționale și intensive. Pămîntul reprezenta principala forță de producție în agricultură. Folosirea deplină și rațională a pămîntului era condiționată de factorii economici, precum și de procesele naturale de reproducție legate de condițiile de sol și de climă, de acțiunea legilor naturii. Întinderea mare a pădurilor și munților a făcut ca, în comparație cu celelalte teritorii ale țării noastre, posibilitatea extinderii suprafețelor arabile să fie mai limitată. Eficacitatea exploatării suprafeței agricole și arabile a țării era legată nu numai de o serie de factori economici și naturali, ci și de nivelul general al dezvoltării forțelor de producție, cu deosebire a industriei, de progresele științei și tehnicii. Odată cu dezvoltarea mai rapidă a industriei, a clasei muncitoare, a populației orășenești și a pieței interne, problema utilizării raționale a pămîntului, extinderea suprafețelor arabile și mărirea producției de cereale se impuneau tot mai accentuat. Asupra dezvoltării agriculturii, ca și a industriei, o influență negativă a avut-o faptul că Transilvania era ruptă din celelalte teritorii ale țării cu care trebuia să formeze, în mod firesc, o unitate economică. Ea a fost nevoită tot timpul să apeleze la importul de cereale și vite din România, pentru acoperirea nevoilor sale interne.

Au avut loc schimbări importante în repartizarea și prelucrarea solului, în modul de utilizare a terenului. Repartizarea pămîntului agricol după felul de cultură în anul 1910 în Transilvania în mii de hectare era[1] :

Terenurile agricole. Suprafețele destinate agriculturii au crescut în decurs de aproape cinci decenii de la 17,3 milioane iugăre în anul 1867, la 19,4 milioane iugăre în 1895, la 13,7 milioane ha (23,8 milioane iugăre) în anul 1910 [2], sporul fiind de 22,3 la sută (5,6 milioane iugăre). În același

[1] După Cristu S. Negoiescu, *Ardealul nostru, Transilvania, Banatul, Crișana și Maramureșul, din punct de vedere geografic, economic, administrativ și mai ales financiar*, București, 1919, p. 136—137.

[2] Pentru anul 1910 suprafețele sînt date în hectare. Transformarea în iugăre a fost făcută, pe baza coeficientului indicat de „Revista de statistică a Ungariei :" 1 hectar = 1,737796 iugăre.

„Revista de istorie", Tom 37, nr. 4, p. 313—325, 1984

www.dacoromanica.ro

Total supraf. agric.	Arătură	Grădini	Fînețe	Vie	Pășuni	Păduri	Stufăriș	Neproductiv
13.692	5821	206	1533	68	1812	4170	11	608
	38,5 la sută	1,5 la sută	11,2 la sută	0,4 la sută	13,3 la sută	30,6 la sută	0,1 la sută	4,4 la sută

timp s-a menținut la un nivel ridicat procentajul terenurilor neimpozabile, neproductive. În 1867, ponderea acestor terenuri era de 6,9 la sută din suprafața agricolă, iar în 1910 de 4,4 la sută. Întinse suprafețe neproductive au fost comitatele Satu Mare (6,77 la sută în 1895), Timiș (5,82 la sută), Alba de Jos (5,41 la sută), Făgăraș, Sălaj și Tîrnava Mică. Rămînerea în afara circuitului agricol a unor suprafețe însemnate se datora atît degradării solului ca urmare a eroziunilor, cît și insuficienței lucrărilor de îmbunătățiri funciare. Risipa de teren a avut consecințe negative asupra nivelului producției agricole.

Terenurile arabile. Tendința generală ce a caracterizat agricultura perioadei analizate a fost lărgirea permanentă a suprafețelor destinate arăturilor, pe seama restrîngerii terenurilor ocupate de fînețe și pășuni, precum și a introducerii prin defrișări și desecări, în circuitul agricol a unor însemnate suprafețe de terenuri neproductive. Raportul folosirii solului s-a schimbat în permanență în favoarea terenurilor de arătură. Astfel, suprafața arabilă a înregistrat între anii 1867—1910 un spor de 4,5 milioane iugăre, aproape s-a dublat. Ponderea terenurilor arabile din suprafața agricolă a țării a crescut de la 22,4 la sută în 1867, la 30,8 la sută în 1895 și la 38,5 la sută în anul 1910 [3].

La unele moșii, îndeosebi în zonele cerealiere și cu o exploatare intensivă, terenurile arabile aveau o pondere mai mare. Astfel în comitatul Arad, din moșia lui Hendrei Pál de 2017 iugăre, 2012 iugăre erau teren arabil; la moșia contelui Károlyi Tibor din Macea din 4889 iugăre, 3965 erau teren arabil; arăturile reprezentau peste 80 la sută pe moșiile lui Aczel Lajos din Ineu, ale contelui Kejlevith Gábor din Bodești. Întinse terenuri de arătură erau pe unele moșii din comitatul Caraș-Severin, Satu Mare și Cluj. Astfel, moșia lui Hoffman Károly din Izgaz, în suprafață de 1601 iugăre, avea 1600 iugăre teren arabil; moșia baronului Baich Milan din Satu Mic avea 1864 iugăre din care 1101 teren arabil; la moșia contelui Károlyi Mihály din Sanislău, din 7340 iugăre teren agricol, 4478 era teren arabil; moșia contelui Stubenberg din Albiș, comitatul Bihor se compunea din 4098 iugăre, 1418 păduri și 2042 arătură. Pămînturile capitlului romano-catolic din Oradea, erau formate în proporție de 60—70 la sută din teren arabil [4].

Utilizarea rațională a terenului arabil, în scopul măririi producției agricole, a fost condiționată și de sistemul de exploatare a pămîntului. Sistemul generalizat de cultivare a pămîntului în Transilvania, în a doua jumătate a secolului al XIX-lea a fost cel trienal, la fiecare al treilea an

[3] Pentru anul 1867 H. St. Köz. I évfolyam, Caiet I, Pest, 1868, p. 62—64, pentru anul 1895 MKO, Mez, Stat., vol. 5, *Bdpt.*, 1900; pentru anul 1910, prof. Cristu S. Negoiescu, *luc. cit.*

[4] Magyar Gazdaczimtár, 1895.

www.dacoromanica.ro

o parte din pămînt era lăsat pîrloagă „să se odihnească". Începînd din deceniul al şaselea, cînd piaţa cerealelor s-a dezvoltat, a existat o preocupare mai mare pentru exploatarea intensivă a terenurilor. În unele mari gospodării s-a introdus metoda de alternare a semănăturilor. În proprietatea mică ţărănească s-a menţinut însă metoda tradiţională de exploatare a pămîntului. Ca urmare a acestuia, an de an rămîneau nelucrate mari suprafeţe de pămînt.

Evoluţia utilizării suprafeţei arabile din Transilvania a fost [5]:

Media anilor	Total pămînt arabil în iugăre	Suprafaţă lăsată pîrloagă	% din total	Suprafaţă însămînţată	% din total
1901—1905	6.061.564	945.671	15,6	5.115.893	84,4
1906 1910	6.370.759	899.350	15,7	5.470.409	84,3
1911—1915	6.426.027	945.671	14,7	5.480.356	85,3

Din tabelul de mai sus rezultă că între anii 1901—1915, nu au intervenit schimbări demne de luat în seamă în ce priveşte utilizarea cît mai deplină a suprafeţelor arabile. Procentul de suprafaţă arabilă lăsată pîrloagă a scăzut în decurs de 15 ani cu numai 1 la sută. Proporţia suprafeţelor arabile nelucrate a fost inegală de la un comitat la altul. Cea mai raţională gospodărire a pămîntului, din punct de vedere al utilizării maxime a suprafeţelor arabile, a existat în comitatele Braşov, Timiş, Arad, Bihor, Caraş-Severin şi Sibiu, unde mărimea suprafeţelor lăsate pîrloagă a fost mult sub nivelul mediu pe întreaga Transilvanie. Procentul suprafeţelor arabile lăsate pîrloagă în anul 1914 a fost în comitatele: Braşov 2,4 la sută, Timiş 4,5 la sută, Arad 6,4 la sută, Bihor 7,2 la sută, Caraş-Severin 8,4 la sută, Sibiu 9,3 la sută. În acelaşi timp ponderea suprafeţelor lăsate pîrloagă a fost foarte mare, în comitatele Ciuc (44 la sută) Odorhei (31,9 la sută), Maramureş (32,8 la sută), Turda Arieş (26,8 la sută), Bistriţa-Năsăud (25,7 la sută), Solnoc-Dobîca (26,8 la sută), Făgăraş (22 la sută).

Mărimea suprafeţelor arabile a fost însoţită de scăderea simţitoare a fîneţelor şi păşunilor, de la 30 la sută din totalul suprafeţelor agricole în 1867, la 26,5 la sută în 1895 şi la 24,5 la sută în 1910. Prin aceasta au fost incluse în circuitul terenurilor de arătură importante suprafeţe. Încă în anul 1886 s-a constatat o scădere importantă a păşunilor. Intense păşuni au fost arate în comitatele Odorhei şi Trei Scaune, în comitatul Bihor s-au arat şi păşunile din cîmpie. În 1913 păşunile au scăzut faţă de 1869 la 81 la sută, iar fîneţele la 78 la sută[6]. Scăderea fîneţelor şi a păşunilor a avut urmări contradictorii, pe de o parte a contribuit la lărgirea suprafeţelor arabile, iar pe de altă parte a avut o influenţă negativă asupra creşterii vitelor.

Este de menţionat că transformarea suprafeţelor ocupate cu păşuni şi fîneţe în arătură, ca rezervă de lărgirea suprafeţelor arabile, era limitată, deoarece o bună parte din aceste terenuri nu erau accesibile arături-

[5] După M. St. Kőz, új sorozat, vol. 66, p. 10—41.

[6] Orosz István, *A paraszbirtok. A diferencialodàs és kisajalitás*, din „A parasztsag Magyarországon a'kapitalizmus koraban", 1848—1914, vol. II, p. III.

www.dacoromanica.ro

lor, fiind coaste, munți și dealuri, sau lunci de rîuri. Pădurile reprezentau peste 4 milioane hectare, 30 la sută din suprafața agricolă a țării, iar în unele comitate chiar peste jumătate. Din această cauză în comitatele Maramureș, Caraș-Severin, Bistrița-Năsăud, Ciuc, Trei Scaune și Brașov arăturile nu atingeau nici 20 la sută din suprafața agricolă [7].

Repartizarea terenului arabil. O trăsătură a agriculturii Transilvaniei, ca și a României, a constituit-o caracterul dominant cerealier. Extinderea cu predilecție a culturii cerealelor era determinată de nevoia acută de cereale ce se resimțea ca urmare a sporirii populației neagricole, a formării unor importante centre muncitorești în comitatele Arad, Brașov, Timiș, Caraș-Severin, Hunedoara, Maramureș etc., și a dezvoltării unor industrii de prelucrare a cerealelor ca : morăritul, industria berei și a spirtului. Sub influența cerințelor crescînde ale pieții, cerealele au ocupat într-un timp scurt locul principal în erarhia culturilor arabile. Dacă în anul 1870, din suprafața arabilă a Transilvaniei, 16,75 la sută era cultivată cu grîu, 10,32 la sută cu secară și 20 la sută cu porumb [8], în anul 1895, cultura grîului ocupă 27,71 la sută, secara 7,48 la sută, porumbul 35 la sută din totalul suprafețelor arabile. În Banat, Crișana și Maramureș, cultura cerealelor s-a extins și mai mult. Astfel în comitatul Satu Mare culturile cerealiere panificabile erau de 49,1 la sută, din care 44,5 la sută grîu și 30,13 la sută porumb. În comitatul Timiș, ponderea culturilor cerealiere era de 52,04 la sută, din care 49,07 grîu și 32,05 la sută porumb.

Situația suprafețelor însămînțate în anul 1911 în Transilvania, după felul culturii [9] :

Denumirea culturilor	Suprafața în hectare	% din suprafața totală însămînțată
Grîu, secară, orz, ovăz	1.651.511	51,6
Porumb boabe	1.031.040	32,1
Plante textile (in, cînepă)	24.669	0,8
Alte plante industriale (sfeclă de zahăr, tutun, hamei, mei, rapiță)	27.390	0,9
Leguminoase, tubercule (fasole, mazăre, linte, cartofi)	99.803	3,1
Nutrețuri (lucernă, trifoi, porumb furajer, măzăriche, sfeclă furajeră și altele)	338.447	10,6
Alte culturi	29.998	0,9
TOTAL	3.202.858	100,0

[7] MKO. Mez. Stat., vol. 5, Bdpt., 1900, p. 3—5.

[8] Keleti Károly, *Hazánk és népe a mezőgazdasag és társadalmi statistisztika szempontjából*, Bdp., 1877, p. 31.

[9] După M. St. Evk, új folyam, 1911, Bdpt., 1912, p. 92—93.

www.dacoromanica.ro

Cultura principală în agricultura Transilvaniei erau cerealele. Grîul, secara, orzul, ovăzul și porumbul, împreună, se cultivau pe aproape 1,7 milioane hectare, adică pe 83,7 la sută din suprafața însămînțată. Cerealele panificabile, grîul și secara, erau însămînțate pe o suprafață de 1,2 milioane hectare (34 la sută), iar porumbul pe o suprafață de 1,03 milioane hectare (32,1 la sută). Un loc important (10,6 la sută) ocupau nutreturile furajere însămînțate pe 338 000 hectare.

În cultura grîului și a porumbului pe primul loc se aflau comitatele Timiș, Bihor, Arad, Satu Mare, Hunedoara, Cluj și Alba de Jos.

După cultura grîului și a porumbului, cel mai răspîndit era ovăzul, care ocupa aproape zece la sută din suprafața însămînțată în anul 1911.

Cerealele se cultivau cu predilecție în gospodăriile țărănești, grîul și porumbul fiind principalele mijloace de trai pentru săteni. Gospodăriile moșierești erau de asemenea, mari cultivatoare de cereale. La moșiile Olasig și Săcueni ale domeniului Stubenberg, a fost ocupată cu cereale în anul 1906 aproape 90 la sută din suprafața arabilă.

Fasolea și lintea s-au cultivat pe întinderi foarte mici, mai mult pentru trebuințele casnice, ele nu reprezentau importanță pentru economia agrară a țării. Terenurile însămînțate cu plante textile, oleaginoase și industriale nu ocupau nici 2 la sută din suprafața cultivată în anul 1911.

Alta era situația în ceea ce privește plantele furajere. Locul pe care îl ocupă creșterea vitelor în agricultura Transilvaniei, este reflectat și de varietatea mare a nutreturilor cultivate : trifoi pe 105 000 hectare, lucernă pe 52 000 hectare, măzăriche pe 124 000 hectare. Se mai cultiva porumb furajer, sfeclă furajeră și altele. Zone de întinse culturi de plante furajere au fost în comitatele Bihor, Timiș, Satu Mare, Arad, Solnoc-Dobîca și Sălaj.

Lărgirea suprafețelor pentru culturile cerealiere în a doua jumătate a secolului al XIX-lea și începutul secolului XX, a făcut posibilă acoperirea unei părți importante din nevoile interne. Cultivarea cerealelor pe suprafețe întinse a avut urmări pozitive și în ce privește tehnologia producției și a contribuit la dezvoltarea agriculturii intensive pe marile gospodării.

B) INVENTARUL AGRICOL

Inventarul viu și mort a constituit o altă importantă forță de producție în agricultură. Caracteristic perioadei analizate este faptul că principala forță de tracțiune era cea animală, mijloacele tehnice de tracțiune se foloseau pe scară redusă. În timp ce prelucrarea pămîntului se făcea în cea mai mare parte manual, cu ajutorul unor unelte simple de muncă, se constată în gospodăriile moșierești o extindere a uneltelor de muncă perfecționate, a mașinilor puse în funcțiune cu munca salariată.

Mașinile și uneltele agricole. Introducerea mașinilor avea la bază interesul de a obține o productivitate tot mai mare și, pe baza aceasta, o producție sporită de mărfuri, ea a avut ca efect și reducerea prețului forței de muncă.

www.dacoromanica.ro

Mașinile s-au folosit în primul rînd pentru lucrările agricole de bază. A fost introdus plugul cu aburi. Primul plug cu aburi de tip Fawler, a fost prezentat pe moșia lui Schufreff Jozsef din comitatul Timiș, prețul ridicat nu a permis însă extinderea lui [10], s-a trecut la folosirea tractorului ca forță de tracțiune, la începutul secolului al XX-lea au început să fie răspîndite primele motoare cu ardere internă. În a doua jumătate a secolului al XIX-lea s-au extins cu precădere mașinile de secerat și de cosit. Odată cu folosirea mașinilor de semănat se introduce sistemul de însămînțare în rînduri. Instrumentul cel mai important de producție, cu efect economic vizibil, a fost introducerea și generalizarea mașinilor de treerat, știut fiind că cea mai acută lipsă de forță de muncă pe moșii s-a resimțit îndeosebi cu ocazia lucrărilor de sezon, de secerat și treerat.

Mașinile pe marile gospodării moșierești s-au extins îndeosebi în ultimul deceniu al secolului trecut și în primul deceniu al secolului XX. Statistica anului 1873 a înregistrat în toată Transilvania un număr de 305 mașini agricole cu tracțiune mecanică, din care 237 erau mașini de treerat și 68 alte tipuri de mașini [11]. Nu se foloseau încă plugul și semănătorul mecanic.

Din cele 36 comitate, districte și scaune din Transilvania, în 19 nu se folosea, în anul 1873, nici o mașină cu aburi în agricultură. Exista însă un număr de 5.200 mașini (secerători 276, semănători 750, de treerat 322 și altele 3.872) acționate de cai[12]. În anul 1900 în Transilvania se foloseau 1.565 mașini cu aburi, cea mai mare parte a acestor mașini aparținea moșierilor. Gospodăriile cu peste 100 iugăre aveau în același an 3642 semănători, 840 de secerători și cositoare cu tracțiune animală[13]. Cele mai multe mașini se găseau pe proprietățile moșierești din Banat și Crișana.

Au existat preocupări și pentru introducerea uneltelor moderne de lucru în gospodăriile țărănești. Influența avantajelor folosirii mașinilor în marile gospodării agricole a constituit un exemplu de urmat și pentru gospodăria țărănească. Existau gospodării model în comitatul Hunedoara, în Chișineu-Criș din Arad. Pentru introducerea mașinilor s-au creat o serie de asociații țărănești. În Arad, gospodăriile țărănești efectuau treeratul încă din 1848, cu o mașină de treerat cumpărată în asociație. Membrii asociației au cumpărat acțiuni de cîte 20 de florini și pe baza acestora aveau dreptul să se folosească și mașini [14].

În vederea introducerii mașinilor agricole s-au organizat în 1858 concursuri de mașini de secerat la Mediaș și în comitatul Bihor. Expoziții de mașini agricole au mai fost organizate în 1877 la Cluj-Mănăștur și Miercurea Ciuc. La o expoziție de arat, organizată de către Asociația agricolă din Timiș, s-a stabilit drept premiu un plug mecanic modern.

---

[10] Varga Gyula, *A paraszt gazdaság munkaeszközei*, din „A parasztsag Magyarországon"..., vol. I, p. 289.

[11] M. St. Évk, másadik *évfolyam*, 1873, Bdpt, 1871, p. 154—155.

[12] Ibidem.

[13] *Relații agrare și mișcări țărănești în România 1908—1921*, Edit. politică, București, 1967, p. 94—95.

[14] Varga Gyula, *luc. cit.*

www.dacoromanica.ro

Asociația agricolă din comitatul Bihor a vîndut acțiuni în valoare de 2 florini și din suma adunată a achiziționat mașini agricole pentru experimentare.

La sfîrșitul secolului trecut s-a creat în Transilvania o industrie de mașini agricole; fabricile desfășurau o propagandă intensă pentru extinderea utilizării lor în prelucrarea pămîntului. Asemenea fabrici existau în Brașov, Sibiu, Arad, Timișoara și în alte centre, care desfăceau o bună parte din producția lor în România. În preajma primului război mondial se fabricau și motoare cu ardere internă.

Introducerea rapidă a mașinilor agricole era însă îngreunată de o serie de factori. Piedica cea mai importantă era prețul foarte ridicat. Dacă mijloacele tradiționale de lucru puteau fi mai ușor procurate, pentru mașinile agricole trebuia plătite sume mari care de regulă depășeau posibilitățile financiare, chiar ale gospodăriilor țărănești înstărite. Mijloacele de asociere pentru cumpărarea și folosirea mașinilor agricole nu s-au dovedit destul de eficiente. Chiar în comitatul Bihor, care se găsea printre regiunile cu cele mai multe mașini agricole, primpretorii din Beiuș, Vașcău, Beliu, Secuieni și Ceica au raportat că în plășile lor nu exista nici o mașină agricolă [15].

Inventarul de bază în agricultură continua să fie format din uneltele manuale de cultivare a pămîntului și din cele cu tracțiune animală. Sub influența dezvoltării producției de mărfuri și a antrenării agriculturii în circuitul pieței au avut loc transformări importante și în ce privește aceste unelte de muncă. O primă schimbare esențială a fost înlocuirea secerei cu coasa. În regiunile Timișului, Bihorului și Aradului, coasa a fost folosită pentru secerarea cerealelor de pe suprafețe întinse încă din deceniul al șaptelea al secolului trecut. În regiunile de deal, s-a păstrat mai mult secera. Au fost comitate unde recoltarea cerealelor se făcea atît cu coasa cît și cu secera.

De o importanță deosebită pentru exploatarea pămîntului a fost înlocuirea plugului din lemn cu plugul de fier. Acest proces a început încă în prima jumătate a secolului al XIX-lea, dar nu a avansat decît după desființarea iobăgiei. În anul 1850 plugul de fier era încă o raritate. În deceniul următor a început să fie extins în comitatele Bihor și Arad. Datele statistice din 1871—1872 arată încă o preponderență a folosirii plugului din lemn, de 27 la sută în Timiș, 50 la sută în Satu Mare, 60 la sută în Arad, 69 la sută în Bihor, 72 la sută în Solnocul de Mijloc, 85 la sută în Caraș-Severin, 98 la sută în Crasna și Maramureș, 99 la sută în Zărand și regiunea Chioar. În unele comitate nu se folosea decît plugul de lemn [16]. Plugul de fier a pătruns cu mare greutate, au fost necesari peste 30 de ani ca să cuprindă jumătate din gospodării. Sfîrșitul secolului al XIX-lea a constituit perioada în care plugul de fier s-a generalizat în agricultura Transilvaniei. Numai în satele izolate de munte se mai puteau găsi pluguri din lemn.

O altă schimbare, cu semnificative urmări asupra producției agricole, a fost trecerea de la treeratul cu mîna la mașina de treerat. Existau

[15] Arh. St. Bihor, fond Prefectura județului Bihor.

[16] Varga Gyula, *luc. cit.*, p. 322—323.

www.dacoromanica.ro

puține mașini de treerat cu aburi. Predominau mașinile de treerat cu ajutorul tracțiunii animale. Metoda de treerat prin călcare era încă destul de răspîndită.

Sfîrșitul secolului al XIX-lea a marcat schimbări importante în ce privește răspîndirea mașinilor de treerat cu aburi. Conform datelor recensămîntului agricol din 1895, existau la acea dată în Transilvania 1475 mașini de treerat cu aburi, cele mai multe fiind în comitatele Bihor, Timiș, Arad și Satu Mare, unde numărul lor era peste o sută.

Între anii 1900—1914 treeratul manual a fost înlocuit aproape pretutindeni de treeratul cu mașini. Aceasta a avut și urmări cu caracter social, au apărut noi categorii de exploatatori (proprietarii de mașini) și de muncitori (mecanicii care le mînuiau) precum și noi forme de organizare a muncii.

O altă schimbare în domeniul uneltelor de muncă a fost și înlocuirea grapei de lemn cu grapa cu dinți de fier dar răspîndirea ei a fost doar parțială. Mașinile de semănat au înlocuit, de asemenea parțial, semănatul cu mîna. Ca și în situația altor mașini în comitatele cu o înzestrare tehnică mai bună și cu o agricultură mai dezvoltată și mașinile de semănat erau în număr mai mare. În comitatele Bihor, Tîrnava Mare și Sibiu numărul lor era de peste o mie [17]. În schimb numărul mașinilor de semănat era foarte mic în comitatele Caraș Severin, Hunedoara, Solnoc Dobica, Odorhei. În regiunile deluroase mașinile de semănat nu se puteau folosi cu randament. Mașinile de secerat erau caracteristice moșiilor, ele au fost folosite numai în mică măsură în gospodăriile țărănești.

Schimbările petrecute în domeniul instrumentelor de muncă, introducerea și răspîndirea mașinilor cu aburi și cu tracțiune animală, perfecționarea uneltelor manuale au influențat pozitiv asupra creșterii producției și productivității muncii în agricultură. Acest proces a avut însă un caracter limitat deoarece gospodăriile țărănești nu dispuneau de condiții pentru o înzestrare tehnică modernă și eficientă. Introducerea mașinilor era împiedicată nu numai de resursele slabe de acumulare ci și de preponderența micilor gospodării și a celor mijlocii, unde folosirea lor nu era întotdeauna rentabilă. În același timp inventarul de bază: pluguri, cultivatoare, grape, tăvălugi, rariță, vînturători etc. aparțineau în cea mai mare parte gospodăriilor țărănești. Preponderența uneltelor cu tracțiune animală cu un randament scăzut, nu putea să nu aibă consecințe negative. Înzestrarea necorespunzătoare a agriculturii arată că investițiile în agricultura Transilvaniei pînă la primul război mondial, în mașini și unelte agricole, în animale și clădiri erau insuficiente pentru dezvoltarea unei agriculturi moderne. Acesta reflectă o rămînere în urmă a agriculturii față de industrie, decalaj care se va ameliora, dar nu se va desființa în anii următori.

c) ZOOTEHNIA

Un loc important în agricultura Transilvaniei ocupa zootehnia. Alături de cultura plantelor, creșterea vitelor constituia una din principalele ocupații ale țărănimii. Creșterea vitelor era favorizată de întinsele

[17] *Idem.*

www.dacoromanica.ro

păşuni din regiunile deluroase şi montane. La sfîrşitul secolului trecut, peste 5 milioane iugăre erau ocupate cu fîneţe şi păşuni [18], ceea ce constituia o bază importantă pentru creşterea animalelor. Din acestea 1,5 milioane iugăre reprezentau păşunile comunale composesorale şi fostele urbariale pe care păşteau peste 1,5 milioane animale [19]. Cele mai mari întinderi de fîneţe şi păşuni erau în comitatele Maramureş (500 mii iugăre), Ciuc (380 mii iugăre), Bihor (465 mii iugăre), Hunedoara (369 mii iugăre), Caraş Severin (430 mii iugăre), Cluj (273 mii iugăre), Solnoc Dobîca (200 mii iugăre) şi Arad (220 mii iugăre).

Creşterea vitelor din Transilvania se baza, în parte, îndeosebi în regiunile de graniţă, şi pe păşunile din România. Alături de păşuni şi fîneţe naturale la creşterea animalelor a contribuit şi existenţa întinselor suprafeţe cultivate cu plante furajere.

Pe această bază efectivul de animale a înregistrat în anul 1911 un spor important. La această dată au existat pe teritoriul Transilvaniei la un număr de peste 800.831 gospodării, 2.227.847 vite cornute, 3.723. 303 oi, 1.620.530 porci, 531.968 cai şi 244.066 capre [20].

Efectivul de animale în anul 1911 [21] în comparaţie cu anul 1870.

Anul	Vite cornute	Cai	Măgari	Catîri	Porci	Oi	Capre
1870	1.719.238	490506	3763	611	1.241.351	3131914	321330
1911	2.227.817	531968	5640	361	1.620.530	3723303	244066
+ sau −	+508.519	+41462	+1877	−253	+376.179	+291389	−80264

În decurs de patru decenii efectivul de animale a sporit la bovine cu 29 la sută, la porcine cu 30 la sută, la cabaline cu 8,5 la sută. A scăzut în acelaşi timp numărul caprelor cu 25 la sută [22].

În toate comitatele din Transilvania o ocupaţie de bază a ţăranilor era creşterea vitelor, îndeosebi a vacilor cu lapte şi a animalelor cu tracţiune, a oilor şi porcilor, cu o intensitate mai mare a uneia sau alteia din specii, în raport cu condiţiile pedo-climaterice şi de tradiţie. Vitele cornute erau mai răspîndite în comitatele Bihor (231.554 capete), Caraş Severin (171.184 capete), Satu Mare (160.735 capete), precum şi în Maramureş, Arad, Timiş, Hunedoara, Cluj şi Solnoc Dobîca unde numărul era de peste 100 000 [23].

---

[18] După datele recensămîntului agricol din 1895 (Cristea S. Negoiescu, *luc. cit.*, p. 110).

[19] MKO. Mez. Stat, vol. 5, Bdpt., 1900.

[20] Calculat după M. St. Évk, új folyam, 1918, Bdpt, 1914, p. 132—137.

[21] Idem; M. St. Évk, másadik évfolyam, 1873, Bdpt., 1874.

[22] La recensămîntul agricol din anul 1895 efectivul de animale era: vite cornute 2.050.909, cai 498.511, măgari 4314, catîri 261, capre 213.497, porci 1.837.210, oi 2.843.209 (MKO. Mez Stat. vol. 4. Bdpt., 1900). Astfel în 16 ani nu au intervenit schimbări esenţiale în efectivul de animale. Numărul vitelor cornute a crescut cu 8 la sută, a oilor cu 18 la sută, în timp ce la cai se constată o uşoară scădere, iar numărul porcilor a scăzut cu 32 la sută.

[23] M. St. Evk, új folyam, XX, 1912.

www.dacoromanica.ro

O îndeletnicire tradițională a populației din Transilvania era creșterea oilor. Zone importante de creștere a oilor erau comitatele Caraș Severin (535. 023 capete), Hunedoara (300. 439 capete), Bihor (261. 920 capete), Timiș (241. 751 capete), Cluj (212.937 capete), Alba de jos (214. 454 capete) Solnoc Dobica (205. 424 capete), Turda Arieș (191. 969 capete), Satu Mare (168. 126 capete), Maramureș (158. 771 capete) și Sibiu (135. 001 capete).

În Banat se creșteau îndeosebi oi de rasă țurcană, îmbunătățită cu rasa merinos, care asigurau o producție de lînă și lapte mai mare. Răspîndite erau în toată Transilvania rasa de munte și rasa de Transilvania. Creșterea oilor avea un caracter extensiv, se baza aproape în exclusivitate pe pășuni, animalele fiind duse tot timpul, în afara perioadelor de ger și viscol, la păscut [24]. Creșterea oilor se făcea încă prin metode tradiționale, din care cauză productivitatea a fost sub posibilitățile existente pentru practicarea acestei ramuri zootehnice importante.

Principala sursă de carne pentru alimentația populației erau porcinele, ceea ce și explică numărul mare al lor. Rasa cea mai răspîndită era „Mangaliță", care dădea o cantitate de grăsime și se acomoda ușor condițiilor de temperatură și sol. Cei mai mulți porci erau în comitatul Bihor, Timiș, Arad, Satu Mare și Caraș Severin.

Creșterea cailor se făcea aproape în exclusivitate în vederea asigurării animalelor de tracțiune pentru prelucrarea pămîntului transport și pentru armată. Numărul cailor era mic față de vitele cornute, lucru explicabil prin faptul că aceste animale puteau fi utilizate în exclusivitate pentru tracțiune și nu constituiau sursă de hrană, ca bovinele. Caii erau crescuți de către țărani, pe moșii precum și în herghelii specializate și ale statului. Cei mai mulți cai erau în comitatele Timiș, Bihor, Arad, Satu Mare și Caraș Severin.

Dezvoltarea parcului zootehnic s-a făcut într-un ritm destul de lent, îndeosebi la vite cornute și oi. Cu toate sporurile obținute, Transilvania nu putea acoperi în întregime nevoile proprii de carne, lînă și de materii prime animaliere pentru industrie, fiind nevoită să apeleze la import din România, Bulgaria și Serbia. Parcul zootehnic insuficient dezvoltat influența și asupra nivelului de viață a țărănimii.

Inventarul viu aparținea în cea mai mare parte gospodăriilor țărănești și nu celor moșierești. Astfel, un număr de 785 000 gospodării fără pămînt și cu pămînt pînă la 50 iugăre deținеau 1,9 milioane de bovine, 406 000 cai, 1,26 milioane porci și peste 3 milioane de oi [25]. Rezultă că 86,3 la sută din efectivul de bovine, 86,5 la sută din efectivul de cai, 80 la sută din porci și 87,6 din efectivul de oi reveneau gospodăriilor țărănești de sub 50 de iugăre. Pe o gospodărie fără pămînt revenea mai puțin de o vită, aproape doi porci și mai mult de o oaie. Fiecare gospodărie sub un iugăr avea în medie cite o vită și o oaie și 1,5 porci. Cifrele de mai sus reflectă locul important pe care-l ocupau animalele în viața gospodăriilor țărănești.

Cea mai mare parte a animalelor de tracțiune (cai și bovine) erau în proprietatea țărănimii. Gradul insuficient de utilare a gospodăriilor moșicrești cu mașini nu asigura decît în parte prelucrarea cu mijloace tehnice a pămîntului, înzestrarea lor cu animale de tracțiune era de asemenea inferioară necesităților. În aceste condiții animalele de tracțiune ale țăranilor

[24] Cristu S. Negoiescu, *luc. cit.*
[25] M. St. Evk, új folyam, XX, 1912, Bdpt., 1914.

www.dacoromanica.ro

asigurau efectuarea unei părți importante din lucrările agricole. Acestea se realizau atît prin sistemul arenzilor, a muncii în parte, cît și prin angajarea de muncă salariată împreună cu tracțiunea animală. Bazîndu-se pe forța de muncă a țărănimii și pe uneltele lor, multe gospodării moșierești aveau, în general, un număr restrîns de vite cornute, cabaline și ovine. Diferența față de proprietatea țărănească este pregnantă. Revenea în medie pe Transilvania, la gospodăriile sub 100 iugăre cadastrale, o suprafață medie de 3,7 iugăre pe o vită cornută și 15,3 iugăre pe un cal [26]. Pentru gospodăriile cu peste 100 iugăre reveneau 47 iugăre pe o vită cornută și 219 iugăre pe un cal. O treime din efective a fost folosită ca animale de tracțiune, deci aproximativ 750 000 capete. Existau și gospodării moșierești cu un număr mai mare de animale. Astfel, gospodăria contelui Tisza István, din Ginta, în suprafață de 6. 589 iugăre cadastrale, dispunea în 1911 de un inventar viu în valoare de 432 020 compus din 52 cai, 70 mînji, 244 boi de jug, 8 bivoli, 390 viței, 82 tăurași, 257 scroafe de prăsilă, 76 vieri, 703 porcine, 1025 oi de matcă, 73 berbeci etc. În schimb înzestrarea tehnică a gospodăriei era slabă [27]. În comitatul Turda Arieș unele gospodării moșierești aveau, de asemenea, un parc zootehnic dezvoltat. Aceasta era de fapt și o regiune de intensă zootehnie. În Bedeleu, Podriga de sus și Podriga de jos, Sălcina de jos, Magăreni și Baia de Arieș, numărul vitelor era peste nivelul mediu al comitatului [28].

Dezvoltarea parcului zootehnic a constituit o preocupare importantă a cercurilor agricole și a unor organe locale. Municipalitățile încurajau acțiunile pentru procurarea de animale de reproducere, creșterea cailor de rasă, dezvoltarea piscicuiturii și a apiculturii. Astfel Primăria orașului Arad avea destinat in bugetul ei un capitol special pentru procurarea animalelor de prăsilă [29], la Timișoara a existat o societate pentru creșterea cailor de rasă [30], în comitatele Mureș Turda, Ciuc, Odorhei și Trei Scaune s-au acordat între anii 1902—1907 ajutoare la 325 comune pentru cumpărarea de tauri. În cinci ani s-au împărțit 450 femele de rasă pentru reproducere s-au acordat împrumuturi și alte ajutoare pentru dezvoltarea creșterii porcilor, oilor și a păsărilor. În comitatele Mureș Turda și Odorhei s-au întreprins măsuri pentru organizarea pășunilor, lucrări pentru apărare împotriva viiturilor și de regulare a riurilor [31]. O formă importantă de încurajare au fost cooperativele pentru valorificarea produselor animaliere. În acest sens merită de semnalat cele 87 fălptării cooperative cu 10. 895 membrii și 16. 062 vaci care au desfăcut produse în valoare de 1,9 milioane coroane [32].

D) PRINCIPALA FORȚĂ DE PRODUCȚIE ÎN AGRICULTURĂ ERA ȚĂRĂNIMEA. FORȚA EI DE MUNCĂ

Dezvoltarea industriei, a construcțiilor de căi ferate au influențat asupra ocupației populației din Transilvania. A crescut numărul persoanelor ocupate în minerit și industrie. Dar caracteristică perioadei dinaintea

[26] Calculat după Cristu S. Negoiescu, luc. cit. și A Magyar Királyi Kormány 1911 évi munkódéséről szólo jelentése ... Bdpt., 1916.
[27] MOL., PMKB, pach. 68.
[28] Idem, pach. 79, nr. 1567.
[29] Arh. St. Arad, fond Primăria municipiului Arad, dosar I 13284 din 1899.
[30] Arh. St. Timiș, fond Tribunalul orașului Timișoara, firme sociale, dosar 266.
[31] A székely akcio öt évc., Bdpt., 1907.
[32] Cristu S. Negoiescu, *luc. cit.*

www.dacoromanica.ro

primului război mondial a fost preponderența populației agrare. Deși ca pondere populația agrară a scăzut de la 91,1 la sută în 1869, la 86 la sută în 1910, numeric ea a înregistrat o creștere de la 3,8 milioane la 4,6 milioane, adică cu aproape 16 la sută. Această creștere a fost rezultatul sporului de peste un milion al populației în perioada menționată [33]. Paralel cu creșterea populației rurale a sporit și numărul persoanelor cu venituri în agricultură, de la 1,4 milioane în 1869, la 1,6 milioane în 1910 [34]. Procentul populației active la sate era ridicat. În anul 1910, din totalul de 3,8 milioane persoane aparținînd familiilor ocupate în sfera producției agricole, 1,6 milioane erau persoane cu venituri și 2,2 milioane persoane întreținute, revenind în medie la fiecare persoană cu venituri 2,4 milioane persoane întreținute [35]. În gospodăriile țărănești se folosea aproape întreaga forță de muncă a familiei.

Structura populației active în agricultura Transilvaniei în anul 1910 :

	Proprietari și membri de fam. ajutători	Arendași și membri de fam. ajutători	Total
Peste 1000 iugăre	390	202	592
Între 100—1000 iugăre	5.239	972	6.211
Între 20—100 iugăre	131.757	1.846	133.603
Între 1 —20 iugăre	928.140	11.312	939.452
Servitori și muncitori agricoli	541.131	—	541.131
Agricultura în parte	15.969		15.969
Alte categorii	4.399		4.399
TOTAL	1.627.025	14.331	1.641.357

În cadrul populației agricole, active, marea majoritate, 99,6 la sută, era țărănimea care constituia forța de muncă principală nu numai pentru prelucrarea pămîntului propriu, ci și pentru exploatarea gospodăriilor moșierești.

L'AGRICULTURE DE LA TRANSYLVANIE À LA VEILLE DE LA PREMIÈRE GUERRE MONDIALE (II)

RÉSUMÉ

La seconde partie de l'étude analyse l'évolution des forces productives dans l'agriculture. La terre y représentait la principale force productive. L'accroissement de l'intérêt économique pour l'exploitation

[33] După M. St. Évk, új folyam, 1902 și Anuarul Statistic al Romînici pe anul 1922.
[34] M. St. Évk, másadik évfolyam 1873; M. St. Köz. új sorozat, vol. 52.
[35] M. St. Köz, új sorozat, vol. 52.

www.dacoromanica.ro

rationnelle du sol a eu pour effet l'extension des superficies agricoles, notamment des terrains destinés aux labourges. Entre 1867—1910, la superficie des terrains arables a presque doublé. Le caractère dominant céréalier constitue un trait essentiel de l'agriculture de Transylvanie. En dehors des céréales, la culture des pommes de terre, des légumes et surtout des plantes fourragères occupent une place importante.

La fin du siècle passé a été marquée par des préoccupations pour l'introduction des machines agricoles. Sur certains domaines l'on a passé à l'utilisation des machines à vapeur, l'on a introduit sur une large échelle les moissonneuses et les faucheuses, l'on a introduit et généralisé les batteuses. Néanmoins, l'inventaire de base continuait de consister en outils manuels, pour la plupart propriété de la paysannerie. Des effets économiques importants ont eu le remplacement de la faucille par la fauche, de la bineuse en bois par la bineuse en fer, la généralisation de la charrue de fer et le passage du battage du blé manuel à celui mécanique. La principale force de traction était celle animale, les moyens techniques de traction étaient utilisés à une échelle réduite, notamment sur les domaines des grands propriétaires fonciers. La zootechnie, principale branche de l'agriculture a marqué un progrès important. Les effectifs d'animaux couvraient une grande partie des nécessités de la population et assuraient la matière première à l'industrie. Les bovinés surtout et les chevaux, en exclusivité, étaient utilisés pour la traction. Mais la principale force dans l'agriculture était la paysannerie, la force de travail de celle-ci. La periode ayant précédé la première guerre mondiale s'est caractérisée par la prépondérance de la population occupée dans l'agriculture. Le taux de la population active à la campagne était élevé, sur le total de 3,8 millions de personnes appartenant aux familles occupées dans la sphére de la production agricole, 1,6 million étaient des personnes possédant leurs propres revenus et 2,2 millions des personnes à la charge d'autres. Dans le cadre de la population active, la grande majorité, 99,6 % était représentée par la paysannerie qui constituait la principale force de travail non seulement pour la culture de la terre proprement dite, mais aussi pour l'exploitation des domaines fonciers. Le développement du capitalisme dans l'agriculture a eu des effets particuliers pour la paysannerie. On a enregistré une puissante stratification sociale. Les conditions économiques et sociales dans lesquelles a eu lieu la différenciation de la paysannerie et ses effets feront l'objet de la derniére partie de l'étude.

www.dacoromanica.ro

CU PRIVIRE LA STRUCTURA SOCIALĂ A COMUNITĂȚILOR SĂTEȘTI DINTRE CARPAȚI ȘI DUNĂRE ÎN SECOLUL AL IV-LEA e.n.

DE

ȘTEFAN OLTEANU

Cu un sfert de veac în urmă, cu greu s-ar fi putut spune ceva, cît de cît argumentat științific, în legătură cu problema profilului social-economic al așezărilor rurale de pe teritoriul României din cursul primului mileniu al e. n.; documente scrise lipseau aproape în întregime, iar arheologia medievală românească era la începutul existenței sale. O necunoaștere aproape totală acoperea, nu numai structura așezărilor existente, ci însăși viața, sub diferitele ei aspecte, a comunităților sătești din spațiul carpato-danubiano-pontic.

În răstimpul care a urmat s-au făcut pași importanți în descifrarea acestor „taine" ale trecutului nostru istoric. Nu se poate afirma că s-au descoperit, în aceste două decenii și jumătate, izvoare scrise noi în cantitate sensibilă, în măsură să aducă lumina necesară cunoașterii depline a problemelor amintite mai sus, deși adunarea și publicarea izvoarelor scrise pentru mileniul I e. n. în colecția *Fontes Historiae Daco-Romanae* a adus precizări importante în ceea ce privește unele aspecte ale vieții rurale de pe teritoriul țării noastre. Dar cele care au contribuit fundamental la conturarea imaginii comunităților agrare autohtone au fost izvoarele arheologice, acele vestigii scoase la iveală an de an prin cercetări sistematice și organizate. Se poate aprecia că ceea ce cunoaștem, în stadiul actual al investigației, în problemele de structuri rurale social-economice și chiar politice ale mileniului I e.n. pe teritoriul României, se datorește în cea mai mare măsură, aportului substanțial al arheologiei evului mediu românesc. Iar în ceea ce privește secolul al IV-lea e.n., nu putem să nu menționăm aici importantele monografii și studii care s-au elaborat pe baza rezultatelor investigației arheologice, din ultima vreme mai cu seamă, efectuată pe întreg teritoriul țării. Monografii precum *Tîrgșorul* [1], *Necropole din secolul al IV-lea e. n. în Muntenia* [2], *Din istoria și civilizația dacilor liberi* [3] și altele, precum și diferitele studii de mai mare sau mai mică

[1] Gheorghe Diaconu, *Tîrgșor. Necropole din secolele III—IV e.n.*, București, 1965.

[2] Bucur Mitrea, Constantin Preda, *Necropole din secolul al IV-lea e.n. în Muntenia*, București, 1966.

[3] Ion Ioniță, *Din istoria și civilizația dacilor liberi*, Iași, 1982.

„Revista de istorie", Tom. 37, nr. 4, p. 326—345, 1984

www.dacoromanica.ro

întindere [4] au adus contribuții însemnate în problema continuității populației autohtone pe teritoriul României după 275, a aportului acestei populații la cristalizarea culturii materiale cunoscută sub numele de cultura Sîntana de Mureș-Cerneahov.

Progresul remarcat a vizat și latura calitativă a cercetării. Alături de metodologia clasică de cercetare s-a apelat din ce în ce mai mult la conlucrarea interdisciplinară, la folosirea metodologiilor și tehnicilor specifice științelor sociale (sociologia, demografia, științele juridice etc.) [5], a procedeelor tehnologice, cu care operează științele exacte (analize de laborator fizico-chimice ale vestigiilor arheologice) [6], toate avînd menirea a îmbogăți sensibil cunoștințele noastre în problemele de bază ale istoriei comunităților agrare din secolul al IV-lea (și în general din mileniul I e. n.) de pe teritoriul carpato-ponto-danubian.

Cunoașterea fenomenelor sociale rurale din perioada amintită a fost mult ușurată metodologic de cercetarea structurilor sociale ale satului medieval românesc, cercetare făcută pe baza documentelor scrise emise de cancelariile voievodale din Moldova și Țara Românească, rezultatele acesteia fiind consemnate în două monografii fundamentale: *Contribuții la studiul satelor devălmașe românești* [7] și *Obștea țărănească în Țara Românească și Moldova. Orînduirea feudală* [7 bis]. S-au precizat, astfel, instituțiile de bază ale obștii medievale românești, instituții străvechi ca origine, care s-au conservat în unele zone geografice, aproape nealterate, pînă mai tîrziu în secolul al XIX-lea.

---

[4] A se vedea mai cu seamă: M. Comșa, *Cu privire la caracterul organizării social-economice și politice de pe teritoriul țării noastre în epoca migrațiilor*, în S.C.I.V., 1967, 3; I. Ioniță, *Contribuții cu privire la cultura Sintana de Mureș pe teritoriul Republicii Socialiste România*, în *Arheologia Moldovei*, 1966, IV; idem, *Problems der Sintana de Mureș-Cernjachov Kultur auf dem Gebiete Rumäniens*, în *Studia Gotica* (Antikvariska Serien 25), Stockholm, 1972; Gh. Diaconu, *Considerații preliminare asupra necropolei de la Tirgșor din secolele III—IV e.n.*, în SCIV, 1960, 1; B. Mitrea, *Neue Funde der Gruppe Sintana de Mureș an der unteren Donau*, extr. din *Bericht über den V. Internationalen Kongress für Von-und Frühgeschichte*, Hamburg, 1958, Berlin, 1961; I. T. Dragomir, *Cercetări arheologice pe Valea Călmățuiului (reg. Galați)*, în *Materiale, III*, p. 293 și urm.; idem, *Săpăturile arheologice întreprinse la Bălteni (r. Făurei, reg. Galați)*, în *Materiale*, VIII, p. 11 și urm.; idem, *Morminte romane într-un tumul funerar cu ringuri de piatră descoperite la Tirighina-Barboși, în sudul roman al Moldovei*, în *Danubius*, X, 1981; p. 73 și urm.; V. Palade, *Atelierele pentru lucrat piepteni din os din secolul al IV-lea e.n. de la Bîrlad-Valea Seacă*, în *Arheologia Moldovei*. IV, 1966, p. 261—277; idem, *Un nou centru de prelucrare a cornului de cerb în secolul al IV-lea e.n. la. Fedești, com. Șuletea (jud. Vaslui)*, în *Carpica*, IV, 1971, p. 207—211.

[5] Géza Bakó, *Date cu privire la structura socială a carpilor din sec. al III-lea pe baza analizei planului arheologic al cimitirului de la Poienești*, în SCIV, 1966, 1, p. 33 și urm.; idem, *Probleme privind unitatea economică și organizatorică de bază, precum și formele de proprietate din țara noastră în secolul al IV-lea e.n.*, în *Cumidava*, 1968, II, p. 27 și urm.; idem, *Date privind structura socială și apartenența purtătorilor culturii Sintana-Cerneahov din Transilvania*, în SCIV, 1968, 1, p. 63 și urm.

[6] Șt. Olteanu, N. Neagu, D. Șeclămian, *Tehnologia obținerii fierului din minereu și problema continuității istorice pe teritoriul României în mileniul I. e.n.*, în SCIVA, 1981, 2; Șt. Olteanu, *Quelques remarques sur les activités industrielles partiquées dans le territoire de la Roumanie aux IVe—XIe siècles*, în *Slovenska archeologia*, Nitra, 1978, XXVI—1, p. 45 și urm; I. Tripșa și colab., *Din istoria metalurgiei românești*, București, 1981, cap. 4.

[7] Henri H. Stahl, *Contribuții la studiul satelor devălmașe românești*, vol. I, București, 1958, vol. II, București, 1959, vol. III, București, 1965.

[7 bis] P. P. Panaitescu, *Obștea țărănească în Țara Românească și Moldova. Orînduirea feudală*, București, 1964.

www.dacoromanica.ro

Fundamentarea acestor instituţii ne-a permis să observăm în textul unor documente din a doua jumătate a secolului al IV-lea e.n., care se referă la teritoriul dintre Carpaţi şi Dunăre, structuri sociale care definesc forma generală de organizare social-economică a comunităţilor săteşti din acea vreme.

Este vorba de scrisoarea unei comunităţi creştine din Dacia, adresată comunităţii din Capadocia cu prilejul transportării de pe teritoriul României a moaştelor martirului Sava, în anul 374, martirizat cu doi ani înainte de către goţi. Scrisoarea, cunoscută sub numele de *Pătimirea sfîntului Sava gotul*, redactată în limba greacă, descrie, cu amănunte, cortegiul chinurilor la care a fost supus Sava de către căpetenia gotă, furnizînd date extrem de preţioase cu privire la comunitatea sătească în care trăise Sava.

Conţinutul scrisorii se păstrează în două cópii în greceşte care se află : una în biblioteca Marciană din Veneţia [8], realizată în secolele X—XI ; cealaltă, în biblioteca Vaticanului din Roma [9], realizată în 912. Aceste două manuscrise au stat la baza editărilor ulterioare, a studiilor, numeroase dealtfel, efectuate după aceea. După primul manuscris s-a făcut prima traducere latină publicată la Roma în 1559 de către Luigi Lipomanus [10]. În acelaşi secol *Pătimirea* a fost tradusă în limba slavă, într-un menolog pe aprilie [11].

Istoriografia modernă a reluat editarea manuscriselor în marile colecţii din secolul al XIX-lea, precum *Acta Martyrum* [12], *Patrologiae cursus completus* [13], *Acta Sanctorum* [14] etc. La începutul secolului următor, Hippolyte Delehaye [15], realiza cea mai bună reproducere a scrisorii din 374, care va fi folosită în toate sau aproape toate studiile care s-au efectuat ulterior bazate pe conţinutul evenimenţial al scrisorii.

În ţara noastră, scrisoarea a fost de timpuriu cunoscută. Potrivit unor informaţii, scrisoarea a fost tradusă în limba slavonă şi se află într-un minei din secolul al XV-lea, de la mănăstirea Putna [16]. În secolul al XVII-lea ea figurează în formă rezumativă pe un minei slavon [17], precum şi în lucrarea lui Dosoftei din 1683 [18]. Din cîte cunoaştem pînă acum, la noi scrisoarea s-a tradus şi tipărit în limba română pentru prima oară integral în tipografia de la mănăstirea Neamţ, în 1813 [19]. Au urmat traducerile (în

[8] Manuscris Nr. 359, pergament de 275 file, 0,38 × 0,26.

[9] Manuscris Nr. 1660, pergament de 408 file, 0,82 0,20.

[10] *Tomus septimus vitarum sanctorum patrum*, Roma, 1559, f. 72 73 v.

[11] Menologul în cod Nr. 198 aflat la Dukhovnaja Akademija din Moscova (Sergij, *Polnyj mesjanceslav Vostoka*, I, Vladimir, 1901, p. 524; Ieronim, Iosif, *Opis rukopisej perenesennykh iz biblioteki Iosifova Monastyrija v biblioteku Moskovskoj Dukhovnoj Akademii*, Moscova, 1882, p. 256—258.

[12] Th. Ruinart, *Acta Martyrum sincera et selecta*, Ratisbonae, 1859, p. 617—620.

[13] *Patrologiae cursus completus*, series latinae, Paris, 1844—1855; series graece, accurante J. P. Migne, Paris, 1857—1866.

[14] P. Boschius, *Acta Sanctorum*, Bruxelles, Paris, Roma, 1866, aprilie, tom II, p. 962—963.

[15] Hippolyte Delehaye, *Saints de Thrace et de Mésie*, în *Analecta Bollandiana*, tom. XXI, Bruxelles, 1921, p. 216—221; o traducere în l. italiană la S. Colombo, *Atti di martiri*, seria I-a, Torino, 1928.

[16] Informaţia de la prof. Ion Radu Mircea, consemnată în Petre Ş. Năsturel, *Les actes de saint Sabas le Goth (BHG 1607) — Histoire et archéologie*, în *Revue des études sud-est européennes*, tom. VII, 1969, 1, p. 175 şi urm.

[17] Mineiul se află la Biblioteca Academiei R.S.R., sub nr. 58, f. 119—120.

[18] Dosoftei, *Vieţile sfinţilor*, Iaşi, 1683, p. 411, (luna aprilie).

[19] *Vieţile sfinţilor*, Mănăstirea Neamţ, 1813, p. 75—76.

www.dacoromanica.ro

l. română) din 1836 [20], din 1883 [21], 1891 [22], cu specificul lor de limbă a vremii, pentru a se ajunge apoi la traducerile moderne din vremea noastră cum e cea publicată în *Fontes* [23], cum sînt cele prilejuite de aniversarea a 1 600 ani de la moartea lui Sava [24], precum și cea mai recentă din 1982 [25].

Așadar, un interes deosebit manifestat față de conținutul scrisorii, cum la puține acte martirice din acea vreme se întîlnește, interes datorat caracterului de autenticitate indiscutabilă a celor relatate și a datelor extrem de interesante pe care le furnizează. Toți cei ce s-au ocupat, într-un mod sau altul, de scrisoare, istorici străini sau români, remarcă, în unanimitate, caracterul autentic al faptelor descrise [26]. Așa se explică numeroasele studii [27],

---

[20] *Viețile sfinților*, 1836, p. 119—122.

[21] G. Zottu, *Sântul Sava martir Gothu*, în *Biserica Ortodoxă Română*, 1883, Nr. 3, p. 175—180.

[22] G. Timuș, *Epistola bisericii Gotiei pentru martirul Sf. Sava*, în *Biserica Ortodoxă Română*, 1891, p. 817 825.

[23] *Fontes Historiae Daco-Romanae*, vol. II, București, 1970, p. 710 și urm.; din păcate, autorii au omis pasagii și chiar paragrafe din scrisoare, foarte importante, iar pe alocuri traducerea este nesatisfăcătoare.

[24] V. Sibiescu-Cocora, *Sfîntul Sava „Gotul". La 1600 ani de la mucenicia sa*, în *Glasul Bisericii*, 1972, nr. 3—4, p. 335 și urm.; Ștefan Alexe, *1600 ani de la moartea sfîntului Sava Gotul*, în *Biserica Ortodoxă Română*, 1972, nr. 5—6, p. 557 560.

[25] I. Rămureanu, *Actele Martirice*, București, 1982, p. 319—324.

[26] H. Delehaye, *op. cit.*, p. 290 și urm.; V. Pârvan, *Considerații* ..., p. 11—12; G. Zottu, *op. cit.*, p. 175; V. Sibiescu, *op. cit.*, p. 335; Enrica Follieri, *op. cit.*, p. 255—256; J. Zciller, *op. cit.*, p. 429—431 etc.

[27] Articole și studii interne: C. Erbiceanu, *Ulfila, viața și doctrina sa*, în *Biserica Ortodoxă Română*, 1898, 4, p. 277—278; V. Pârvan, *Contribuții epigrafice la istoria creștinismului daco-roman*, București, 1911, p. 156—157; idem, *Considerații asupra unor nume de rîuri daco-scitice*, în *Memoriile secțiunii istorice ale Academiei Române*, seria III-a, I, 1923, p. 11—12; N. Iorga, *Histoire des Roumains et de la romanité orientale*, București, 1937, p. 129—130; V. Motogna, *Un secol din istoria Daciei în timpul năvălirilor barbare. Epoca încreștinării poporului român*, Cluj, 1937, p. 20; I. Dinu, *Citind martiriul Sfîntului Sava Gotul*, în *Tomis*, 1941, 12, p. 7—19; Sc. Lambrino, *Die Scythia Minor und der dako-getische Romanismus*, în *Siebenbürgen*, I, București, 1943, p. 192—194; Gh. Moisescu, Șt. Lupșa, Al. Filipescu, *Istoria bisericii române. Manual pentru institutele teologice*, București, 1957; D.M. Pippidi, *Contribuții la istoria veche a României*, 1958. p. 247; ed. a II-a, 1967, p. 495—496; I. Barnea, *Vasile Pârvan și problema creștinismului în Dacia traiană*, în *Studii teologice*, București, 1958, p. 93 105; P. P. Panaitescu, *Obștea țărănească în Țara Românească și Moldova. Orînduirea feudală*, București, 1964; idem, *Introducere la istoria culturii românești*, București, 1969, p. 76; Bucur Mitrea, Constantin Preda, *Necropole din secolul al IV—lea e.n. în Muntenia*, București, 1966, p. 154; R. Vulpe, I. Barnea, *Din istoria Dobrogei. Românii la Dunărea de Jos*, București, 1968, p. 398; Gheorghe Cronț, *Instituții medievale românești. Înfrățirea de moșie. Jurătorii*, București, 1969, p. 131; Petre Ș. Năsturel, *op. cit.*; I. Ionescu, *Pomenirea sfîntului martir Sava Gotul (12 aprilie 372 12 aprilie 1972)*, în *Mitropolia Olteniei* 1970, 3—4, p. 180 și urm.; idem, *Sansala, primul preot creștin daco-roman atestat documentar*, în *Mitropolia Olteniei*, 1970, 5 6, p. 185 și urm.; I. T. Dragomir. *Continuitatea elementelor geto-dacice și daco-romane, izvor al sentimentului de unitate națională a tuturor românilor*, în *Danubius*, V, Galați, 1971, p. 28; Epifanie Norocel, *1600 ani de la moartea martirică a sfîntului Sava Gotul*, în *Mitropolia Moldovei și Sucevei*, 1972, 3—4, p. 146 și urm.; G. Cocora, *Comemorarea la episcopia Buzăului a 1600 ani de la martirizarea Sfîntului Sava Gotul în rîul Buzău — 18 aprilie 1972*, în *Glasul Bisericii*, 1972, 3—4, p. 389 și urm.; Petre Alexandru, *Postfață la comemorarea Sfîntului Sava Gotul*, în *Glasul Bisericii*, 1972, 3—4, p. 405 și urm.; Suzana Dolinescu-Ferche, *On socio-economic relation between native and Huns at the Lower Danube*, în *Relations between the Autochthonous population and the migratory populations*, București, 1975, p. 92; Ion Ioniță, *The social-economic structure of Society during the Goths migration in the Carpatho-Danubian area*, în *Relations between the autochthonous* ..., p. 77 și urm.; etc.

www.dacoromanica.ro

care au utilizat informaţiile din scrisoare, mai cu seamă ale istoricilor germani sau progermani [28].

Istoricii şi cercetătorii români care s-au ocupat într-un fel sau altul de *Pătimire*, au abordat, în exclusivitate pînă la mijlocul secolului nostru, doar problemele de natură religioasă, cele privind structura comunităţii sătești fiind ignorate. Primii care amintesc, doar în treacăt, de existenţa unei comunităţi de obşte cu o adunare a satului sînt autorii manualului de istorie a bisericii române editat în 1955, fără a insista însă asupra acestor probleme [29]. 9 ani mai tîrziu, P. P. Panaitescu atrăgea pentru prima oară în mod serios atenţia asupra importanţei scrisorii pentru studiul structurilor sociale ale satului în care trăise Sava, evidenţiind solidaritatea dintre păgînii şi creştinii din sat, existenţa unei diferenţieri sociale în sînul comunităţii, precum şi prezenţa unor centre militare ale goţilor pe teritoriul ţării noastre [30]. Cu prilejul împlinirii a 1 600 ani de la martirizarea lui Sava, s-au editat mai multe studii axate în special pe probleme de ordin religios; unele dintre acestea abordează, însă, şi probleme sociale privind comunitatea sătească în care trăise Sava, remarcînd, de asemenea în treacăt, existenţa obştii ca formă de organizare social-economică, a adunării satului, a solidarităţii dintre creştini şi păgîni, a diferenţierii de avere [31]. Autorii acestor studii au fost însă, mult influenţaţi de lucrarea lui E. A. Thompson, apărută în 1966, considerînd comunitatea în care trăia Sava, vizigotă, integrată deci în mediul gotic [32]. Fără a se nega existenţa şi a unei populaţii daco-romane, s-a presupus că aceasta trăia la oraşe, pe cînd satele aparţineau societăţii vizigote [33]; ba s-a afirmat că „strămoşii noştri trăiau laolaltă cu goţii. . . unii se înrudiseră cu goţii formînd societăţi solidare" [34].

Istoricii străini, pe de altă parte, mai cu seamă E.A. Thompson, deşi recunosc existenţa, teoretică, a unei populaţii autohtone, dacice şi daco-romane pe teritoriul vechii Dacii [35] în secolul al IV-lea, găsesc în *Pătimirea lui Sava Gotul* o sursă de informaţii excelentă pentru a evidenţia structurile societăţii vizigote din aceea vreme, de pe teritoriul de la sud de Carpaţi, integrînd toate comunităţile omeneşti existente, în mediul germanic. Lucra-

---

[28] J. Mansion, *Les origines du christianisme chez les Goths*, în *Analecta Bollandiana*, 1914, p. 5—30; idem, *À propos des chrétientés de Gotie*, în *Analecta Bollandiana*, 1928, p. 365—366; J. Zeiller, *Les origines chretiennes dans les provinces danubiennes de l'Empire romain*, Paris 1918; Jellinek, *Die angeblichen Beziehungen der gotischen zur Kappadokischen Kirche*, în *Festschrift Fr. Kluge zum 70. Geburstage am 21 juni 1926 dargebracht*, Tübingen, 1926; R. Knopf, *Ausgewählte Martyrerakten*, ed. a III-a, Tübingen, 1929, p. 119—124; A. Arhard, *Überlieferung und Bastand der hagiographischen und homiletischen literatur der griechischen Kirche*, I, Leipzig, 1931, p. 426 130; L. Schmidt, *Geschichte der deutschen Stämme. Die Ostgermanen*, ed. a II-a, München, 1934; E. A. Thompson, *The Passio S. Sabae and Early Visigothic Society*, în „Historia", tom. 4. 1955, p. 331—338; idem, *The Visigoths in the time of Ulfila*, Oxford, 1966; Enrica Follieri, *Saba Goto e Saba Stratelata*, în *Analecta Bollandiana*, LXXX, 1962, p. 249—307; Herwig Wolfram, *Geschichte der Goten*, München, 1980, p. 111 şi urm.

[29] Gh. Moisescu, Şt. Lupşa, Al. Filipescu, *op. cit.*, p. 62 şi urm.

[30] P. P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 22; reluarea în *Introducere la istoria culturii românești*, p. 76.

[31] În special V. Sibiescu, *op. cit.*, p. 370; I. Ionescu, *op. cit.*, p. 183—186.

[32] V. Sibiescu, *op. cit.*, p. 369; Epifanie Norocel, *op. cit.*, p. 154 etc.

[33] V. Sibiescu, *op. cit.*, p. 367.

[34] Ştefan Alexe, *op. cit.*, p. 568.

[35] E. A. Thompson, *The Visigoths in the time of Ulfila*, p. 4 şi urm.; Herwig Wolfram, *op. cit.*, p. 94.

www.dacoromanica.ro

rea lui E. A. Thompson din 1966, bogată în informații referitoare la vizigoții din secolul al IV-lea e. n., în care discută structura societății vizigote, apelînd, cu foarte multă pasiune dar cu mai puțin discernămînt, și la scrisoarea din 374 și ale cărei concluzii au fost preluate de cercetările ulterioare, uniformizează nivelul de dezvoltare social-economică din sec. IV, de pe teritoriul Munteniei, coborînd structura comunităților agrare de tipul celei în care trăit Sava, la nivelul societății de clan în care se găseau în acel moment triburile vizigote.

Ori, conținutul scrisorii și rezultatele cercetărilor arheologice pentru secolul al IV-lea, din ultima vreme, de pe teritoriul Munteniei mai ales, pe de o parte și relatările din izvoarele scrise ale aceleiași vremi, privitoare la societatea vizigotă, pe de altă parte, sînt în măsură, să diferențieze, ca structuri sociale, două societăți distincte.

Analiza detaliată și comparativă a conținutului scrisorii din 374, precum și rezultatele recente ale cercetărilor arheologice efectuate în principal între Carpați și Dunăre pentru secolul al IV-lea e. n., aduc în discuție două probleme fundamentale asupra cărora vom stărui în continuare: cea a *structurii sociale* a comunității sătești în care trăia Sava, a instituțiilor din cadrul acestei comunități în funcție de informațiile cuprinse în scrisoare și cea a *caracterului etnic* al populației din așezările cercetate, inclusiv al celei din satul menționat în scrisoare.

Potrivit celor relatate în scrisoare, Sava își ducea viața într-un sat din șesul Munteniei, mai precis din zona Buzăului; înecarea lui în rîul Buzău, face ca această localizare, admisă în unanimitate, să nu mai comporte discuții [36]. Autorul scrisorii [37], redactată, cum am spus, în limba greacă, utilizează pentru sat termenul de κωμη corespunzător în l. latină celui de *vicus*, termen care definește o comunitate deja teritorializată, criteriul constituirii acesteia fiind cel teritorial și nicidecum cel gentilic al rudeniei de sînge, pentru care izvoarele scrise din acea vreme utilizează termenul grecesc de φυλί și pe cel latin de *gens*, atunci cînd este vorba de societate de clan, de trib [38].

Din relatarea evenimentelor aflăm de două instituții fundamentale ale comunității agrare care definesc forma de organizare social-economică a locuitorilor satului. Venind să depisteze pe adepții din sat ai noii religii, persecutorii goți se adresează adunării satului, organului colectiv al conducerii acestuia, singurul în măsură să prezinte încredere și să poarte responsabilitatea în raporturile cu autoritatea politică gotă. Termenul de

[36] Atît istoricii români cît și cei străini care s-au ocupat de acest eveniment sînt de acord cu această localizare (vezi bibliografia de la paginile anterioare).

[37] Asupra identificării autorului scrisorii din 374, există numeroase discuții. Unii consideră că autorul ar fi episcopul Tesalonicului (Erbiceanu, *op. cit.*, p. 277); alții s-au gîndit la episcopul Tomisului (I. Dinu, *Contribuții la cunoașterea Vlădicăi Bretanion ori Vretanion*, în *Tomis*, 1941, 12, p. 14—16; J. Zeiller, *op. cit.*, p. 430—432; J. Mansion, *op. cit.*; N. Șerbănescu, *1600 ani de la prima mărturie documentară despre existența episcopiei Tomisului*, în *Biserica Ortodoxă Română*, 1969, 9—10, p. 1005—1006; M. Păcuraru, *Istoria Bisericii ortodoxe române*, I, București, 1980, p. 1005—1007). S-a presupus, de asemenea, că autorul ar fi fost chiar Sansalas (Petre Ș. Năsturel, *op. cit.*, p. 180). În fine, este de amintit și părerea istoricului belgian H. Delehaye, care afirmă că cel ce a redactat scrisoarea, nu este un barbar, este un literat care știe să scrie și să compună. Pare că el nu aparținuse națiunii gote, căci el vorbește de goți ca un om care, fără îndoială, îi cunoștea bine; dar care trăia într-un alt mediu (*op. cit.*, p. 290 și urm.).

[38] Vom reveni mai jos asupra acestei probleme.

www.dacoromanica.ro

limbă greacă prin care se consemnează adunarea este cel de συνεδριων sau simplu μεσον [39]. Într-un alt document referitor la martiriul sfîntului Emilian din Durostorum la 362 e. n., adunarea locuitorilor este denumită cu termenul de limbă latină „*medium*" cu sens de loc public, piaţă publică [40]; cu acelaşi termen apare şi în traducerea latină a scrisorii din 374, făcută în 1859 [41]. În traducerea în l. română veche din 1813, se utilizează termenii de *mijlocul norodului* [42], corespunzător, deci, termenilor greceşti de μεσῳ τῶ συνεδριῳ. Termenul de συνεδρίων înseamnă sfat, adunare, locul unde se reunesc membrii adunării săteşti [43]. În textele vechi iudaice şi ateniene, accepţiunea termnului συνεδρίων era aceea de sfat al reprezentanţilor adunării obşteşti sau al reprezentanţilor oraşelor asociate sau aliate [44].

Scrisoarea nu arată cu exactitate dacă în cazul satului lui Sava exista un asemenea sfat al adunării. Dar, potrivit textului scrisorii, se pare că termenul respectiv s-ar referi la acest sfat. Cînd trimişii lui Atanaric vin în sat pentru a cerceta dacă sînt sau nu creştini, în acel sat, „unii dintre băştinaşii din satul în care şedea Sava", spune scrisoarea, au luat hotărîrea să-i ascundă pe toţi creştinii din sat, nedeclarîndu-i persecutorilor. Deci nu toată adunarea satului, ci doar *unii* dintre membrii acesteia au luat această hotărîre, ceea ce ne face să presupunem că aceşti cîţiva membri făceau parte din acel sfat restrîns al adunării satului. La venirea persecutorilor, sfatul se întruneşte pentru a depune mărturia de rigoare în spiritul hotărîrii luate. Sava aflînd, se prezintă în mijlocul acestui sfat întrunit, probabil într-un loc public (dacă luăm în considerare accepţiunea termenului latin „in medium"), unde se desfăşurau asemenea ceremonii, declarînd că el este creştin, deci împotriva hotărîrii sfatului. Acest lucru petrecîndu-se în prezenţa reprezentanţilor puterii gotice, consecinţele inducerii în eroare a acestora sînt anulate prin hotărîrea aceluiaşi sfat de a-l izgoni pe Sava pentru o vreme din sat; textul arată că cei care l-au izgonit din sat sînt aceiaşi oameni care hotărîseră să-i ascundă pe creştini de persecuţia prigonitorilor. Se documentează, astfel, existenţa adunării comunităţii şi a sfatului acesteia care îşi exercită unele atribuţii majore ale ei: îndepărtarea din comunitate a celor ce săvîrşesc acte incompatibile cu rămînerea lor în sat.

Alungarea lui Sava datorită refuzului acestuia de a consuma carnea jertfită idolilor, deci datorită apartenenţei lui la religia creştină, după cum consideră Thompson [45], este doar aparentă, deoarece în sat mai existau şi alţi creştini care contraveneau, deci, principiilor unei societăţi păgîne; în realitate, alungarea devenea necesară pentru însăşi existenţa factorilor responsabili ai comunităţii, culpabili faţă de trimişii pute-

[39] *Fontes Historiae Daco-Romanae*, II, p. 712, 710.

[40] Michel Bréal, Anatole Bailly, *Dictionnaire étymologique latin*, Paris, 1891, p. 186.

[41] T. Ruinart, *Acta Martyrum*, Ratisbonne, 1859, p. 617—620; *Acta Sanctorum*, iulie, tom. IV, Paris, 1868, p. 373.

[42] *Vieţile sfinţilor*, Mănăstirea Neamţ, 1813, p. 75—76; în 1821, Tudor Vladimirescu convoacă „adunarea norodului".

[43] Pierre Paris, *Lexique des Antiquités Grecques*, Paris, 1909, sub voce.

[44] Ibidem; *Biblia*, Bucureşti, 1968, p. 929, 1193, 1214, 1234; Henry George Liddell, Robert Scott, *Greek-English Lexicon*, Oxford, (1958), sub voce.

[45] E.A. Thompson, *The visigoths* ..., p. 68, 70.

www.dacoromanica.ro

rii gotice, prin declarație falsă. Ca dovadă că așa stau lucrurile, după cîtva timp, după ce pericolul got a trecut aceiași reprezentanți ai adunării „i-au îngăduit (lui Sava) să vină înapoi" [46]. Izgonirea și reprimirea în sat evidențiază una din funcțiile importante ale unei instituții a comunității agrare reprezentată de adunarea satului, cu (sau fără) acel sfat mai restrîns al reprezentanților ei, de a veghea ca faptele membrilor comunității, care contravin intereselor generale, să fie sancționate. Este deosebit de semnificativă și sugestivă, din acest punct de vedere, pentru permanența și conservarea acestei instituții de-a lungul secolelor în cadrul acelorași comunități sătești, identitatea acestei funcții a adunării satului din 372 cu cea a obștilor medievale românești din secolele XVI—XVIII. La 16 mai 1594, sătenii din Bujorani, din Țara Românească, hotărăsc „să-l scoată din sat" pe Sarchiz pentru că acesta „este om rău". Documentul nu ne spune de ce anume se făcea vinovat Sarchiz. Hotărîrea nu este aplicată, deoarece în urma cercetării făcute de domnie prin 6 reprezentanți ai domniei, aceștia au constatat „că Sarchiz este < totuși > om bun și n-a avut nici o vină"[47]. Este vorba, așadar, de dreptul obștii, al sătenilor, de a izgoni din obște pe acei membri care tulbură ordinea și nu respectă rînduielile obștești [48]. Un alt document din 1602 reafirmă această latitudine a obștii satului :„ ... pe acel om care va fi răufăcător și stricător în sat și nu-l va plăcea satul și bătrînii, să-l izgonească pe el din sat" [49]. Pravilele românești din secolul al XVII-lea se referă și ele la această funcție a obștii satului de „a goni din sat" pe cei ce se fac vinovați de nerespectarea ordinei satului [50].

Alungarea și reprimirea în comunitate sînt acte deliberative ale adunării satului prin reprezentanții ei, fără amestecul sau dispozițiile puterii politice superioare. În cazul lui Sava, asemenea hotărîri emană de la adunarea satului, de la acea conducere colectivă administrativă, independent de poziția trimișilor goți. S-a susținut de către Thompson că ar mai fi existat o a doua expulzare din sat a lui Sava, care s-ar fi datorat dispozițiilor trimișilor lui Atanaric, și că sfatul satului n-a avut nici o competență în această problemă; că expulzarea a doua s-a făcut din dispozițiile șefului de trib got [51]. Textul scrisorii nu ne îndreptățește să susținem așa ceva. La cea de a doua înfățișare a persecutorilor în sat, reprezentanții comunității îi ascund pe ceilalți creștini, iar pe Sava, știindu-l neînduplecat în credință, îl declară adept al noii religii. Persecutorii îl cheamă pe Sava în locul unde se desfășura cercetarea μέσῳ↔τῷ↔συνεδρίῳ sau *in medium*, adică în locul public unde se ținea adunarea reprezentanților comunității și întreabă pe cei de față ce avere are. Li se răspunde că Sava n-are avere, decît hainele de pe el [52]. Interesantă este concluzia persecutorului : „Un asemenea om nu poate ajuta și nici vătăma", cu alte cuvinte, omul sărac

---

[46] *Fontes Historiae Daco-Romanae*, II, p. 711.

[47] *Documente privind istoria României*, veac. XVI, B. Țara Românească, vol. VI, p. 116.

[48] V. Costăchel, P. P. Panaitescu, A. Cazacu, *Viața feudală în Țara Românească și Moldova (sec. XIV—XVII)*, București, 1957, p. 104.

[49] *Documente privind istoria României*, veac. XVII, B. Țara Românească, vol. I, p. 43.

[50] *Carte românească de învățătură*, (1646), București, 1951, p. 224.

[51] E. A. Thompson, *op. cit.*, p. 74.

[52] Din păcate editorii scrisorii din *Fontes* II omit sau traduc inexact această discuție (vezi H. Delehaye, *op. cit.*, III, 5).

www.dacoromanica.ro

nu prezintă nici un pericol pentru stăpînirea gotă, din punctul lor de vedere; în consecință Sava părăsește locul adunării, continuînd să-și ducă traiul în satul respectiv. Nici vorbă de o nouă alungare a sa din sat. De fapt nici nu se putea întîmpla astfel, din moment ce pentru autoritatea gotă Sava nu prezenta vreun pericol, nici măcar faptul că era creștin [53]. În această situație, reprezentanții satului nu l-au mai alungat din sat, căci de această dată ei îl declaraseră creștin, prin urmare nu puteau fi acuzați de culpabilitate față de stăpînirea gotă.

Nu se cunoaște cum se va fi numit în limba localnicilor adunarea satului și acel organ colectiv de conducere administrativă al satului lui Sava. În documentele noastre medievale de limbă slavonă, termenul corespunzător este acela de *selo*, *sobor*, *săbor*, *zbor*, *săveat* (СѢВѢТ), *siglit* (СИГГЛИТ) [54], iar în cele de limbă română *bătrînii satului*, *oameni buni și bătrîni*, *obștea satului*, *adunarea satului* sau simplu *satul*, *norodul* sau *poporul* [55]. Această terminologie este tîrzie în general, cînd începe dezagregarea mai pronunțată a obștii pentru a se deosebi părțile individuale de cele comune [56], prima mențiune cunoscută a termenului de obște în limba română datînd din 15 mai 1622 [57].

Textul *Pătimirii* pune în lumină o altă instituție din cadrul comunității sătești în care trăia Sava : cea a jurătorilor, a depunerii de mărturie.

Am văzut mai sus că raporturile dintre reprezentanții stăpînirii gote și comunitatea sătească se realizau nu direct, ci prin intermediul reprezentanților adunării sătești care erau oameni liberi. Aceștia din urmă declarau sub depunere de jurămînt dacă sînt sau nu creștini în sat și dacă au avere. Scrisoarea arată că „unii dintre băștinașii din acel sat" (care, după părerea noastră, nu erau altceva decît acei reprezentanți ai satului denumiți mai tîrziu în documente „oameni buni și bătrînii "sau simplu „bătrînii satului") au jurat că în sat nu există creștini, în afară de unul singur care nu are altă avere decît hainele de pe el. Sîntem aici în fața unui act colectiv de depunere de mărturie, a unei responsabilități colective pe care și-o asumau cei ce depuneau jurămînt față de autoritatea politică gotă. Este o depu-

---

[53] În cele două momente de prigoană a creștinilor, pare a nu fi fost vorba de o mare severitate și duritate din partea prigonitorilor, dovadă că Sava n-a avut de suferit, comparativ cu cea din 372 cînd acesta a fost torturat și înecat.

[54] Un document de limbă slavă din 1586 menționează cum soția lui Badea „a fugit la adunare în sat și a strigat preoteasa mătușii sale ... că este vrăjitoare (*Documente privind istoria României*, veac. XVI, vol. V, p. 248); un alt document din 1620 arată: „deci moșnenii satului, dacă au văzut cartea părintelui Vlădică, au adunat toți bătrînii satului la sfînta biserică ... și au mărturisit" (doc. la P. P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 194; în colecție lipsește). Vezi și *Cronicile slavo-române din sec. XV—XVI*, publicate de Ion Bogdan, ediția P. P. Panaitescu, București, 1959, p. 80, 81, 88, 89, 103. 104, 105, 110, 111, 114, 130, 140; H.H. Stahl, *op. cit.*, vol. I, p. 170,171, 206; vol. II, p. 33—34, 35, 37; P. P. Panaitescu, *Obștea* ..., p. 33, 51, 194—195.

[55] La 1607, la Săcuieni se pune o ocină zălog: „Și s-au dat dinaintea a tot satul Săcoiani ... și mulți oameni buni de acolea din sat am fost" (*Documente privind istoria României*, veac. XVI, A, vol. II, p. 126); pentru o donație de ocină se invoca la 1632 adunarea satului: „această ocină i-am dat-o ei ..., dinaintea bisericii și dinaintea a tuturor poporului" (doc. la P. P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 196); în 1581 se face o vînzare de ocină „dinaintea a tot satul" (Doc. priv. Ist. Rom., veac. XVI, B, vol. V, p. 16); altă vînzare în 1567 „dinaintea satului" (*Doc. priv. ist. Rom.*, veac. XVI, B, vol. III, p. 240); *Viețile Sfinților*, p. 75—76.

[56] P. P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 33.

[57] *Documente privind istoria României*, veac. XVII, A, vol. V, p. 132; cf. P. P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 33 „zicînd Tiron că nu este satul și locul ales, ci este obște"; în textul slav *obște*).

www.dacoromanica.ro

nere de mărturie bazată pe constatarea faptelor, pe cunoașterea situației reale; ei jurau pe ceea ce cunoșteau despre obiectul litigiului, nu pe ceea ce credeau ei despre persoana împricinată. Sîntem în fața unui jurămînt de veritate și nu de credulitate bazat pe solidaritatea gintei cu un membru al ei, specifică raporturilor gentilice (adică se luau martori dintre rudele de sînge ale împricinatului). Avem de-a face, deci, cu o justiție care se baza pe o solidaritate socială ce depășise cadrul grupelor familiale, de rudenie de sînge [58].

Cei ce depun mărturie, nu sînt rudele lui Sava, ci membri ai comunității, fără afinități de rudenie de sînge, dar făcînd parte din aceeași categorie socială a oamenilor liberi.

Deci, cea care stabilește realitatea și o aduce la cunoștința trimisului got, este adunarea satului pe baza mărturiei reprezentanților aleși de ea, care erau oameni ai locului, nu stabiliți și trimiși de autoritatea politică gotă de la centru de exercitare a stăpînirii. În cazul unor învinuiri socotite mai puțin grave, sentința era dată de adunarea satului, pe baza jurămîntului depus de alesii acesteia. Sava este exclus din sat în baza principiului de judecată autonomă. În cazul, însă, în care Sava, vinovat de aderarea la noua religie [59], a intrat sub incidența pedepsei capitale, executarea pedepsei depășea atribuțiile adunării satului, ea urmînd a fi hotărîtă și tradusă în fapt de către stăpînirea gotă. Ca urmare, Sava și Sansalas sînt legați și transportați cu carul (în cazul lui Sansalas) la centrul de reședință al căpeteniei gote.

Justiția obștilor medievale din țările române (secolele XVI—XVII) conservă, aproape inalterată, această străveche instituție. Documentele cancelariilor voievodale evidențiază acest principiu de justiție autonomă a obștii sătești. Cei ce depun mărturie pentru diferitele pricini din sat sînt aleși dintre membrii obștii, sînt oameni ai locului. Domnia, care acum se substituie stăpînitorului got, apelează la judecata obștii pentru stabilirea adevărului, prin reprezentanții ei trimiși la fața locului să asiste la judecată. În cazul culpei pasibilă de pedeapsa capitală, domnia este cea care hotărăște îndeplinirea ei, nu adunarea obștii. Privilegiul acordat satului Călinești din Prahova, la 1602, arată printre altele: „Care om va fi veinovat ... să aibă judecată la bătrînii satului, pe care îi vor alege sătanii ... care om va fi vinovat de moarte, să-l lege bătrînii aleși ai satului, să-l trimită la curte ... " [60]. Mai tîrziu, în martie 1614, Radu Mihnea, domnul Țării Românești, hotărăște ca în satul Vaideeni de pe Ialomița: „În acel sat să judece bătrînii satului. Și cine va fi vinovat de moarte, să-i trimită ei legați aici la scaunul domniei mele" [61]; iar într-un document din 1531 se arată cum cel vinovat de moartea unui om trebuia legat și transportat cu carul la scaunul domnesc [62].

---

[58] Gheorghe Cronț, *Instituții medievale românești: Înfrățirea de moșie. Jurătorii*, București, 1969, p. 122 și urm.

[59] Prigoana împotriva creștinilor a fost pricinuită de ura împotriva romanilor pe de o parte, care recunoscuseră și oficializaseră religia creștină, iar pe de alta propagarea de către această religie a egalității și a altor principii morale, incompatibile cu poziția stăpînitorilor politici goți (vezi relatarea lui Epiphanius din *Fontes*, II p. 175).

[60] *Doc. priv. ist. Rom.*, veac. XVII, B, vol. I, p. 43.

[61] *Doc. priv. ist. Rom.*, veac. XVII, B, vol. II, p. 264.

[62] *Doc. priv. ist. Rom.*, veac. XVI, B, vol. II, 101.

www.dacoromanica.ro

În acest context instituţional, *Pătimirea* evidenţiază o solidaritate spirituală între locuitorii satului în care trăia Sava, care făcea să dispară limitele impuse de aderarea la una sau la alta dintre formele spirituale existente şi practicate în comunitate. Scrisoarea arată cum în timpul persecuţiilor stăpînirii gote împotriva adepţilor din sat ai religiei creştine, cei ce aduceau jertfe idolilor au încercat să-i acopere pe concetăţenii lor, recurgînd la unele artificii mergînd pînă la jurămînt fals, menite să înşele atenţia persecutorilor. Asemenea procedee le-au reuşit, salvîndu-i pe creştinii din sat : „sătenii i-au ascuns pe ai lor" spune scrisoarea, în afară de Sava şi preotul Sansalas care au refuzat asemenea procedee, preferînd martirizarea (în cazul lui Sava).

Această solidaritate a locuitorilor satului, păgîni şi creştini, constituie o altă caracteristică a obştii rurale teritoriale ca formă de organizare social-economică a comunităţii respective, solidaritate care se manifestă cu putere între locuitorii satului legaţi prin interesele şi preocupările zilnice.

Realităţile prezentate mai sus în baza unui document scris autentic, contemporan evenimentelor, cadrul instituţional constatat demonstrează pe deplin existenţa între Carpaţi şi Dunăre, în secolul al IV-lea e.n., a comunităţii agrare sedentare libere, a obştii teritoriale săteşti cum este denumită în documentele medievale româneşti, definită de instituţiile de bază ale acesteia, aşa cum ele se oglindesc şi în documentele medievale, dovada unei remarcabile permanenţe, a unui remarcabil conservatorism instituţional de-a lungul secolelor.

Am arătat mai sus că *Pătimirea* a fost apreciată în unanimitate ca un document autentic, contemporan evenimentelor descrise şi deci instituţiile desprinse din textul scrisorii sînt realităţi ale vremii. Existenţa comunităţiilor cu instituţiile corespunzătoare, prezentate pe baza scrisorii din 374, era dealtfel atestată cu un deceniu mai devreme în documentul referitor la martirizarea mucenicului Emilian din Durostorum, la 18 iulie 362 [63]. Revenit la păgînism, Iulian Apostatul trimite la Durostorum pe reprezentantul său, pe Capitoliu spre a descoperi şi persecuta pe creştinii de acolo. Acesta vine în cetate, la scaunul de judecată (in loco publico ; εκελευσεν εἰς το μεσον), şi se adresează adunării locuitorilor întrebîndu-i dacă în cetate sînt sau nu creştini. Ca şi în cazul adunării satului lui Sava, adunarea locuitorilor din Durostorum depune jurămînt în prezenţa trimisului împărătesc. Cum se constată, situaţia este asemănătoare cu cea din 372, cu deosebirea în ceea ce priveşte autoritatea politică stăpînitoare. Aceleaşi instituţii ale comunităţii, aceleaşi raporturi între comunitate şi putere politică, de data aceasta, însă, totul petrecîndu-se într-un mediu demografic care exclude prezenţa populaţiei germanice. Avem de-a face, în ambele cazuri, cu prezenţa obştii teritoriale ca formă sedentară principală de organizare social-economică a comunităţilor de viaţă respective. Spre regret, nu putem preciza în ce fază de evoluţie se afla această formă comunitară teritorială de organizare din secolul al IV-lea e.n. Textul scrisorii din 374 ne dă posibilitatea să facem doar unele ipoteze în această privinţă, care vor putea fi confirmate sau, dimpotrivă, infirmate de cercetări ulterioare.

[63] *Acta Sanctorum*, iulie, tom. IV, Paris, 1868, p. 373—374 (ediţie bilingvă).

www.dacoromanica.ro

Ceea ce reiese cu claritate din scrisoare, este atestarea inegalității de avere în cadrul comunității sătești în care trăia Sava. Întrebați de persecutorul got ce avere are Sava, cei din sfatul adunării declară că Sava n-are altă avere, decît hainele de pe el în comparație, firește, cu alți săteni care posedau asemenea bunuri materiale. Întrebarea persecutorului reflecta, de fapt, optica generală a vremii fără a surprinde pe cineva, în baza realității existente, de diferențiere socială după avere a locuitorilor după cum au dovedit-o și cercetările arheologice. O confirmare, indirectă, în acest sens o constituie aderarea locuitorilor la noua religie, cea creștină. Primii creștini proveneau mai cu seamă din rîndul categoriilor sociale necăjite, fără avere, înglodate în datorii, religia creștină luîndu-le apărarea împotriva nedreptăților ce veneau din partea categoriilor suprapuse și propovăduind izbăvirea de mizerie și asuprire. Este de presupus că în cadrul raporturilor cu goții, populația localnică era supusă la diferite prestații și dări care se repartizau, probabil, în funcție de averea fiecăruia. Inegalitatea de avere pregătise, astfel, mediul necesar pentru implantarea creștinismului [64], care inițial a fost o mișcare a celor asupriți, a săracilor, a celor lipsiți de drepturi [65]. Această diferențiere după avere, apare însă drept consecință a caracterului privat al însușirii produsului realizat, fapt care presupune, în domeniul proprietății funciare, o permanentizare a loturilor agricole; deoarece numai într-o asemenea formă de organizare și exploatare economică este posibilă diferențierea după avere, incompatibilă cu principiul însușirii egale a produselor care domină forma arhaică a comunității rurale cu împărțirea periodică și egală a loturilor agricole.

În această lumină, concluzia persecutorului got că întrucît Sava nu are nici un fel de avere, el „nu poate ajuta și nici vătăma", ni se pare deosebit de interesantă ca optică a vremii. În mintea persecutorului averea privată era asociată cu puterea socială în cadrul comunității, cu participarea în funcție de avere la dările față de stăpînirea politică; spre deosebire de cel fără nici o avere care nu putea să folosească cu ceva în această privință. Numai că reprezentantul lui Atanaric se înșela subestimînd puterea de a „vătăma" a celui sărac contaminat de noua religie.

★

Cea de a doua problemă asupra căreia ne-am propus să stăruim este cea a caracterului etnic al populației din satul în care trăia Sava și din celelalte așezări din acea vreme de pe teritoriul dintre Carpați și Dunăre, unele dintre ele menționate în *Pătimire*, precum acel πολίς în care trăia preotul creștin Guticas. Vom vedea că unul dintre argumentele fundamentale în ceea ce privește stabilirea caracterului etnic îl constituie însăși structura socială a comunității sătești analizată mai sus, comparativ cu cea a populațiilor germanice (vizigote) pătrunse în acea vreme pe teritoriul dintre Carpați și Dunăre și, de asemenea, rezultatele cercetărilor arheologice referitoare la așezările din sec. IV din zona amintită și din alte zone alăturate.

---

[64] K. Marx, Fr. Engels, *Opere*, vol. 22, p. 458.

[65] *Ibidem*, p. 443.

www.dacoromanica.ro

Însăşi scrisoarea pare a ne furniza unele indicii în legătură cu problema amintită.

Nu vom stărui aici asupra originii lui Sava. Aşa cum arată limpede textul scrisorii, Sava, „era got de neam"[66]. După cum consideră cei mai mulţi cercetători, Sava s-a născut pe teritoriul dintre Carpaţi şi Dunăre, din părinţi captivi ai goţilor făcuţi cu prilejul expediţiilor acestora în Asia Mică [67] şi devenise creştin încă din fragedă vîrstă. Se pare că el cunoscuse bine societatea gotă (este posibil ca tatăl să fi fost got) [68], învăţase limba gotă, dovada fiind dialogul purtat cu trimişii goţi, pe malul Buzăului, înainte de a fi înecat în rîu.

Faptul că n-avea nici o avere, pare să fie în legătură cu stabilirea lui în satul respectiv ca propovăduitor al noii religii. El, dealtfel, locuia la preotul Sansalas din sat care i-a fost şi îndrumător în ale creştinismului [69].

Relatînd evenimentele, autorul scrisorii, un literat ortodox care trăia în imperiu, într-un alt mediu, decît cel de la nordul Dunării [70], arată că Sava, „got de neam, trăia în mijlocul unei populaţii îndărătnice şi curioase"[71]. Acest contrast consemnat de autorul scrisorii pare a disocia comunităţi etnice distincte; pe de o parte cea gotă căreia-i aparţinea Sava, măcar şi prin neam, şi cea din sat „îndărătnică şi curioasă", pe de altă parte, în mijlocul căreia trăia Sava.

Acelaşi contrast reiese şi din alt pasagiu al scrisorii. Cînd persecutorul got soseşte în sat, locuitorii satului „îi ascund pe ai lor", arată scrisoarea, declarîndu-l creştin numai pe Sava. Pare a fi vorba şi aici de comunităţi deosebite etnic : cea gotă reprezentată prin Sava şi cea localnică.

Dar dacă aceste consideraţii constituie doar indicii referitoare la caracterul etnic al populaţiei, analiza comparativă a structurii sociale, a formelor de organizare social-economică a comunităţilor de viaţă de pe teritoriul dintre Carpaţi şi Dunăre în secolul IV e.n. ne indică două societăţi distincte ca nivel de dezvoltare socială.

---

[66] Toate versiunile scrisorii nu diferă din acest punct de vedere ; în l. latină: cum enim genere Gotthus esset *(Acta Martyrum*, p. 17); în versiunea slavă din secolul al XVII-lea: ѡвст кїѳ и мы готѳѣ и ѥѥже и ѳѳдн сѧ єщєже млдд сѣм прїѧт вѣрѫ нєѫ (mss. slav nr. 58, Biblioteca Acad. R.S.R. f. 119 v—120); în l. română la 1813: „fiind cu neamul got şi în Gotdia ... petrecînd" *(Vieţile sfinţilor*, p. 75); „petrecînd în Gotdia unde se şi născuse" (Dosoftei, *Vieţile sfinţilor*, p. 411; originea lui capodociană după părinţi, dovadă fiind trimiterea moaştelor acolo, la R. Vulpe, I. Barnea, *op. cit.*, p. 358 etc.

[67] *Fontes*, II, p. 201.

[68] Adolf Lippold, în lucrarea sa *Ulfila*, col. 512—531. E. A. Thompson, *The Visigoths* ..., p. 81—82 şi H. Wolfram, *Geschichte der Goten*, p. 85 afirmă că Sava era got după tată şi frigian după mamă. Toţi autorii citaţi pornesc de la textul lui Philostorgios (sec. IV), în *Fontes*, II p. 201.

[69] Stabilirea străinilor în obşte era admisă în anumite condiţii, mai cu seamă cînd obştea putea beneficia de pe urma lor ca în cazul meşteşugarilor. Documentul din 1602 prevede printre altele că un străin se poate stabili în sat cu acordul adunării satului, al sfatului acesteia : „dacă va fi om bun şi-l va plăcea pe el satul şi bătrînii satului" (Doc. priv. ist. Rom., veac., XVII, B, vol. I, p. 43).

[70] H. Delehaye, *op. cit.*, p. 290.

[71] „sucite şi curioase" în *Fontes*, II, p. 711; „îndărătnică şi răzvrătită" în *Vieţile sfinţilor*, p. 75; „îndărătnică şi perfidă" la D. M. Pippidi, *op. cit.*, p. 496; etc. Am adoptat cele două adjective deoarece ele corespund mai bine accepţiunii termenilor greceşti.

www.dacoromanica.ro

Cum spuneau mai înainte, E.A. Thompson, căutînd să fixeze coordonatele sociale majore ale societății de clan vizigote din secolul IV e.n., a încercat să transfere instituții menționate în *Pătimire*, specifice comunității agrare din satul lui Sava, aflată pe o altă treaptă evolutivă, la societatea de trib vizigotă. Din această cauză, schema structurală de subordonare propusă de Thompson : adunarea satului, adunarea generală a satelor confederative, consiliul confederației este cu totul în afara textului scrisorii din 374 ; tot așa și funcțiile adunării satului, care după ce discută treburile satului, le supune adunării generale a satelor confederației și așa mai departe [72]. Se afirmă că persecuția din 369—372 a fost inițiată de adunarea satelor confederative pentru care fiecare șef tribal era responsabil de a veghea ca persecuția să se efectueze ; ei se deplasează în sat pentru a vedea cum se înfăptuiesc instrucțiunile adunării confederative [73]. Nesesizînd valențele sociale reale ale adunării obștii sătești, ale sfatului acesteia, acel jurămînt de veritate, autorul citat conferă societății vizigote instituții specifice unei comunități aflate pe o altă treaptă de dezvoltare socială.

Potrivit textului scrisorii referitor la comunitatea sătească a lui Sava pe de o parte, și documentelor scrise de epocă referitoare la societatea gotă în general pe de altă parte, rezultă diferențieri de structură sensibile care separă structural și etnic cele două comunități.

Aminteam deja de faptul că termenul grecesc din scrisoare pentru desemnarea satului lui Sava este cel de κωμη, termen prin care se identifică comunitatea rurală teritorială, sedentară și care lipsește total în scrierile de epocă referitoare la societatea gotă. Scriitorii din secolele IV—V e.n. care descriu societatea gotă utilizează termenul de φυλη adică trib, neam, corespunzător termenului latin de gens-gentis [74]. Noțiunea de sat este necunoscută la goți. Unitatea de bază a structurii lor sociale o constituie tribul, formă de organizare specifică orînduirii gentilice ; însăși religia lor era organizată pe bază tribală. Scriitorul contemporan Eunapius, referindu-se la evenimentele anului 376, arată că în momentul trecerii lor la sudul Dunării, ca urmare a pătrunderii hunilor „fiecare trib aducea cu sine în căruțe odoarele sfinte strămoșești luate de acasă împreună cu preoții și preotesele lor" [75] ; iar așezarea lor în Imperiul roman s-a făcut, de asemenea, pe bază tribală [76].

O deosebire evidentă există și între instituțiile de structură socială ale celor două comunități.

Din descrierea lui Tacit, adunarea la goți era o adunare a războinicilor care aprobau măsurile propuse prin zăngănitul armelor. „ ... dacă

---

[72] E. A. Thompson, *The Passio S. Sabae and early Visigothic Society*, în *op. cit.*, p. 334.

[73] E.A. Thompson, *The Visigoths* .... p. 48.

[74] Așa de pildă, Eunapius: „nesfîrșite triburi (φυλαί) de dușmani (goți) trecuseră la început fluviul" *(Fontes*, II, p. 245); „fiecare trib (φυλη)" *(ibidem)* ; „șefii de triburi (φυλων ηγεμονες) (*ibidem*); „șefii săi de triburi" (των φυλων ηγεμονες) (*ibidem*, p. 244—245); Socrates: „război între triburile lor" *(Fontes*, II, p. 219); vezi și *Fontes*, II, p. 311 φυλον); Am. Marcellinus: „triburi ale goților" (Gothorum reliquas gentes), în *Fontes*, II, p. 121, 135; etc.

[75] *Geographicae*, liber VII, cap. 1 ; cf. K. Marx, Fr. Engels, *Opere*, vol, 19, p. 469.

[76] *Fontes*, II, p. 245.

www.dacoromanica.ro

le place (propunerea), izbesc frameele una de alta. Felul cel mai de cinste al învoirii lor — arată Tacit — este încuviinţarea prin zăngănitul armelor" [77].

În 451 cînd Teodoric este omorît în luptele de la Cîmpiile Catalunice, adunarea luptătorilor este aceea care-l proclamă conducător pe Thorismund [78]. Există, deci, o mare deosebire între această adunare a luptătorilor la goţi avînd la bază relaţiile gentilice şi cea a satului lui Sava, care era o adunare a locuitorilor satului, a comunităţii agrare, avînd un sfat al celor mai reprezentativi dintre ei, acel Sinedrion. Interesantă din acest punct de vedere este şi constatarea că traducînd biblia în limba gotă, Ulfilas a căutat să redea înţelesul termenilor greceşti prin cei de limbă gotă corespunzători realităţilor din societatea gotă, precum εκκλησια = Kirche, φηλη = kuni etc. Pentru sinedrion, neavînd termenul respectiv în l. gotă, l-a lăsat pe cel din l. greacă. Aceasta dovedeşte că acel sfat al adunării obşteşti, al comunităţii agrare, care exista, în satul lui Sava, nu era cunoscut de societatea gotă [79]. Necunoscută era şi cealaltă instituţie, cea a jurămîntului de veritate, existent, cum am văzut, în comunitatea agrară în care trăia Sava. În vechiul drept german din sec. V e.n. şi slav dealtfel, cei ce depuneau mărturie (Eidgenossen), garantînd şi întărind pentru una din părţi, erau reprezentanţi ai gintei celui pentru care depuneau jurămîntul de credulitate, erau, cu alte cuvinte, solidari cu el [80].

În baza cercetării atente a izvoarelor scrise, în special opera lui Tacit, K. Marx şi Fr. Engels afirmaseră încă din secolul trecut că populaţiile germanice, referindu-se la cele occidentale, se aflau în secolele III—IV pe cea mai înaltă treaptă de organizare socială a orînduirii gentilice [81], iar orînduirea de marcă a luat fiinţă în sec. V din comunitatea casnică, odată cu statornicirea triburilor germanice în Germania [82]. Această apreciere a rămas valabilă pînă astăzi, ea regăsindu-se în cele mai recente lucrări de specialitate [83].

În lumina celor văzute pînă aci, se poate conchide că societatea vizigotă de pe teritoriul dintre Carpaţi şi Dunăre se afla în secolul al IV-lea în ultimă fază a orînduirii gentilice, caracterizată prin existenţa comunităţii casnice bazată pe rudenia de sînge a triburilor profesionalizate războinic, încă nesedentarizate deplin, unite în confederaţii denumite de Marx societate călătoare (Reisengesellschaft). Această organizare tribală a vizigoţilor va lua sfîrşit după trecerea lor în 376 la sudul Dunării odată cu sedentarizarea lor în Imperiul roman [84].

Comparativ cu aceasta, comunitatea lui Sava era o comunitate agrară, sedentară, cu o structură instituţională caracteristică comuni-

[77] P. Cornelius Tacitus, *Operc*, I, Bucureşti, 1958, p. 108.

Mai tîrziu, Ammianus Marcellinus, în relatările sale despre goţii din Tracia, arată că practicau obiceiuri gentilice anume aruncarea săgeţilor aprinse în sus. (*Fontes*, II, p. 145).

[78] E. A. Thompson, *The Visigoths* ..., p. 51.

[79] H. Wolfram, *op. cit.*, p. 120.

[80] P. P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 229, 238 (cu bibliografia străină corespunzătoare); Gheorghe Cronţ, *op. cit.*, p. 127.

[81] K. Marx, Fr. Engels, *Opere alese*, vol. II, ediţia a II-a Bucureşti, 1955, p. 320.

[82] Fr. Engels, *Marca*, în K. Marx, Fr. Engels, *Opere*, vol. 19. Bucureşti, 1964, p. 349.

[83] E.A. Thompson, *The Visigoth* ..., *op. cit.*, p. 63.

[84] Pierre Gaxotte, *Histoire de l'Allemagne*, Paris, 1975, p. 36; H. Wolfram, *op. cit.*, p. 110 şi urm.

www.dacoromanica.ro

tăților sătești constituite pe criteriul teritorial. Asemenea comunități, denumite de documentele noastre medievale obști, depășiseră faza arhaică, consecința acesteia fiind apariția inegalității de avere, a diferențierilor sociale între locuitorii satului.

Această diferență de structură între cele două comunități constituie dovada caracterului etnic distinct al acestora, comunitatea lui Sava apărînd ca o comunitate etnică distinctă de cea gotă, germanică în general. Faptul că noua religie se predica, la nordul Dunării, în afara limbilor gotă și greacă, și în limba latină, de către Ulfila și discipolii săi, este o dovadă că alături de populația gotă și greacă, își ducea traiul o populație de limbă latină din rîndul căreia se recrutau adepți ai creștinismului otrodox, Sava, Sansalas și Guticas fiind ei înșiși predicatori ai ortodoxismului. O asemenea populație nu putea fi decît populația autohtonă, romanizată de pe teritoriul vechii Dacii [85].

În fine, dacă acum un sfert de veac în urmă dovezile de cultură materială referitoare la populația dintre Carpați și Dunăre în secolul IV lipseau aproape cu desăvîrșire, astăzi ele se constituie într-o puternică dovadă a continuității istorice după 275 pe teritoriul carpato-danubiano-pontic.

Cercetările făcute pînă în prezent au pus în evidență, în zona geografică în care s-au petrecut evenimentele legate de martirizarea lui Sava, peste 30 așezări și necropole datînd din secolul al IV-lea. Locuințele sînt, în general, de tipul celor ușor adîncite în pămînt, cu o suprafață între 8 și 20 m^2 cu o singură încăpere. Ar fi vorba, deci, de mica familie pereche cu casa și anexele corespunzătoare aflate în stăpînire individuală, cum demonstrează rezultatele investigației arheologice, spre deosebire de locuințele gotice de tip „Stalhaus" prevăzute cu 2 sau mai multe camere în care locuia marea familie, locuințe atestate de cercetările de la Lepeșovka-Volhynia și la Budești [86]. Vestigiile culturii materiale din asemenea așezări vădesc o continuitate a formelor culturale și a tehnologiei din epoca anterioară, cum ar fi ceramica lucrată cu mîna avînd ca motiv decorativ brîul alveolat, cunoscutele cești și fructiere dacice descoperite în așezări sau necropole de pe Valea Călmățuiului, la Tîrgșor, Gherăseni [87] etc. De asemenea, vestigii ale producției din cadrul celor două ramuri economice fundamentale : cultivarea plantelor cerealiere (prezența brăzdarului de plug cunoscut sub numele de brăzdar dacic alături de cel cu manșon), valorificarea mineralelor utile de bază, fier, aramă (atestarea în această vreme a tehnicii de reducere a minereului de fier în cuptoare cu deschi-

---

[85] Vasile Pârvan, *Contribuții epigrafice la istoria creștinismului daco-roman*, București, 1911, p. 151; Nicolae Iorga, *Histoire des Roumains de la Romanité Orientale*, București, 1937, p. 129; Haralambie Mihăescu, *Limba latină în provinciile dunărene ale Imperiului roman*, București, 1960, p. 36.

[86] E.A. Rikman, *Памятник эпох великого переселения народов*, Chișinău, 1967, p. 11—13; Kuharenko, *Le problème de la civilisation „gotho-gepide" en Polesie et en Volhynie*, în *Acta Balt. Slav.*, 5, 1967, p. 19—40; cf. Gh. Diaconu, *On the socio-economic relations between natives and Goths*, in *Relations between ...*, p. 67 și urm.

[87] I. T. Dragomir, *Cercetări arheologice pe valea Călmățuiului (reg. Galați)*, în *Materiale*, III, p. 302; idem, *Raport asupra săpăturilor întreprinse la Largu (r. Filimon Sîrbu, reg. Galați)*, în *Materiale*, V, p. 479—480; idem, *Săpăturile arheologice întreprinse la Bălteni (r. Făurei, reg. Galați)*, în *Materiale*, VIII, p. 15, 18, Gheorghe Diaconu, *Tîrgșor, necropola din sec. III-IV*, București, 1965.

www.dacoromanica.ro

dere laterală de origine dacică) [88] demonstrează cu prisosinţă că populaţia satelor respective era continuatoarea directă a celei din secolele anterioare.

Situaţia din necropole demonstrează şi ea acelaşi lucru. Ritul incineraţiei, documentat într-o serie de necropole din secolul al IV-lea, precum la Gherăseni, Tîrgşor [89], rit specific populaţiei dacice şi daco-romane, constituie o dovadă a permanenţei acestei populaţii în secolul IV în partea de nord-est a Munteniei. Cum s-a observat, în aceleaşi necropole erau şi înhumaţi care, în unele cazuri, predominau în raport cu incineraţii. Unii dintre aceşti înhumaţi prezentau poziţia creştină, adică vest-est, de unde s-a tras concluzia, pe bună dreptate, că este vorba de creştini. Faptul este confirmat de *Pătimire* care consemnează prezenţa în cadrul aceleiaşi comunităţi a păgînilor şi creştinilor laolaltă, trăind într-o solidaritate remarcată de documentul citat. Problema care s-a pus şi se pune în continuare, este aceea de a identifica, în funcţie de ritul practicat, populaţiile alogene, în speţă germanice, care s-au înmormîntat în aceste necropole. În cazul în care se va documenta că înhumaţii orientaţi nord-sud aparţin unor populaţii alogene şi în cazul în care se va demonstra stratigrafic că incineraţii şi înhumaţii cu orientare creştină sînt de o strictă contemporaneitate cu înhumaţii cu poziţia nord-sud, atunci vom putea afirma cu certitudine că situaţia din necropole (adică înmormîntările comune ale localnicilor şi noilor veniţi) reflectă situaţia similară din aşezări. Cu alte cuvinte, am avea de-a face cu o integrare a alogenilor (a elementelor de rînd) cu populaţia autohtonă, integrare aptă de consecinţe ce ar modifica, oarecum, optica de pînă acum în această privinţă [90].

Un plus de certitudine în privinţa separării alogenilor de populaţia autohtonă aduc şi cercetările antropologice. Analizele efectuate pe resturile osteologice umane din cadrul unor necropole din secolul IV e.n. (cultura Sîntana de Mureş) au demonstrat prezenţa tipului uman mediteranoid, precum şi a elementelor nordice, est-europene, mongoloide, alpine [91].

Această separare a alogenilor de autohtoni a fost încercată şi pe baza studierii modului de dispunere a decedaţilor în necropole, de repartizare şi lotizare a spaţiilor din aceste necropole ca reflectare a structurii social-economice a comunităţii de care aparţinea fiecare decedat sau grup de decedaţi. Dacă în necropola de la Sîntana de Mureş (sec. IV), dispunerea decedaţilor demonstrează că avem de-a face cu 5 mari familii patriarhale

---

[88] Şt. Olteanu, *Permanenţe ale civilizaţiei geto-dacice şi daco-romane în structura societăţii medievale româneşti*, în Carpica, XII, 1980, p. 15 şi urm.; Şt. Olteanu, N. Neagu, D. Şeclăman, *Tehnologia obţinerii fierului din minereu şi problema continuităţii istorice pe teritoriul României, în mileniul I e.n.*, în SCIVA, 1981, 2. Menţionarea în scrisoare a arbuştilor, a cioturilor fumegînde prin care a fost purtat Sava deseulţ, ne duce cu gîndul la practica folosită în istoria noastră medievală de dare în circuitul agrar a noi terenuri desţelenite prin arderea arbuştilor, a tufelor de cătină în general, foarte abundente în zona mijlocie a riului Buzău.

[89] Bucur Mitrea, Constantin Preda, *Necropole* ..., p. 119 şi urm; Gh. Diaconu, *Tîrgşor, necropola din secolele III—IV e.n.*, Bucureşti 1965.

[90] Încă din 1967, M. Comşa remarca pe bună dreptate că integrarea amintită s-a petrecut între membrii liberi ai obştilor locale şi membrii de rînd ai triburilor migratoare (în *op. cit.*, p. 436).

[91] M. Cristescu, R. Kügler, M.E. Gramatopol-Roşca, *Contribuţii la cunoaşterea structurii antropologice a populaţiei din cultura Sîntana de Mureş — Cerneahov*, în *Arheologia Moldovei*, VI, 1969, p. 130—152; D. Botezatu, C. Fedorovici, *Caracterizarea antropologică a unor schelete aparţinînd culturii Sîntana de Mureş-Cerneahov din Moldova*, în SCA, 10, 1, 1973, p. 2—13.

www.dacoromanica.ro

ce constituiau o obște gentilică [92], cercetarea necropolei de la Tîrgșor (sec. IV) dovedește că ea a fost folosită în comun de populații diferite utilizînd ambele rituri (situație întîlnită și în alte necropole din aceeași vreme) [93]. Incinerații au folosit trei sectoare în grupuri de 2—4 morminte considerate familiale [94], fiind vorba de mica familie pereche. Aceste morminte erau separate de sectorul central unde erau morminte dispuse în cuiburi aparținînd, fiecare grupare, marii familii patriarhale arhaice și patronimice. Deosebit de interesantă este deplina corespondență între aceste sisteme de înmormîntare și identitatea etnică a fiecărui sistem, în funcție de materialul arheologic descoperit și de ritualul și de înmormîntare. În timp ce grupările de morminte ale marii familii patriarhale arhaice și patronimice aparțin populațiilor goto-sarmatice și taifalice, grupurile de 2—4 morminte ale familiei individuale aparțin populației geto-dacice, autohtone.

Așadar, avem de-a face cu trei stadii evolutive a procesului de organizare social-economică la populațiile care s-au înmormîntat la Tîrgșor în sec. IV. Pe de o parte, populația autohtonă ajunsă la o fază evoluată de organizare avînd la bază mica familie individuală (pereche); pe de altă parte populațiile alogene: taifalii aflați în etapa de disoluție a marii familii gentilice în familii patronimice și populația goto-sarmatică aflată în faza finală a comunității gentilice.

Nu putem încheia studiul nostru fără a aduce în discuție, măcar și în treacăt, problema raporturilor dintre populația autohtonă organizată în comunități agrare de tipul obștilor sătești teritorializate și grupurile tribale gotice, ajunse în situația de autoritate politică temporară. *Pătimirea* lui Sava ne furnizează unele detalii și în această privință.

După cum reiese din textul scrisorii, autoritatea politică gotă se exercita prin intermediul centrelor de reședință ale dominatorilor politici. În zona în care s-au petrecut evenimentele din anul 372, exista un centru de reședință gotă, o fortificație (πολις), de unde porneau dispozițiile conducătorilor goți către locuitorii satelor din zonă. Circumscrierea așezărilor din secolul IV, investigate pînă acum, în trei mari grupări situate, aproximativ, de-a lungul cursului mijlociu al Buzăului (în împrejurimile orașului, incluzînd și castrul de la Pietroasele, gruparea de pe valea Călmățuiului și cea situată mai jos între rîul Buzău și afluentul acestuia numit Buzăel) face posibil ca evenimentele anului 372 să se fi petrecut într-una dintre aceste grupări de sate; iar sediul căpeteniei gote să fi rezidat într-o prezumtivă fortificație existentă în aceste grupări. Dintr-un asemenea centru de reședință au pornit reprezentanții goți în satele din zonă pentru persecutarea creștinilor și probabil și pentru stringerea acelor dări în produse de la populația supusă. Ceea ce trebuie remarcat, este faptul că raporturile autorității gote cu populația satelor nu se realizau direct, cu fiecare locuitor în parte, ci prin intermediul organului colectiv de conducere administrativă care era adunarea satului și sfatul acesteia. Trimișii goți se adresează

---

[92] Géza Bakó, *Date privind structura socială și apartenența purtătorilor culturii Sîntana-Cerneahov din Transilvania*, în SCIV, 1968, 1, p. 63 și urm.

[93] Vezi Bucur Mitrea, Constantin Preda, *op. cit.*, p. 119 și urm.

[94] Géza Bakó, *Autohtoni și migratori la Tîrgșor în secolul al IV-lea* în SCIV, 1971, 1 p. 69 și urm.; idem. *Probleme privind unitatea economică și organizatorică de bază, precum și formele de proprietate din țara noastră din secolul IV e.n.* în *Cumidava*, II, 1968, p. 27 și urm.

www.dacoromanica.ro

pentru depistarea creștinilor adunării satului, nu fiecărui sătean; ei tratează cu acest organ reprezentativ al satului în problemele care-i interesează. Acest organ este cel în măsură să sancționeze pe cei ce încalcă regulile stabilite ale obștii, nu reprezentantul autorității gote. Izgonirea din sat a lui Sava este actul acestui organ colectiv al comunității. În pronunțarea și executarea pedepsei capitale, însă, autoritatea politică centrală este cea care decide: conducătorul got în secolul IV, domnia în evul mediu românesc. Sava este condamnat la moarte de către conducătorii goți, nu de către adunarea satului, înnecarea lui în apa Buzăului făcîndu-se de către goți, după ritualul specific got: afundarea lui în apă cu ajutorul unui drug de lemn legat la grumaz [95].

Toate aceste fapte demonstrează că satul lui Sava era un sat autohton de oameni liberi, adunarea satului acționînd într-un cadru de deplină autonomie. Grupul dominator (aristocrația tribală, ceata conducătorilor războinici din jurul căpeteniei tribului sau al căpeteniei supreme a uniunii tribale) rămînea străin de organizarea procesului de producție din comunitate, percepînd doar dările în produse; el exercită doar o exploatare externă, neeconomică prin mijloace militare de violență. Cuceritorul politic își păstrează propria lui organizare de caracter tribal. Comunitatea rurală pe de o parte, societatea de clan gotă, pe de altă parte, rămîn grupuri sociale distincte, fiecare avînd propriul său teren de „domiciliere și propriul său sistem social" [96].

În sfîrșit, pentru a încheia, se impun cîteva concluzii cu privire la structura socială a comunității agrare dintre Dunăre și Carpați în sec. IV, reieșite din analiza documentelor scrise și arheologice analizate în prezentul studiu.

Scrisoarea din 374 atestă existența unei comunități agrare definită de unele instituții de bază ale acesteia: a) adunarea satului cu sfatul ei compus, probabil, dintre locuitorii mai vîrstnici, cu mai multă experiență, ai acesteia; printre atribuțiile ei se remarcă caracterul decizional în sancționarea celor ce încalcă regulile obștești (cu excepția cazurilor de aplicare a pedepsei capitale) și reprezentarea intereselor social-economice, politice, militare și de altă natură ale comunității în raporturile cu reprezentanții autorității centrale a migratorilor (goți); b) depunerea de mărturie, jurămîntul de veritate, în problemele litigioase ale membrilor comunității; c) solidaritatea tuturor locuitorilor satului, indiferent de convingerile lor religioase (păgîni și creștini), în raporturile cu stăpînitorul politic got.

Asemenea instituții, terminologia lor utilizată în document, precum și existența diferențierilor sociale între locuitorii satului, conferă comunității caracterul de comunitate agrară, de obște sătească teritorială, incompatibilă cu trăsăturile majore ale comunității gentilice. Conservarea, pînă la detalii, în forme identice a acestor instituții la obștile românești medievale din secolele XV-XVIII reprezintă arcul peste timp între secolul IV și secolul XV, al permanenței noastre istorice.

---

[95] „... pe mișei, pe fricoși și pe sodomiți <goții> îi înecă în nămolul bălților, zvîrlind peste ei o leasă de nuele", (P. Cornelius Tacitus, *Opere*, I, București, 1958, p. 109).

[96] Henri H. Stahl, *Teorii și ipoteze privind sociologia orînduirii tributale*, București, 1980, p. 135.

www.dacoromanica.ro

À PROPOS DE LA STRUCTURE SOCIALE DE COMMUNAUTÉS VILLAGEOISES SE TROUVANT ENTRE LES CARPATES ET LE DANUBE AU IVe SIÈCLE DE NOTRE ÈRE

RÉSUMÉ

Soumettant à une attentive et profonde analyse le texte de la lettre de la communauté chrétienne de Cappadoce envoyée lors du transport des ossements de Sava le Gothe, l'auteur identifie dans le cadre de la communauté où vivait celui-ci des institutions spécifiques à la communauté villageoise territoriale, en tant que forme d'organisation socio-économique de la communauté rurale respective. Il s'agit du rassemblement du village et de conseil de celui-ci dénommé en grec sinedrion — ainsi que de l'attestation de vérité caractéristique à la société qui avait dépassé la phase de la commune primitive.

Le texte de la lettre relève également certaines attributions des deux organismes de direction collective de la communauté : l'exclusion de la communauté des personnes qui portaient des préjudices à l'ordre du village, l'admission de la coexistence de personnes étrangères, la réglementation des rapports entre les membres de la communauté agraire et le dirigeant politique gothe par l'intermédiaire des représentants de celui-ci etc.

Le document fait ressortir également la solidarité existant entre les membres de la communauté, indépendamment de leurs convictions religieuses.

L'auteur de l'article fait aussi une comparaison entre la forme socio-économique des Gothes qui se trouvaient au plus haut échelon de la commune primitive et celle de la population autochtonne, soit la communauté agraire territoriale. La conservation inaltérée de ses institutions fondamentales tout au long des XIe–XVIIIe siècles sur le territoire de la Roumanie démontre la pérennité de cette forme d'organisation chez la population autochtone du territoire de l'ancienne Dacie tout au long du Ier millénaire de notre ère et puis jusque tard dans le moyen-âge roumain.

www.dacoromanica.ro

MARELE VIZIRAT AL KÖPRÜLÜ-ILOR (1656—1676)*

DE

MIRCEA SOREANU

În istoriografia românească nu există încă o lucrare special dedicată guvernării marilor viziri din familia Köprülü, în ciuda utilității unei atari cercetări pentru istoria românească și a existenței unor izvoare — inclusiv în limba română — îndeajuns de edificatoare asupra epocii respective.

Considerăm că este interesant să facem o retrospectivă a personalității marilor viziri Köprülü în viziunea istoriografiei românești. Este de remarcat marea valoare a cronicarilor noștri și a lui Dimitrie Cantemir, care au surprins cu multă precizie portretul acestor figuri istorice. Caracterizările și aprecierile pe care ni le-au lăsat în opera lor au fost confirmate de istoriografia modernă.

Despre Köprülü Mehmed Pașa, Miron Costin relatează că era „un om cu hirea tare și vrăjmaș" [1], Iancu Văcărescu scrie că a fost ales „vezir și epitrop împărăției pe care o a oblăduit cu multă minte și înțelepciune... și destoinic a umple iarăși comoara împărătească" [2]. Dealtfel și alți cronicari, precum grecul Chesarie Daponte, arată că „a reînviat împărăția" [3].

Despre Fazıl Ahmed Pașa, Chesarie Daponte observă că era „neasemenea în toate și contrar la obiceiuri și la lucruri părintelui său; fiind că acesta era un om înțelept, blînd, liniștit și primitor, iar părintele său vărsător de sînge și răpitor" [4].

Dimitrie Cantemir menționează ca un fapt ieșit din comun moștenirea marelui vizirat în familia Köprülü, ai cărei reprezentanți, „iluștri prin geniul și rara lor integritate, au fost stimați de popor mai presus decît alții" [5].

---

* Formă abreviată a lucrării de diplomă cu acest titlu, susținută în iunie 1980 la Universitatea din București, sub conducerea turcologului lect. dr. Mihai Maxim, căruia îi mulțumim și pe această cale pentru ajutorul acordat în elaborarea lucrării și în folosirea materialelor turcologice.

[1] Miron Costin, *Letopisețul Țării Moldovei de la Aaron Vodă încoace*, Edit. pentru literatură, București, 1965, vol. I, p. 182.

[2] Iannache Văcărescu, *Istorie a Preaputernicilor Inperați Othomani*, în A. Papiu Ilarian, *Tesauru de Monumente Istorice pentru România*, București, 1863, p. 34.

[3] Chesarie Daponte, *Cronicul lui ...*, în Constantin Erbiceanu, *Cronicari Greci*, București, 1888, p. 6.

[4] Ibidem, p. 11.

[5] Dimitrie Cantemir, *Istoria Imperiului Otoman*, (ed. Hodosiu), București, 1876, p. 58, nota 29.

www.dacoromanica.ro

Miron Costin, după cum bine se știe, a avut o convorbire celebră cu Fazıl Ahmed Paşa, după cucerirea Cameniței (1672), prilej cu care s-au relevat deopotrivă curajul și patriotismul său [6].

Este vorba de caracterizări de mare fineţe făcute de cronicarii noștri și de informații foarte precise furnizate de aceștia. Totuși, aceste caracterizări n-au fost utilizate de istoriografia turcească sau de cea occidentală, deși ultimele lucrări confirmă justeţea lor.

În ultima vreme au fost făcute progrese însemnate privind publicarea de noi izvoare turcești, polone, românești etc., precum și de studii și cercetări de valoare ce urmăresc problematica de ansamblu a Imperiului otoman în epoca Köprülü-ilor[7].

În secolul al XVII-lea Imperiul otoman se afla într-un declin, ale cărui semne erau vizibile încă din perioada de după moartea sultanului Süleyman Legiuitorul (1566). Scăderea profitului în război, (în primul rînd datorită folosirii armelor de foc) și „revoluția preţurilor" au fost urmate de o schimbare a opticii spahiilor, care vor acorda un interes sporit exploatării timarelor și zeametelor lor și vor mări obligaţiile ţăranilor. S-a produs demilitarizarea relaţiilor agrare otomane, care devin tot mai mult asemănătoare cu cele din feudalismul clasic european [8]. Obligaţiile ţăranilor cresc și față de stat, la strîngerea impozitelor se comit tot mai adesea abuzuri[9], iar vînzarea prisoaselor se face la preţuri impuse de stat, ceea ce dezavantajează pe ţărani. Asuprit de timarioți, de stat și de dregători, ţăranul nu mai este interesat în sporirea producţiei. Dezinteresul pentru munca productivă reprezintă cauza primordială a procesului de decădere a Imperiului otoman [10]. La începutul secolului al XVII-lea, urmăriți de foamete și datorii, mulți ţărani fug de pe pămînturile pe care le lucrau și devin *haymana*. Această migraţie în masă este cunoscută sub denumirea de „marea fugă" (*Büyük Kaçgun*) [11].

În economia urbană s-a înregistrat, de asemenea, un dezinteres crescînd pentru îmbunătăţirea procesului de producţie. Cîștigurile meseriașilor erau sever limitate datorită arbitrajului statului, care făcea numeroase comenzi și fixa preţul de livrare.

Mutarea centrului economic al lumii din Marea Mediterană în Oceanul Atlantic a avut drept consecinţă micșorarea veniturilor Imperiului otoman. Comerţul de tranzit intră într-un declin lent.

---

[6] La întrebarea marelui vizir dacă îi pare bine că a cuprins împărăţia Cameniţa, Miron Costin a răspuns „sîntem noi moldovenii bucuroși să să lățască în toate părţili cît de mult, iar peste ţara noastră nu ne pare bine să să lățască". Marele vizir i-a zis: „Drept ai grăit", întrebîndu-l apoi dacă crede că ar fi bine să lase oastea otomană să ierneze la Hotin, pentru a preveni un atac polonez. Miron Costin a replicat că nu este bine fiind „ţara săracă" și „păn-în primăvară o peri oastea împărătească toată, și pentru oastea turcească orŭ strîca podghiazurile și ţara". Marele vizir urmează sfatul primit și se retrage cu armatele sale din Moldova — Ion Neculce, *Letopiseţul Ţării Moldovei*, Edit. Minerva, Bucuresti, 1980, p. 43—44.

[7] În chip special amintim lucrarea lui Tahsin Gemil, *Ţările române în contextul politic internaţional 1621—1672*, Edit. Academici R.S.R., București, 1979.

[8] Mustafa Ali Mehmed, *Istoria turcilor*, Edit. științifică și enciclopedică, București, 1976, p. 211.

[9] Mihai Maxim, în *Istoria evului mediu*, coordonator Radu Manolescu, Tipografia Universităţii București, București, 1978, vol. III, p. 331.

[10] Ibidem, p. 333.

[11] Standford J. Shaw, *History of the Ottoman Empire and Modern Turkey*, Cambridge University Press, 1976, p. 174.

www.dacoromanica.ro

Închistarea economică, creșterea cheltuielilor publice, în special a celor militare, restrîngerea veniturilor provenite din comerțul de tranzit și exterior, invazia argintului american, au dat o lovitură grea monedei otomane. Pentru plata trupelor se recurgea la confiscări de bunuri și la baterea de aspri ce conțineau mai multă aramă decît argint (monedă „țigănească" sau monedă „de tavernă")[12]. Corăbii europene introduc în imperiu mari cantități de monedă falsificată, ceea ce face să crească haosul monetar și suferințele populației (la perceperea impozitelor erau acceptate numai monedele bune). Nemulțumiți erau și cei ce primeau de la stat o plată fixă (*ulufe*). Ienicerii găsesc astfel motiv pentru a se ocupa și de alte meserii, iar pentru dregători, primirea de mită (*rüșvet*) devine o practică curentă.

Problemele de stat reveneau oficial marelui vizir, care era ajutat de divan. Intrigile seraiului și amestecul favoriților au dus la pierderea autorității de către marii viziri. Din anul 1644 și pînă în septembrie 1658, din cei 17 mari viziri numiți, 15 au fost destituiți și executați[13]. Asistăm de fapt la o pulverizare a puterii, care paraliza conducerea treburilor statului.

Armata otomană nu și-a modernizat structurile și nu a reușit să facă față saltului calitativ înregistrat de armatele europene, atît în ceea ce privește dotarea cu arme de foc perfecționate, cît și în strategia militară și disciplină. Semnificativ pentru situația acesteia din urmă e faptul că în 1635, în timpul campaniei din Iran, s-a permis ca animalele armatei otomane să pască semănăturile[14], fapt considerat altădată ca o încălcare gravă a disciplinei.

În iunie 1645, profitînd de faptul că în Europa continua Războiul de 30 de ani (1618—1648), trupele otomane au debarcat în insula Creta, posesiune venețiană. Războiul s-a dovedit însă a fi lung și anevoios, încheindu-se abia după două decenii și jumătate, în anul 1669.

După detronarea și uciderea lui Ibrahim „cel nebun", un sultan incapabil, la tron a urmat fiul său, Mehmed al IV-lea (1648—1687), care nu împlinise încă vîrsta de 7 ani. Educația tînărului sultan a fost neglijată în mod deliberat de către mama sa Turhan, care, dorind să nu împartă cu el puterea, a încurajat pasiunea acestuia pentru vînătoare. Acest sultan a fost denumit în cronicile otomane „Vînătorul" (*Avci*), epitet dezonorant în comparație cu „Cuceritorul" Mehmed sau „Legiuitorul" Süleyman.

În anul 1656 flota venețiană a instituit, pentru a treia oară în decursul războiului, blocada Dardanelelor, înfometînd și amenințînd Istanbulul. În interiorul imperiului situația era la fel de grea ca în exteriorul său : gelaliii (răsculații) controlau încă din 1653 aproape în întregime Asia Mică și Siria, iar în martie 1656 ienicerii și spahiii (călărimea de Poartă cu soldă permanentă) din Istanbul s-au revoltat împotriva plății lefurilor în monedă devalorizată. Sultanul a fost obligat să demită 30 de dregători, care au fost spînzurați[15].

---

[12] Robert Mantran, *Istanbul dans la seconde moitié du XVIIe siècle*, Paris, 1962, p. 253.

[13] Ibidem, p. 124.

[14] Aurel Decei, *Istoria Imperiului otoman*, Edit. științifică și enciclopedică, București, 1978, p. 361.

[15] Standford J. Shaw, *op. cit.*, p. 206.

www.dacoromanica.ro

Profitînd de această grea situație, prietenii și susținătorii lui Köprülü Mehmed Pașa obținură atunci, prin abile manevre și intrigi, numirea acestuia ca mare vizir. Cunoscînd faptul că predecesorii săi au fost împiedicați să-și exercite prerogativele de către serai sau de către șefii militari, Köprülü și-a dat seama că fără a avea mînă liberă în guvernare nu va putea redresa situația în care se afla imperiul. De aceea, înainte de a consimți primirea înaltei funcții, el a pus următoarele condiții :

— toate cererile și rapoartele sale adresate sultanului vor fi îndeplinite ;

— va fi complet liber să împartă slujbele și pedepsele ;

— nici unui vizir, demnitar, favorit, nu i se va îngădui să se opună deciziilor sale ;

— nici o critică la adresa sa nu va fi permisă, nici luată în seamă.

Sultana *valide* (mama suveranului) și sultanul au acceptat aceste condiții și, la 26 septembrie 1656, Köprülü Mehmed Pașa a primit *berat*-ul (diploma) de mare vizir. Aceasta este o dată memorabilă în istoria Imperiului otoman, reprezentînd începutul unei adevărate „dinastii" de mari viziri : Mehmed Pașa (1656—1661) ; Fazıl Ahmed Pașa (1661—1676) ; Fazıl Mustafa Pașa (1689—1691) ; Hüseyn Pașa (1697—1702) și Numan Pașa (1710).

Mehmed Pașa era albanez, tatăl său fiind de origine socială modestă. Hammer arată că s-ar fi născut în localitatea Köprü (înseamnă „pod"), din Asia Mică [16], iar Standford J. Shaw indică satul Rudnik de lîngă Berat, în Albania [17]. Köprülü Mehmed Pașa nu primise o educație înaltă, dar avea o mare experiență politică și o îndelungată practică administrativă (în 1656 avea 71 de ani). În tinerețe a intrat în serviciul sultanului și a urcat impetuos treptele în *cursus honorum* fiind, rînd pe rînd, bucătar în serai, spahiu, agă de ieniceri, demnitar la vistierie, sangeakbei de Amasya, inspector al piețelor (*ihtisab agası*) la Istanbul, conducător al arsenalului imperial (*tophane nazırı*), mare portar (*kapıcı başı*), mare comis (*büyük emir-i ahor*), guvernator la Trabzon (Trapezunt). La începutul domniei lui Mehmed al IV-lea obținuse înaltul post de vizir de boltă (*kubbe veziri*), un fel de „ministru fără portofoliu".

Cu tenacitate, cu pricepere, dar și cu o mare asprime, noul mare vizir a urmărit zdrobirea factorilor generatori de anarhie, îmbunătățirea stării finanțelor, canalizarea către exterior a nemulțumirilor populației și obținerea de succese militare în confruntările externe, toate acestea avînd drept corolar redresarea prestigiului imperiului.

Numirea lui Mehmed Pașa ca mare vizir a fost primită cu multă neîncredere. „Toată lumea se plîngea că sultanul a ales un bătrîn slab, ce iubea odihna, fără caracter și fără avere" [18]. După puțin timp, însă, prin mijloace de mînă forte, marele vizir a început să-și consolideze puterea în interiorul imperiului.

Șeful eunucilor (*kızlar agası*), care conducea intrigile în serai, a fost exilat în Egipt. Răscoala clericilor fanatici Kadizâdeler a fost reprimată, iar proprietățile lor confiscate.

---

[16] J. Hammer, *Histoire de l'Empire Ottoman*, Paris, 1837, vol. XI, p. 3.
[17] Standford J. Shaw, *op. cit.*, p. 207.
[18] J. Hammer, *op. cit.*, p. 2.

www.dacoromanica.ro

Mulţi dintre partizanii sultanei mame au fost înlăturaţi din funcţii şi surghiuniţi (12 decembrie 1656), iar atunci cînd spahii din capitală au protestat, marele vizir i-a trimis pe ieniceri împotriva lor. Toţi cei care s-au împotrivit au fost masacraţi. Cu această ocazie, în poziţiile importante ale conducerii statului, marele vizir a numit oameni de încredere [19].

Bucurîndu-se de puteri nelimitate şi folosindu-se de oameni devotaţi în posturi cheie, Köprülü a restabilit ordinea în administraţie şi în finanţe, înlăturînd risipa şi venalitatea funcţiilor: „tezaurul public desecat cu totul prin viaţa luxoasă" a sultanului Ibrahim, scrie D. Cantemir, „s-a umplut iarăşi prin abilitatea lui" Köprülü Mehmed Paşa [20]; „întîi — notează Miron Costin — au stătut după lucruri de casă a aşedza, a lămuri lefele, cine cît ia fără ispravă de la împărăţiie, pre mulţi omorîndu den capete" [21]. Chesarie Daponte arată că marele vizir „a găsit împărăţia mult destrăbălată şi încurcată, cînd veniturile împărăţiei se vindeau cu 2 şi 3 ani înainte; iar făcîndu-se acesta epitrop [mare vizir — *n. n.*] i-a prins pe toţi aceia, cari le aveau cumpărate, şi i-a decapitat, şi le-a vîndut el de a doua oară la alţii, şi a reînviat împărăţia" [22]. Pentru a face faţă deficitului financiar, marele vizir a făcut un împrumut forţat, garantat din averile particularilor, reuşind să plătească astfel solda trupelor. Rigoarea administraţiei sale a făcut ca impozitele [23] să ajungă în visterie, iar listele cu funcţionari şi militari să fie verificate de controlori, care excludeau pe toţi cei găsiţi nepotriviţi. Posesorii timarelor şi zeametelor au trebuit să-şi reînnoiască beratele (diplomele), plătind o nouă taxă, deşi aceasta se întîmpla, de obicei, numai la schimbarea sultanilor. Rezultatul acestor măsuri a fost acela că în anul 1661 (anul morţii lui Köprülü Mehmed Paşa), bugetul de stat era aproape echilibrat [24]. Aceste realizări din finanţele imperiului vor face posibilă politica ofensivă a lui Fazil Ahmed Paşa.

În războiul Cretei, între 17—19 iulie 1657 a avut loc o mare bătălie navală nefavorabilă otomanilor, urmărită de pe malul Dardanelelor de însuşi marele vizir, care a ordonat artileriei de coastă să tragă în ienicerii de pe vase care încercau să părăsească lupta. De asemenea, comandanţii

---

[19] Standford J. Shaw, *op. cit.*, p. 209. Acelaşi final favorabil lui Mehmed Paşa a avut şi revolta guvernatorului Damascului, fostul mare vizir Siyavuş Paşa. Susţinătorii din serai ai lui Siyavuş Paşa au intervenit pentru a împiedica executarea pedepsei cerute de Köprülü. Atunci marele vizir s-a prezentat în faţa sultanului şi, urmărind implacabil respectarea condiţiilor acceptate de sultan la începutul marelui său vizirat, a ameninţat că va preda pe loc *mühür*-ul (sigiliul) dacă răsculatul nu va fi executat. Impresionat de atitudinea hotărîtă a lui Köprülü, considerîndu-l singura persoană care poate face faţă evenimentelor, sultanul i-a acordat mînă liberă (Standford J. Shaw, *op. cit.*, p. 209 şi J. Hammer, *op. cit.*, p. 16).

[20] Dimitrie Cantemir, *op. cit.*, p. 387.

[21] Miron Costin, *op. cit.*, p. 183.

[22] *Cronicul lui Chesarie Daponte*, ed. cit., p. 6.

[23] Unele ajunse la sume considerabile în timpul lui Köprülü Mehmed Paşa, cînd „a ieşit *în toată împărăţia* [subl. ns.] darea ce se numeşte sursat şi a adunat 24 000 pungi de aur" — notează Chesarie Daponte, *ed. cit.*, p. 8. *Sürsat*-ul se plătea la origine în natură (provizii) şi era colectat doar din teritoriile aflate în calea armatelor expediţionare *(sürsat zahiresi)*. A fost transformat în bani şi extins în epoca Köprülü-ilor în toată împărăţia *(sürsat bedeli)*. Cf. Midhat Sertoğlu, *Resimli Osmanli Tarihi Ansiklopedisi* (Enciclopedia ilustrată a istoriei otomane), Istanbul, 1958, p. 299.

[24] Veniturile erau de 581.270.000 de aspri, iar cheltuielile de 593.600.000 de aspri (faţă de 500.700.000 şi respectiv 670.000.000 în anul 1652). Cf. Robert Mantran, *op. cit.*, p. 254.

www.dacoromanica.ro

trupelor indisciplinate au fost ulterior executaţi [25]. Flota otomană, întărită cu oameni şi nave din nordul Africii, a trecut la ofensivă şi a recucerit insulele Tenedos (31 august) şi Lemnos (noiembrie 1657). Recîştigarea superiorităţii navale în Marea Egee a făcut posibilă trimiterea de întăriri trupelor din Creta [26]. Echipajele flotei au fost folosite pentru construirea a două forturi (septembrie 1659) care au făcut inaccesibile Dardanelele pentru flotele duşmane : Kilid-ül-Bahr (Cheia mării) şi Sedd-ül-Bahr (Digul mării). Alte două mari forturi au fost apoi construite la gurile Dunării (Sedd-ül-Islam = Digul Islamului) şi ale Niprului (Doğangeçidi = Vadul şoimului) pentru protecţia frontierelor de nord, lucrări la care au participat munteni, moldoveni şi tătari [27].

În anul 1657, neţinînd cont de porunca marelui vizir, Gheorghe Rákóczi al II-lea, care a convins şi pe domnitorii Constantin Şerban şi Gheorghe Ştefan să-i dea ajutoare, a atacat Polonia. Oastea tătară, ce forma expediţia de pedepsire poruncită de Köprülü, s-a împărţit în două: o parte a prădat Transilvania, iar cealaltă a reuşit să înconjoare şi să nimicească grosul armatei principelui (31 iulie 1657).

Patriarhul Partenie al II-lea (1656—1657) a fost spînzurat din ordinul marelui vizir, care urmărea să împiedice realizarea unei acţiuni comune antiotomane a creştinilor de la nord şi sud de Dunăre. Execuţia a fost pretextată prin conţinutul unei scrisori adresate de patriarh lui Constantin Şerban, care a fost interceptată de otomani [28]. Faptul constituia o gravă încălcare a autonomiei bisericii ortodoxe.

Miron Costin scrie că marele vizir a cerut domnitorului muntean şi celui moldovean să vină la Poartă „să sărute poala împărăţiei", după care vor reprimi investitura, căci chiar „de ori înplé unul cîte o casă de galbeni de aur, nu poate acest lucru să nu vie aicea" [29]. Se poate remarca intransigenţa care-l caracteriza pe bătrînul Köprülü. Nimic nu-l putea îndepărta de la îndeplinirea obiectivelor sale. Domnitorii români nu s-au prezentat totuşi la Istanbul şi au fost maziliţi. „Pentru noul regim de vicariat imperial al Chimpruliului o lovitură de prestigiu era o necesitate şi el nu era om care s-o zăbovească", observa N. Iorga [30].

Constantin Şerban a încercat să se împotrivească otomanilor, dar fără succes. Prada şi robirea ce au urmat au fost unele din cele mai mari suferinţe de Ţara Românească. Domnitorul muntean a reuşit să se retragă în Transilvania, fapt pentru care conducătorul expediţiei otomane, Fazıl

---

[25] J. Hammer, *op. cit.*, p. 20.

[26] A. N. Kurat, *The reign of Mehmed IV, 1648—1687*, în V. J. Parry and others, *A History of the Ottoman Empire to 1730*, Cambridge, 1976, p. 16. De acum înainte luptele vor fi purtate pe teritoriul inamicului.

[27] J. Hammer, *op. cit.*, p. 74, 107.

[28] În ea se putea citi „islamismul se apropie de sfîrşitul său, iar creştinismul va domni peste tot" (cf. J. Hammer, *op. cit.*, p. 17). Cînd patriarhului i s-a arătat scrisoarea de către otomani, el a declarat: „În fiecare an obişnuiam să trimitem astfel de scrisori pentru încasarea obolului", cf. *Silahdar tarihi* în Mihail Guboglu, *Cronici turceşti privind ţările române. Extrase. Vol. II, Sec. XVII — începutul sec. XVIII.* Edit. Academiei R. S. R., Bucureşti, 1974, p. 291.

[29] Miron Costin, *op. cit.*, p. 185.

[30] N. Iorga, *Istoria românilor*, Bucureşti, 1938, vol. VI, p. 218.

www.dacoromanica.ro

Paşa din Silistra „dind dovadă de nepăsare în timpul luptei cu răzvrătiţii" după cum consemnează cronicarul otoman Müneğğimbaşı, a fost executat[31].

Domnia Ţării Româneşti a fost acordată lui Mihnea al III-lea Radu, alias Civan Çelebi („copil de casă" al prinţesei Atike Sultan), persoană „care se bucura de mare trecere în ochii membrilor divanului" [32]. Domnitor al Moldovei a fost numit Gheorghe Ghica, poate şi datorită originii etnice comune cu a marelui vizir, amîndoi fiind albanezi [33]. Dealtfel, cercetările mai noi au pus în lumină o adevărată „solidaritate de neam" ce exista între convertiţi [34].

Realegerea lui Gheorghe Rákóczi al II-lea ca principe al Transilvaniei a avut ca urmare expediţia otomană, în frunte cu însuşi marele vizir, care a pîrjolit tot sudul principatului. Răscoala din Anatolia izbucnită în luna iulie căpătînd amploare, sultanul a chemat de urgenţă la Poartă pe Köprülü Mehmed Paşa. Acesta, ce tocmai asedia Ineul, nu a dat nici un răspuns curierului şi l-a oprit lîngă el [35]. La 2 sept. 1658 Ineul, „care era cheia ţărilor ghiaure" [36], s-a predat. Noul principe Acaţiu Barcsai, a trebuit să se angajeze că va mări haraciul de la 15.000 la 40.000 de ducaţi şi că va trimite 1.000 de pungi (500.000 de taleri) pentru suita sultanului, de fapt ca despăgubiri de război [37]. Cetăţile Ineu, Lugoj şi Caransebeş au fost anexate *beylerbeyilik*-ului de Timişoara. Tot atunci marele vizir a refăcut cetatea Aradului, clădind un pod, palanca din Aradul Nou, o geamie, han, şcoală, casă de oaspeţi etc. [38].

Întors la Poartă, aprigul vizir află că de partea gelaliilor conduşi de Abaza Hasan au trecut beilerbeiul Damascului şi numeroşi sangeakbei. Ei cereau capul marelui vizir, acuzat de uciderea multor spahii şi ieniceri. După ce a cîştigat victoria în cîteva lupte, Abaza Hasan a făcut imprudenţa fatală de a crede în jurămintele trimişilor Porţii, care i-au asigurat imunitatea dacă luptele vor înceta. Împreună cu 30 de paşale şi bei răsculaţi, Abaza Hasan a fost asasinat la Alep, în timpul unei petreceri

---

[31] Müneğğimbaşı, *Sahaif ül-ahbar*, în Mihail Guboglu, *op. cit.*, p. 271. Paul de Alep notează că Fazıl Paşa ar fi primit drept răsplată de la domnul muntean suma de 20.000 de galbeni — în *Călători străini despre ţările române*, Edit. ştiinţifică şi enciclopedică, Bucureşti, 1976, vol. VI, p. 250.

[32] Evliya Çelebi, în *Călători străini* ..., vol. VI, p. 467. Marele vizir, într-o scrisoare adresată boierilor munteni, arăta că nu i s-ar fi pretins noului domnitor nici o plată pentru investitură! Cf. M. T. Gökbilgin, *La structure des Relations Turco-Roumaines et des Raisons de Certains Hüküms, Firmans, Berats et des Ordres des Sultans Adressés aux Princes de la Moldavie et de la Valachie aux XVIe et XVIe siecles*, în Belleten, no. 168, XLII, 1978, p. 772.

[33] În copilărie s-ar fi înţeles „de vor găsi pită să se caute unul pe altul". Cf. *O samă de cuvinte* în Ion Neculce, *op. cit.*, p. 26. Există un simbure de adevăr în această relatare şi este posibil ca localitatea Veles, numită şi Köprülü să fi fost locul de baştină al înaintaşilor marelui vizir şi al domnitorului. Vezi Paul Cernovodeanu, *Ştiri privitoare la Gheorghe Ghica vodă al Moldovei (1658—1659) şi la familia sa (I)* în „Anuarul Institutului de istorie şi arheologie «A. D. Xenopol» Iaşi", Tom XIX, 1982, p. 334.

[34] Metin Ibrahim Kunt, *Ethnic Regional (Cins) Solidarity in the Seventeenth Century Ottoman Establishment*, în „International Journal of Middle East Studies" (London, New York), vol. V/74, p. 233—239. Menţionez că însuşi Köprülü Mehmed Paşa l-a avut ca protector pe marele vizir Kemankeş Kara Mustafa Paşa (1635—1644), şi el albanez de origine.

[35] Mehmed Halifa, *Tarih-i Gılmani*, în Mihail Guboglu, *op. cit.*, p. 193.

[36] *Silahdar tarihi*, ed. cit., p. 299.

[37] Hasan Vegihi, *Tarih-i Vegihi*, în Mihail Guboglu, *op. cit.*, p. 177.

[38] Theodor N. Trâpcea, *Contribuţii la istoria Aradului în perioada de stăpînire otomană*, în „Ziridava", X, Arad, 1978, p. 209, 210.

www.dacoromanica.ro

date în cinstea sa (16 februarie 1659) [39]. Cu o singură lovitură de spadă a fost astfel eliminată fizic conducerea răscoalei. Marele vizir a ordonat executarea tuturor celor ce au participat la răscoală și, după o cumplită vînătoare de oameni, 12.000 de capete de gelalii au fost trimise și expuse la Istanbul. Ordinea fusese restabilită în Anatolia [40].

În septembrie 1659, în țările române este reînceput războiul antiotoman, chiar prin Mihnea al III-lea, în care otomanii aveau atîta încredere. După lupte crîncene și după moartea lui Mihnea al III-lea și a lui Gheorghe Rákóczi al II-lea, domnitorii sînt numiți direct de marele vizir : în Moldova Ștefăniță Lupu, fiul lui Vasile Lupu, iar în Țara Românească, Gheorghe Ghica, amîndoi de origine albaneză [41]. Întăriturile Tîrgoviștei au fost dărîmate, iar capitala mutată la București, la mică distanță deci de garnizoana otomană din kazaua Giurgiu. De acum, în lupta pentru independență arma cea mai puternică a domnitorilor noștri, pe care au știut s-o folosească cu abilitate, a trebuit să fie diplomația.

Țarul Alexei Mihailovici Romanov, profitînd de faptul că otomanii luptau pe mai multe fronturi — împotriva veneților, românilor și a gelaliilor — i-a atacat pe tătari și pe cazacii de la Oceacov, aliații acestora. În iulie 1659 armata țarului a fost înfrîntă însă de cea a hanului Mehmed Ghirai [42].

După ce contele Louis de Souches, comandantul imperialilor din Ungaria, a ocupat cetățile Satu Mare, Kálló și Tokaj, armatele otomane conduse de Köse Ali Pașa au înconjurat Oradea. Neprimind ajutor de la Habsburgi, după o rezistență dîrză de 46 de zile, cetatea s-a predat, devenind centrul unui nou pașalîc (august 1660) [43].

În septembrie 1660 Gheorghe Ghica nu a putut satisface o cerere de bani a marelui vizir și, poate și datorită intrigilor fiului său Grigoraș cu, a fost înlocuit la tron cu acesta din urmă [44].

La 30 octombrie 1661 bătrînul Köprülü a murit de hidropizie. N. Iorga l-a înfățișat ca pe „un Vizir cu hotărîrea de fier" [45], iar istoricul turc contemporan A.N. Kurat scria că era „iscusit, foarte experimentat și avea cunoștințe profunde despre aparatul guvernamental și defectele lui" [46].

Guvernarea sa a fost considerată sîngeroasă chiar în interiorul despoticului Imperiu otoman, nu atît datorită pedepselor severe aplicate,

---

[39] Marele vizir își tăinuia cu grijă sentimentele, fiind de părere că „mînia și injuriile sînt inutile și chiar periculoase pentru depozitarul puterii împărătești și chiar că victimele sale trebuiesc înșelate pentru a fi mai sigur omorîte" în J. Hammer, *op. cit.*, p. 49.

[40] Standford J. Shaw, *op. cit.*, p. 211.

[41] Într-o lucrare recentă se arată chiar că „ordinea politică fanariotă se instaurează în 1659" (Andrei Pippidi, *Tradiția politică bizantină în țările române în secolele XVI—XVIII*, Edit. Academici, București, 1983, p. 217).

[42] Mustafa Naima, în Mustafa A. Mehmed, *Cronici turcești privind țările române. Extrase. Vol. III, Sfîrșitul sec. XVI — începutul sec. XIX*, Edit. Academici, București, 1980, p. 123 și Hurmuzaki (Eudoxiu de ~) *Documente privitoare la Istoria Românilor culese de* ..., vol. V—2, p. 62, doc. XCVII.

[43] Vezi Liviu Borcea, *Contribuții la istoria orașului Oradea în timpul stăpînirii otomane (1660 1692)* în „Crisia", XI, Oradea, 1981, p. 107—114.

[44] Marele vizir ar fi trimis pe ginerele său, Kara Mustafa Pașa în Țara Românească ca să omoare pe domnitor și să fie pașă. La intervenția postelnicului Constantin Cantacuzino, pe care „foarte-l avea Chiuprulul iubit", domnitorul e doar surghiunit. Vezi *Letopisețul Cantacuzinesc* în *Cronicari munteni*, Edit. pentru literatură, București, 1961, vol. I, p. 201.

[45] N. Iorga, *op. cit.*, p. 216.

[46] A. N. Kurat, *ed. cit.*, p. 163.

www.dacoromanica.ro

care nu constituiau un procedeu ieşit din comun, cît prin numărul neobişnuit de mare de victime. Se spune — evident, fără putinţă de verificare — că numărul victimelor sale ar fi fost de 50.000—60.000 de oameni[47]. Procedeele sale de guvernare au avut însă o motivaţie politică, fiind folosite în momente de gravă primejdie pentru imperiu. Hammer relatează că bătrînul Köprülü, pe cînd era guvernator de provincie, avea chiar o reputaţie de om drept şi blînd, cruzimea nefiindu-i naturală[48].

Este interesant de aflat ce impresie a făcut Mehmed Paşa contemporanilor săi din vestul Europei. Datorăm secretarului veneţian Giovanni Battista Ballarino o laconică dar semnificativă mărturie privind felul de a guverna al marelui vizir: „A maltrata Franţa, a ameninţa aspru pe ambasadorul englez, a introduce tulburări în Moldova şi Valahia, cu destituirea principilor. A face război personal celor doi favoriţi, rude ale suveranului, ‹ca urmare› unul ‹este› mort, care e Fasli [Fazıl Paşa din Silistra — *n.n.*], altul discreditat, care e Chinan [Kenan — *n.n.*]" (octombrie 1658)[49]. Într-adevăr, sprijinul francez, fie şi neoficial, acordat veneţienilor în Creta, a provocat reacţia violentă a marelui vizir, care într-un moment de furie a pus chiar să fie lovit fiul ambasadorului Franţei, care îndrăznise să-l înfrunte, şi a poruncit închiderea celor doi la Yedi Kule pentru „vina" de a nu fi dezvăluit cheia cifrului corespondenţei lor (aprilie 1658)[50]. Acest tratament brutal dovedea că marelui vizir, care se considera reprezentantul celei mai mari puteri a lumii, nu-i era teamă de o confruntare militară cu Franţa.

Köprülü Mehmed Paşa a reuşit să-şi impună metodele de guvernare atît datorită calităţilor sale personale, cît şi situaţiei în care se găsea imperiul: haos şi anarhie internă, pericole externe. Lumea era obosită, înfometată şi înspăimîntată, dorea liniştea şi siguranţa chiar cu riscul unei „dictaturi" sîngeroase. Dotat cu un simţ politic foarte ascuţit, marele vizir a sesizat cauza eliminării predecesorilor săi şi, de la început, a impus propriilor sale condiţii. De remarcat este că şi în raporturile cu sultanul a dat dovadă de sînge rece şi nu a acţionat cu supunere oarbă. O dovadă în acest sens este şi faptul, relatat mai sus, că în timp ce asedia cetatea Ineu a amînat, pînă la cucerirea acesteia, executarea ordinului dat de padişah de a se întoarce imediat în capitală. Am văzut cum a impus Mehmed Paşa liniştea, o linişte de moarte. El şi-a înfrînt şi eliminat cu dibăcie rivalii, unul cîte unul, de multe ori folosindu-i pe unii împotriva celorlalţi. A ajuns mare vizir şi cu încuviinţarea seraiului, dar mai apoi *kızlar agası* a fost exilat. În timpul răscoalei de la Istanbul din decembrie 1656 a trimis pe ieniceri împotriva spahiilor, cu care ocazie mulţi dintre oponenţii săi au fost eliminaţi. A venit însă şi rîndul ienicerilor, cum s-a văzut mai sus.

Ajuns la putere şi datorită ajutorului dat de albanezul Kasım, arhitectul şef al palatului (*mimar başı*), Köprülü Mehmed Paşa nu şi-a uitat conaţionalii. Albanezii musulmani capătă o importanţă tot mai mare, fiind consideraţi elemente valoroase şi de încredere. Ei eclipsează faima

[47] Ibidem, p. 164. Numărul victimelor ar fi fost de 36.000 după P. Ricaut, *Histoire de l'Empire Ottoman* . . ., La Hayc, 1709, vol. I, p. 269.
[48] J. Hammer, *op. cit.*, p. 111.
[49] Hurmuzaki, *Documente* . . ., vol. V—2, p. 55, doc. LXXXVI.
[50] J. Hammer, *op. cit.*, p. 45.

www.dacoromanica.ro

spahiilor, care își pierduseră valoarea militară, cît și a ienicerilor, care aveau veleități de „gardă pretoriană". Cornelio Magni, dealtfel, relatează faptul că în expediția din Podolia din 1672, marele vizir Fazıl Ahmed Paşa era păzit de arnăuți [arnavut = albanez, *n.n.*] cu veşminte roşii [51].

În momentul în care a simțit că i se apropie sfîrșitul, Köprülü Mehmed Paşa, ca o încununare a guvernării sale de mînă forte, l-a numit pe fiul său *kaymakam* (locțiitor) la Istanbul și, pe patul de moarte [52], a obținut încuviințarea sultanului ca fiul său, Fazıl Ahmed Paşa, să-i urmeze la marele vizirat, fapt fără precedent în istoria otomană și care anunța venirea la conducerea imperiului a uni adevărate „dinastii" de mari viziri.

În cîteva cuvinte, bilanțul acestei guvernări a constat în instaurarea unei discipline drastice în armată, administrație și finanțe, zdrobirea oponenților politici și a răsculaților, fortificarea punctelor de mare importanță strategică, acțiuni care au avut ca urmare pe plan extern obținerea de importante victorii militare și trecerea Imperiului otoman de la defensivă la o ofensivă victorioasă [53].

Totodată, în ce privește țările române acestea au fost din nou aduse în orbita otomană, fiind supuse unei presiuni mai accentuate din partea Porții, au crescut obligațiile lor materiale [54] și militare, paralel cu atragerea marii boierimi la cooperare în politica europeană a Imperiului otoman, în schimbul recunoașterii autonomiei interne.

„De moartea lui Köprülü — scrie Evliya Çelebi — s-au bucurat toți vizirii și ceilalți emiri, dar n-au fost deloc mulțumiți că *mühür*-ul [*sigiliul* împărătesc ce se afla în păstrarea marelui vizir, *n.n.*] va rămîne în mîna fiului lui Köprülü, zicînd: oare *mühür*-ul se moștenește?" [55]

Deși era foarte tînăr — 26 de ani —, Fazıl Ahmed Paşa avea experiență politică și administrativă, fiind trei ani guvernatorul unor importante centre (Erzurum și Damasc) și, spre deosebire de tatăl său, o înaltă educație.

Pentru a-și asigura liniștea internă și pentru a atrage de partea sa pe conducătorul fanaticilor musulmani, Vani Effendi, care predica că declinul imperiului era datorat excesivei libertăți de care se bucurau supușii creștini, el a dat ordin să fie dărîmate bisericile grecești care avuseseră de suferit datorită unui puternic incendiu și a interzis reconstruirea lor [56].

---

[51] Cornelio Magni, în N. Iorga, *Un călător italian în Turcia și Moldova în timpul războiului cu Polonia*, București, 1910, p. 14. C. Magni relatează faptul citat ca unur care a cunoscut armata otomană în mod direct, deși se pare că nu a însoțit-o în campania desc 19ă. Vezi *Călători străini despre țările române*, Edit. științifică și enciclopedică, București, 1980, vol. VII, p. 529 546.

[52] Sfaturile date atunci au fost urmate întru totul de fiul și urmașul său: „1. să nu plece niciodată urechea la sfaturile femeilor [referire evidentă la *kadınlar sultanatı*, *n. n.*]; 2. să-și umple cuferele cît va putea mai mult, chiar dacă poporul va trebui să fie oprimat; 3. să fie mereu pe cal și să-și țină incontinuu trupele în acțiune (cf. Paul Ricaut, *op. cit.*, vol. I, p. 295 296).

[53] Vezi și *Mufassal Osmalı Tarihi* (Istoria otomană dezvoltată), vol. IV, Istanbul, 1960, *ilave* 129 (supliment 129) pentru Köprülü Mehmed Paşa (p. 2067—2069) și *ilave* 131 pentru Köprülü-zâde Fazıl Ahmed Paşa (p. 2107—2108).

[54] Semnificativă pentru rolul jucat de bunul plac al marelui vizir în creșterea acestor obligații, este, bunăoară, impunerea abuzivă a unei majorări masive a peșcheșurilor moldo-muntene în 1659 (Hurmuzaki, *Documente* . . ., vol. V—2, p. 60, doc. XCIII).

[55] Evliya Çelebi, *ed. cit.*, p. 611.

[56] J. Hammer, *op. cit.*, p. 130—131. G. F. Abbott, *Under the Turk in Constantinople. A record of Sir John Finch's Embassy 1674—1681*, Londra, 1920, p. 153.

www.dacoromanica.ro

În aceeași idee, notează D. Cantemir, au fost luate măsuri împotriva sectei cadriilor, musulmanii ortodocși fiind dușmanii sectelor și ai dervișilor [57]. În aceste măsuri vedem, ca și la bătrînul Köprülü, aceeași tendință a puterii centrale de a-și impune peste tot controlul său ferm, în dauna autonomiilor locale și a libertăților religioase [58].

Printre primele acte ale politicii sale externe a fost înfrîngerea zdrobitoare a ultimei revolte antiotomane a transilvănenilor, sprijinită și de Habsburgi. Datorită unui bun sistem de informații (iscoade), otomanii au surprins nepregătiți de luptă pe transilvăneni și, la Seleușul Mare, victoria a fost repurtată de armata condusă de beilerbeiul Ineului, Küçük Mehmed Pașa. Mulți transilvăneni și-au pierdut viața în luptă, printre ei fiind și conducătorul lor, Ioan Kemény (22 ianuarie 1662) [59]. În martie 1663, marele vizir a fost numit de sultan *serasker* (comandant suprem) în campania din Ungaria [60]. Habsburgii au trimis soli, cărora Fazıl Ahmed Pașa le-a cerut evacuarea cetăților Cluj, Deva și Gherla, distrugerea noii cetăți construite în fața Kanizsei, eliberarea prizonierilor otomani. După trecerea rîului Drava, marele vizir a recurs la presiuni diplomatice și și-a mărit pretențiile, cerînd și un tribut anual de 30.000 de galbeni pentru stăpînirea Ungariei de nord și de vest, ca în vremea sultanului Süleyman Legiuitorul [61].

Obiectivul principal al atacului otoman a fost ales cetatea Ujvár (Nové Zámky sau Neuhäusel) din Slovacia, pentru că era reședința celui de-al doilea sfetnic al oastei habsburgice și era bogată în minereuri de aur și de argint [62]. Disciplina era foarte severă și, la fel ca în viitoarea campanie împotriva Cameniței, s-a căutat ca printr-un tratament corect, populația supusă să fie încurajată în aprovizionarea cu hrană a oastei otomane. Georg Kraus consemnează că a fost tăiat capul slujbașului care se ocupa cu strîngerea alimentelor pentru că, în mod abuziv, a cerut țăranilor peste măsură de mult [63].

La 26 septembrie, lipsită de muniții și neprimind nici un ajutor, cetatea Ujvár (Nové Zámky) s-a predat. Soldații otomani care au încer-

---

[57] D. Cantemir, *op. cit.*, p. 51, 52, nota 15.

[58] Este demn de relevat exemplul Sf. Ioan Românul, boier originar din Oltenia care și-a sacrificat viața refuzînd să se turcească și „care s'a săvîrșit prin streang la anul 1662, 12 Mai", — — în Demostene Russo, *Studii istorice greco-române*, vol. I, București, 1939, p. 189 (Vezi și Virgil Cândea, *Raționea dominantă*, Edit. Dacia, Cluj-Napoca, 1979, p. 184 și 279). Tot aici se pot menționa persecuțiile împotriva „falsului Mesia", evreul Sabathai Sevi, care propaga în secret convertirea musulmanilor la religia mozaică — în Antoine Galland, *Journal... pendant son séjour à Constantinople (1672—1673)*, Paris, Éditeur Ernest Leroux, 1881, vol. I, p. 208.

[59] *Istoriile domnilor Țării Rumânești*, de Radu Popescu în *Cronicari munteni*, Edit. pentru literatură, București, 1961, vol. I, p. 392.

[60] Efectivele armatei otomane în această campanie erau, după Paul Ricaut, de 80.000 de combatanți și 70.000 de pionieri (*op. cit.*... vol. II, p. 33).

[61] Mehmed Rașid, în Mustafa A. Mehmed, *Cronici turcești privind țările române*, ed. cit., p. 134, 135. Marele vizir ar fi pretins solului imperial, baronul de Goes, 2 milioane de scuzi pentru cheltuielile de război și 50.000 de florini drept *tribut anual* (ca pe vremea lui Süleyman Legiuitorul!). Vezi Paul Ricaut, *op. cit.*, vol. II, p. 34.

[62] Mehmed Rașid, *ed. cit.*, p. 135.

[63] Georg Kraus, *op. cit.*, p. 542. Este adevărat, la începutul acestei expediții, marele vizir a poruncit executarea unor prizonieri (Georg Kraus, *op. cit.*, p. 545), dar acest act de cruzime pare a fi fost singurlar, fiind dezaprobat și de majoritatea oștenilor (Paul Ricaut, *op. cit.*, vol. II, p. 40).

www.dacoromanica.ro

cat atunci să prade cetatea cucerită au fost alungați cu ciomegele de două pașale. Noaptea următoare, tabăra creștinilor s-a aflat sub ocrotirea agăi ienicerilor [64].

Hanul Mehmed Ghirai a refuzat să participe personal la războiul din 1663—1664 cu Imperiul habsburgic, încercînd ca și alți hani crîmleni, să ducă o politică cu veleități de independență efectivă la nordul Mării Negre. El nu aproba atacarea unei aliate a Poloniei, care, la rîndul ei, era aliata tătarilor în conflictul cu Rusia. A fost destituit de Fazıl Ahmed Pașa, care nu tolera insubordonarea [65].

În expediția împotriva Habsburgilor, domnitorii Țării Românești și Moldovei au participat cu „trei zeci de mii de călăreți și pedestrași înarmați cu arcuri și cu săbii", după cum menționează cronicarul Mehmed Halifa [66]. Acesta a fost cel mai mare număr de oșteni cu care românii au participat la campaniile Porții [67]. Principele Transilvaniei, Mihai Apafi, nu a participat la expediție, temîndu-și viața. Marele vizir, „cel ager la minte", scrie Mehmed Rașid, înțelegînd acest fapt i-a trimis asigurări principelui că poate veni fără teamă în tabăra otomană. Ajuns în cortul marelui vizir, Apafi a fost iertat și a fost tratat cu prietenie și bunăvoință [68]. Tratamentul pe care îl aplică marele vizir celor ce se supun este blînd, ceea ce dovedește o bună cunoaștere a oamenilor și, în ultimă instanță, o politică înțeleaptă.

Ostilitățile au fost reîncepute în ianuarie de Habsburgi, dar ca urmare a impetuoasei ofensive otomane, ei au început negocierile de pace la Vasvár (iulie 1664). Pînă la ratificarea tratatului, marele vizir a ordonat continuarea ostilităților și a avansat pînă la rîul Raab, unde a întîlnit armata creștină (ajutoare sosiseră acesteia din Franța, Imperiul romano-german, Spania) condusă de Montecuccoli. La 1 august 1664 la Mogersdorf an der Raab, la nord de St. Gotthard, marele vizir a făcut greșeala să nu treacă cu toate forțele sale rîul Raab, și deci să nu le folosească în luptă în totalitatea lor [69]. Împăratul Leopold I (1658—1705) deși victorios a confirmat—stîrnind nedumerire în rîndul creștinilor—tratatul de la Vasvár

---

[64] Montecuculi, *Memoires de ..., generalissime des troupes de l'Empereur*, Paris, 1751, p. 432, Georg Kraus, *op. cit*, p. 561.

[65] Scrisorile Ducăi vodă, care spiona pe han din porunca marelui vizir, au fost interceptate de caimacamul Kara Mustafa Pașa, iar domnitorul mazilit. Vezi *Cronica anonimă a Moldovei 1661—1729 (Pseudo-Amiras)*, Edit. Academiei, București, 1975, p. 44 și Hurmuzaki, *Documente ...*, supl. I—1, București, 1886, p. 250, doc. CCCLXVII. Anul destituirii hanului Mehmed Ghirai (1666) este considerat finalul crizei de peste o jumătate de veac dintre Poartă și hanii crîmleni, aceștia fiind obligați să renunțe la veleitățile lor de independență. Vezi *Le Khanat de Crimée dans les Archives du Musée du Palais de Topkapı*, presenté, par Al. Bennigsen, P. N. Boratav, D. Desaive, Chantal Lemercier-Quelquejay, Paris, La Haye, 1978, p. 21.

[66] Mehmed Halifa, *ed. cit.*, p. 201—202.

[67] Mihai Maxim, *Recenzie* la: Mihail Guboglu, *Cronici turcești privind țările române*, II, în „Revista de istorie", Tom. 29, nr. 10, 1976. p. 1617. Chiar dacă cifra în sine trebuie privită cu circumspecție, avem totuși de-a face cu cel mai mare număr de oșteni cu care românii au participat vreodată la campaniile Porții, cu atît mai mult cu cît nu se consemnează participarea oastei Transilvaniei.

[68] Mehmed Rașid, *ed. cit.*, p. 138.

[69] Marele vizir a ales lupta, deși 30.000 de călăreți otomani nu au putut trece Raab-ul, rămînînd inactivi. Vezi Montecuculi, *Memoires ...*, p. 486 și Paul Ricaut, *op. cit.*, vol. II, p. 96, 97.

www.dacoromanica.ro

(10 august 1664). Habsburgii au continuat politica lor defensivă faţă de otomani, urmărind să recucerească teritoriile pierdute în apus şi să recîştige autoritatea ce o avuseseră în Imperiul romano-german.

Armatele moldo-muntene, conduse de voievozii lor, au participat la asediul cetăţii Levice sub conducerea beilerbeiului de Buda, Hüseyn Paşa, fapt foarte semnificativ pentru schimbarea de ton şi tratament intervenită în relaţiile româno-otomane, în regimul de autonomie şi obligaţii militare (potrivit cărora domnii români participau personal la expediţii doar cînd sultanul însuşi se afla în campanie; dar acum nu numai că sultanul lipsea, dar voievozii români, obligaţi să vină în persoană, au fost plasaţi sub comanda unui beilerbei). Atacate de armata condusă de Louis de Souche, după o împotrivire slabă, victoria a fost a armatei imperiale. Grigore Ghica, în înţelegere cu dragomanul Panaiot Nikusios, uşurase evadarea unor informatori ai Habsburgilor, a îndemnat pe Apafi să treacă de partea creştinilor, şi nu a luptat cu convingere [70]. *Silahdar tarihi* consemnează faptul că „beii din Ţara Românească şi Moldova punînd întrebarea : se poate ca în acelşi timp să plătim şi haraci şi să participăm şi la luptă? s-au întors imediat cu oştile lor şi au fugit" [71].

Războiul cu Veneţia dura de peste două decenii şi marele vizir a luat măsuri energice pentru terminarea sa victorioasă. Din Vistieria interioară (a sultanului) au fost date lui Fazıl Ahmed Paşa 15.000 de pungi [72]. Asediul cetăţii Candia, ultimul punct de rezistenţă veneţian în insula Creta, a fost condus personal între 1666—1669 de către marele vizir. Cînd solul Veneţiei i-a făcut lui Fazıl Ahmed Paşa oferte pecuniare, acesta i-a replicat: „Nu sîntem negustori; avem destui bani şi nu vom abandona Candia cu nici un preţ" [73]. Au fost turnate tunuri mari pentru asediul cetăţii şi, pentru a se putea folosi proiectilele veneţiene recuperate, marele vizir a poruncit turnarea unor tunuri de acelaşi calibru cu al celor veneţiene. Neînţelegerile între comandantul cetăţii, Morosini, şi francezi au fost urmate de rechemarea escadrei franceze. La puţin timp, Candia s-a predat (august 1679) [74].

Ambasadorul francez Nointel a sosit la Istanbul (1670) în momentul celei mai grave crize dintre Franţa şi Imperiul otoman din secolul al XVII-ea, aşa-zisul „conflict dintre turbane şi peruci" [75]. Abia în anul 1673 a izbutit să reînnoiască capitulaţia acordată Franţei prin care taxa vamală a fost redusă de la 5% la 3% *ad valorem*, dar i s-a refuzat protecţia regelui asupra creştinilor supuşi otomani şi trecerea prin istmul de Suez şi navigaţia în Marea Roşie (se motiva prin vecinătatea mor-

[70] N. Iorga, *op. cit.*, p. 284—285.

[71] *Silahdar tarihi*, ed. cit., p. 330.

[72] J. Hammer, *op. cit.*, p. 235.

[73] Ibidem, p. 318.

[74] Cîţiva ienicери, care au vrut să intre cu forţa în cetate, au fost traşi în ţeapă, pentru că neputînd în timpul luptelor „printr-o falsă vitejie, au vrut s-o ia cu forţa în timp de pace", Paul Ricaut, *op cit.*, vol. II, p. 314, 315. Chassepol scria că Fazıl Ahmed Paşa era „inviolabil în promisiunile sale, făcîndu-şi un punct de onoare în a-şi ţine cuvîntul în orice ocazie" (*Histoire de grands vizirs Mahomet Coprogli Pacha et Achmet Coprogli Pacha*, La Haye, 1716, p. 209).

[75] Franţa nu a avut ambasador la Poartă în perioada 1660—1665. Noul numit, Denis de la Haye, într-o audienţă la marele vizir, schiţînd nepotrivitul gest de a-şi apuca garda spadei, este pălmuit şi aruncat apoi în Yedi Kule. El era de fapt considerat mai mult ostatec şi nu ambasador. Vezi Ilie Corfus, *Documente privitoare la istoria României culese din arhivele polone. Secolul al XVII-lea*, Edit. Academiei, Bucureşti, 1983, p. 277, doc. 178.

www.dacoromanica.ro

mîntului Profetului) [76]. În același timp, o poziție de forță a fost adoptată și față de Anglia [77], care în acea perioadă era singura putere europeană privită cu oarecare încredere de Poartă și prima ce obținuse taxa vamală de 3% (1661).

După încheierea războiului cu Veneția, Fazıl Ahmed Paşa a trecut la o politică energică în nordul Mării Negre. El urmărea readucerea Poloniei în linia de neutralitate binevoitoare față de Poartă, crearea unei zone tampon între Imperiul otoman și cel rus în Ucraina, al cărei hatman, Doroșenko, jurase credință sultanului, realizarea unei puternice baze militare în zonă, de unde să se poată interveni rapid la nevoie. În primăvara anului 1671 a mazilit pe hanul Adil Ghirai, a cărui politică ucraineană a fost considerată ca o nouă tentativă de politică independentă a crîmlenilor. Atacarea de către polonezi a lui Doroșenko (octombrie 1671) a dus la începerea ostilităților între Imperiul otoman și Polonia [78].

Marele vizir a încurajat menținerea unei situații tulburi în partea Ungariei ocupată de Habsburgi, aliații Poloniei. Asupra obiectivului expediției a fost păstrată o mare discreție [79]. Gheorghe Duca, la porunca Porții, a trimis la Istanbul o machetă foarte amănunțită a cetății Camenița, executată din ceară [80]. În privința aprovizionării, în al său *ruzname* (jurnal de expediție), Hagi Ali arată că la *menzil*-uri (popasuri) se găsea zaherea din belșug [81]. După trecerea în Moldova, pînă la Țuțora oastea otomană a suferit din cauza lipsei de provizii și a drumurilor desfundate, fapt pentru care Gheorghe Duca a fost mazilit [82]. Ulterior, ca urmare a comportamentului corect al otomanilor și a unei recolte bogate în Moldova, belșugul a reapărut în tabăra otomană [83]. Soldele au fost distribuite cu regularitate, iar la menzilul Țuțora s-au acordat drept „dar de campanie" cîte 1000 de aspri fiecărui nefer (erau în fapt 35.725) adică 35. 725.000 de aspri [84].

Însăși participarea personală a sultanului la expediție era rezultatul abilității politice a marelui vizir [85], care dorea să dea o notă de importanță sporită campaniei și hotărîrii Porții de a-și realiza obiectivele propuse.

[76] Albert Vandal, *L'odyssée d'un ambassadeur. Le voyage du marquis de Nointel (1670—1680)*, Paris, 1900, p. 89. Marele vizir i-a spus că dacă „ambasadorul nu este mulțumit, n-are decît să plece", dar de fapt permisiunea de plecare i-a fost refuzată (Albert Vandal, *op. cit.*, p. 98).

[77] Paul Cernovodeanu în: Ludovic Demény, Paul Cernovodeanu, *Relațiile politice ale Angliei cu Moldova, Țara Românească și Transilvania în secolele XVI—XVIII*. Edit. Academici, București, 1971, p. 163 164.

[78] Antoine Galland (*op. cit.*, p. 109) notează că „este împotriva dorinței lor că turcii vor să facă război cu Polonia" și că „ar prefera să se întoarcă împotriva Ungariei", menționînd între cauzele declanșării războiului comportarea arogantă a solului polon Wysocki la Poartă (p. 61 63).

[79] Ion Neculce, *op. cit.*, p. 40; „Leșii neștiindu nemic, nice avîndu veste, nu se gătise nemic de oaste".

[80] Ibidem, p. 40. Un alt izvor de informații privind Polonia a fost pentru marele vizir Gheorghe Duca în prima sa domnie în Moldova. Vezi Ilie Corfus, *op. cit.*, p. 277.

[81] Hagi Ali, *Kamaniçe seferine dair tarihçe* în Mihail Guboglu, *op. cit.*, p. 207—211, 222.

[82] Un motiv al mazilirii domnului moldovean a fost, pare-se, și faptul că s-ar fi „stricat" un pod tocmai cînd trecea sultanul pe el, cf. *Cronica anonimă a Moldovei* . . ., p. 48.

[83] „. . . țăranii aducîndu-le fără risc ⟨provizii⟩ și întorcîndu-se foarte satisfăcuți de plată", Hurmuzaki, *Documente* . . ., supl. I—1, p. 262, doc. CCCLXXXVII. Vezi și Ion Neculce, *op. cit.*, p. 41.

[84] Hagi Ali, *ed. cit.*, p. 215.

[85] Chasscpol îl consideră „arbitru suveran" al imperiului, *op. cit.*, p. 303.

www.dacoromanica.ro

Mehmed al IV-lea a vizitat Iașul (12 iulie 1672), în drumul său străzile, acoperite cu poduri de lemn, fiind așternute cu atlaz și tafta.

Buna organizare a campaniei, conducerea ei cu energie, considerabilul efort financiar făcut (în 1672, Vistieria Interioară — a sultanului — a împrumutat celei Exterioare — a statului — 36.500.000 de aspri, sumă apropiată de cea plătită neferilor la Țuțora, iar în anul financiar 1673—1674 suma de 161.962.773 de aspri, aceasta fiind cea mai mare sumă împrumutată de Vistieria Interioară pînă la asediul Vienei) a avut consecințe deosebit de favorabile asupra vitezei de deplasare, disciplinei și combativității armatei. Roadele guvernării celor doi mari viziri Köprülü și-au văzut cu această ocazie efectul [86].

Putem aprecia viteza cu care s-a deplasat armata otomană comparînd datele de plecare din Isaccea și sosire la Hotin din campania din 1621 și cea din 1672. După datele furniate de Kâtip Çelebi rezultă că în 1621 distanța a fost parcursă în 52 de zile [87]. În 1672 aceeași distanță a fost străbătută în numai 31 de zile [88]. Disciplina și combativitatea oastei lăsaseră de dorit în campania din 1621. În bătălie beii urmăreau procurarea de prăzi, iar în momentul atactului „ienicerii s-au lenevit" [89]. În 1672 s-a atras atenția în mod special că pentru furt, pedeapsa va fi moartea [90]. Cetatea Cameniței s-a predat după zece zile de asediu (27 august 1672), după aceea fiind cucerite o serie de locuri întărite din Podolia.

Pacea a fost încheiată la Buczacz (18 octombrie 1672) în condiții grele pentru Polonia : plata unui tribut de 22.000 de ducați, cedarea Podoliei, „barieră și lacăt al țării leșești" [91] și recunoașterea suzeranității otomane asupra Ucrainei apusene. Pacea nu a fost ratificată de dieta poloneză și războiul a continuat pînă în 1676.

Datorită plîngerii făcută sultanului încă în timpul expediției de către Șerban Cantacuzino, domnitorul Grigore Ghica a eliberat majoritatea boierilor Cantacuzini aruncați în ocnă, dar a trimis poveri de bani marelui vizir, rugîndu-l să suprime pe cei refugiați la Poartă. Fazil Ahmed Pașa s-a mulțumit să surghiunească în Creta o parte din ei [92].

Participarea oștilor moldo-muntene fiind cerută în continuare la război, Grigore Ghica și noul domnitor moldovean, Ștefan Petriceicu, s-au sfătuit să treacă de partea polonezilor, pentru ca otomanii să nu ocupe Hotinul, precum făcuseră cu Camenița, în care caz Moldova s-ar fi găsit în mare primejdie [93]. În lupta de la Hotin, Jan Sobieski a cîștigat o mare victorie (11 nov. 1673) și datorită trecerii românilor sub steagurile sale. Serdarul Hüseyn Pașa a reușit doar cu puțini oameni să se retragă în Camenița [94].

---

[86] Mihail Maxim, *Recenzie* la *Cronici turcești*, II, p. 1617—1618.
[87] Kiatip Celebi, *Fezleke-i tarih*, în Mihail Guboglu, *op. cit.*, p. 77, 80.
[88] Hagi Ali, *ed. cit.*, p. 209, 218.
[89] Kiatip Celebi, *ed. cit.*, p. 78, 82, 85.
[90] *Silahdar tarihi*, ed. cit., p. 333.
[91] Hagi Ali, *ed. cit.*, p. 223.
[92] Johann Filstich, *Încercare de Istorie Românească*, Edit. științifică și enciclopedică, București, 1979, p. 203.
[93] Ion Neculce, *op. cit.*, p. 45.
[94] Philippe Le Masson Du Pont în *Călători străini* ..., VII, p. 280—287, *Silahdar tarihi*. ed. cit., p. 343.

www.dacoromanica.ro

Faptul că un domnitor pămîntean, Ştefan Petriceicu, a fost înlocuit după defecţiunea sa cu un grec, Dumitraşcu Cantacuzino, confirmă faptul că la orginea sistemului fanariot a stat dorinţa Porţii de a înăbuşi lupta ţărilor române pentru libertate. Între Dumitraşco Cantacuzino şi Poartă existau relaţii ce amintesc de circumstanţele în care a început domnia lui Mihnea al III-lea Radu. Domnitorul nu numai că nu a plătit nimic, dar toate cheltuielile necesare înscăunării sale au fost preluate de otomani [95].

Ca urmare a scrisorii trimise la Poartă de Dumitraşco Cantacuzino, care arăta că se teme că Petriceicu, cu sprijin polon, îl va ataca, dar şi datorită dorinţei marelui vizir ca Moldova să nu se mai „hainească", tătarii intrară la iernat în Moldova, „ca lupii într-o turmă de oi", de parcă — exclamă cu nemărginită durere în suflet Ion Neculce — ţara ar fi fost fără domnitor [96]. Această măsură a fost luată după ce în vara anului 1674 s-au pretins Moldovei 50.000 de chile (probabil de Istanbul) de grîu şi de făină [97] (circa 1.250 tone). În anul 1675, lefegii germani aflaţi în slujba Poloniei au părăsit cetăţile moldovene ocupate în urmă cu doi ani. Din porunca marelui vizir, Dumitraşco Cantacuzino a luat măsura dărîmării fortificaţiilor cetăţilor Suceava, Neamţ şi Hotin.

Conducătorul expediţiei din anul 1676, serdarul Şeytan [Dracul — *n.n.*] Ibrahim Paşa, arată Dimitrie Cantemir, l-a înconjurat pe Jan Sobieski în tabăra sa de la Žuravna. Hanul nefiind interesat în distrugerea polonezilor, căci prin acest război „mai mult pierde decît profită", a sfătuit pe serdar să încheie pace [98]. Închis în tabăra sa şi înconjurat de otomani, Jan al III-lea Sobieski a cerut pacea, care i-a fost acordată. Prin pacea de la Žuravna (17 octombrie 1676), i se recunoştea Porţii stăpînirea asupra Podoliei, iar o parte a Ucrainei apusene trecea din nou în stăpînirea hatmanului Doroşenko, vasalul Imperiului otoman. Faţă de pacea de la Buczacz, polonezii au obţinut totuşi o îmbunătăţire, ne mai consemnîndu-se plata vreunui tribut faţă de Poartă.

La puţin timp de la aflarea veştii despre noul succes al oştilor otomane, Fazıl Ahmed Paşa a murit de hidropizie (3 noiembrie 1676) mare vizir devenind Kara Mustafa Paşa, cumnatul său [99].

N. Iorga l-a caracterizat la Köprülü-zâde drept „un om deştept, nobil şi de o înaltă cultură" [100]. Standford J. Shaw nota că „un administrator mult mai suplu şi mai inteligent decît tatăl său (...), el a cucerit ce îşi dorea mai mult prin îndemînare politică decît prin forţă" [101]. O frumoasă descriere ne-a lăsat J. von Hammer; „Era înalt şi nu-i lipsea o oarecare rotunjime a trupului; avea ochii mari şi tenul foarte alb; atitudinea sa era demnă şi modestă; manierele sale erau atrăgătoare; nu avea nici tirania nici cruzimea tatălui său; era duşmanul opresiunii şi

---

[95] Florin Constantiniu, *De la Mihai Viteazul la fanarioţi: observaţii asupra politicii externe româneşti* în „Studii şi materiale de istorie medie", VIII, 1975, p. 130.

[96] Ion Neculce, *op. cit.*, p. 53.

[97] Mehmed Raşid, *ed. cit.*, p. 155.

[98] Dimitrie Cantemir, *op. cit.*, p. 428—429.

[99] „Sultanul, pentru a onora memoria lui Ahmed, şi pentru a da dovezi autentice de stima şi de afecţiunea pe care o avea încă pentru un om atît de mare, nu s-a atins deloc de bunurile sale", ci a confirmat testamentul defunctului (Paul Ricaut. *op. cit.*, vol. II, p. 408).

[100] N. Iorga, *op. cit.*, p. 267.

[101] Standford J. Shaw, *op. cit.*, p. 211.

www.dacoromanica.ro

corupției [102], al cupidității și al oricărui sentiment de interes personal, încît oferindu-i daruri însemna de cele mai multe ori a-ți face un deserviciu pe lîngă el. Spiritul pătrunzător și incisiv, memoria din cele mai fericite, judecata fermă și sigură, inteligența lucidă, înțelegerea dreaptă de care a dat atîtea probe, i-au servit într-un chip minunat în căutarea adevărului pe care-l afla în mod obișnuit pe cea mai scurtă cale. Dușman al sporovăielii, nu vorbea decît cu o mare rezervă, după o gîndire matură și în cunoștință de cauză" [103].

Fazıl Ahmed Paşa a fost un adevărat patron al poeziei, artei și în general al oamenilor eruditi (însuși numele de Fazıl înseamnă în limba turcă „virtuos", „înțelept", „doct"). A pus bazele unei vaste biblioteci publice, prima de acest fel înființată de un laic, celelalte existînd în cadrul școlilor religioase (*medrese*).

Spre sfîrșitul vieții însă a abuzat de vin și de horilca poloneză [104], fapt ce a condus la moartea sa prematură, la numai 41 de ani.

Expedițiile întreprinse împotriva cetăților Ujvár (Nové Zámky), Candia și Camenița, prin succesul lor și prin noile anexiuni teritoriale ce le-au urmat, amintesc de vremurile de glorie din timpul lui Süleyman Legiuitorul. Dar campania împotiva Imperiului habsburgic, deși s-a încheiat cu o pace favorabilă, a avut din punct de vedere militar un rezultat nedecis. Marile victorii obținute, în condiții politice alese cu grijă, au fost împotriva unor state care se aflau în decădere și care încetaseră a mai fi mari puteri: Veneția și Polonia. În momentul în care otomanii vor comite greșala de a ataca Viena, Veneția și Polonia vor reuși să-și ia revanșa.

Rezultatele expediției din 1672 nu au dus la îndeplinirea obiectivelor politicii otomane. Prevederile păcii de la Buczacz au fost singurul act politic lipsit de tact al lui Fazıl Ahmed Paşa, lipsind Poarta de un aliat prețios în Europa. Urmarea a fost și reînvierea vechilor planuri poloneze de ofensivă și expansiune în Moldova, deși acum ambițiile ei îi întreceau cu mult posibilitățile. La Žuravna se observă dorința Porții de a menaja Polonia prin încheierea păcii și renunțarea la tribut. Prin încheierea războiului cu Polonia, ca și prin reluarea bunelor relații cu Franța, Fazıl Ahmed Paşa a reușit să împiedice formarea unei noi „cruciade". Iscusința sa politică este reliefată și de faptul că cele două mari războaie începute de el au fost declanșate în momente în care Habsburgii se pregăteau să intervină în apusul Europei (în 1663, în conflictul ce va genera războiul de devoluție, iar în 1672 în războiul dintre Franța și Olanda, în principal).

Guvernarea marilor viziri Mehmed Paşa și Fazıl Ahmed Paşa a avut ca efect oprirea, pentru scurt timp, a declinului [105] Imperiului otoman

---

[102] Este notabil faptul că multe rapoarte ale vistieriei încep în anii guvernării Köprülü-ilor ceea ce sugerează importanța reformelor fiscale și a disciplinei reintroduse în administrație de către acești mari viziri. Vezi Bruce McGowan, *Economic life in Ottoman Europe. Taxation, trade and struggle for land, 1600—1800*, Cambridge University Press, Cambridge, London, New York, New Rochelle, Melbourne, Sidney & Editions de la Maison de Sciences de l'Home, Paris, 1981, p. 210, n. 38.

[103] J. Hammer, *op. cit.*, p. 434.

[104] În timp ce se deplasa spre Camenița, deseori „rămînea într-un car bine închis, bînd tot timpul marșului", La Magdeleine, *Le Miroir Ottoman . . .*, Basle, 1677, p. 201.

[105] Mai recent unii istorici apreciază că *dimensiunile* declinului otoman, care a fost o realitate incontestabilă, au fost totuși exagerate de cercetările turcologice (Vezi: Fernand

www.dacoromanica.ro

și creșterea prestigiului său, prin ultimele cuceriri ajungînd la maxima sa expansiune. Toate acestea au restabilit încrederea otomanilor în forțele lor, dar au creat și iluzia că imperiul lor va fi mereu cea mai puternică forță din lume, că poate duce în continuare o politică expansionistă, subestimîndu-se posibilitățile noi de ripostă — datorate dezvoltării economiei și tehnicii militare — ale statelor europene. După scurt timp, rezultatele guvernării celor doi mari viziri au fost de domeniul trecutului. Marii viziri Köprülü nu au putut opri declinul Imperiului otoman pentru că nu erau oamenii viitorului, nu s-au orientat către ceea ce era cu adevărat nou, ci au acționat asupra efectelor și nu a cauzelor declinului. Metodele lor de guvernare erau inspirate din perioada de glorie a împărăției, intenționîndu-se reîntoarcerea la buna rînduială din epoca lui Süleyman Legiuitorul. Această politică va continua încă mai bine de un veac, pînă la Selim III (1789—1807), cînd se va inaugura „noul sistem" avînd ca model Occidentul european. Ruperea tradiției de iscusită diplomație și prudență politică a primilor doi Köprülü, a căror guvernare (1656—1676) reprezintă de fapt perioada cea mai reprezentativă a conducerii marelui vizirat de către familia Köprülü, a contribuit în bună măsură la înfrîngerea suferită la Viena (1683) și constituirea în anul următor a coaliției „Liga Sfîntă".

În ceea ce privește consecințele guvernării Köprülü-ilor asupra țărilor românе, așa cum s-a văzut mai sus, revigorarea puterii otomane a dus la restabilirea și întărirea presiunii economice, politice și militare otomane — după epoca de puternică afirmare sub Matei Basarab, Vasile Lupu și Gheorghe Rákóczi I — într-o perioadă cînd centrul de greutate al politicii otomane s-a mutat — după încheierea războaielor cu Iranul (1639) și Veneția (1669) — în zona noastră geografică.

În epoca Köprülü-ilor în rîndul demnitarior, înalților clerici, ca și în comerț și finanțe au intrat tot mai mulți greci. Chiar în rîndul domnitorilor întîlnim mulți levantini. Prin aceste elemente alogene, ca și prin trimișii Porții, era asigurată o severă supraveghere a țărilor române [106].

Ca un corolar al politicii Porții, acum a fost încheiată încercuirea cu posesiuni otomane a țărilor române. Lanțul de vechi posesiuni: Cetatea Albă, Tighina, Chilia, Brăila, Giurgiu, Turnu, pașalîcul de Timișoara și cel de Buda, s-a închis prin noile cuceriri: Ineul, Oradea și Camenița. Noile posesiuni otomane au limitat (pînă la 1683) posibilitățile de manevre politice, reclamînd în același timp mari cantități de produse pentru aprovizionarea garnizoanelor militare.

În ciuda acestor grave repercusiuni, revigorarea puterii otomane sub guvernarea Köprülü-ilor într-o vreme de ascensiune a puterii Rusiei și a Imperiului habsburgic, de creștere a politicii lor expansioniste spre Dunăre și Marea Neagră, a creat condiții prielnice pentru realizarea unui echilibru între aceste mari puteri și posibilități sporite de mișcare domnitorilor Moldovei și Țării Românești, care au reușit să asigure păstrarea ființei de stat a acestora. De aceea, așa cum s-a remarcat, de la sfîrșitul

---

Braudel, *L'empire turc est-il une économie-monde?* în *Mémorial Ömer Lûtfi Barkan*, Paris, 1980, p. 39—50; I. M. Kunt, *The Sultan's Servants. The transformation of Ottoman Provincial Government, 1550—1650*, Columbia University Press, New York, 1983, p. 98).

[106] La acești noi veniți, după cum arată cu amărăciune Ion Neculce, „milă, sau omenie, sau dreptate, sau nevicleșug, nici unele de acestea nu sunt" (*op. cit.*, p. 83).

www.dacoromanica.ro

secolului al XVII-lea, în special după încorporarea Transilvaniei în Imperiul habsburgic, şi-a făcut loc o nouă orientare în gîndirea politică românească, aceea că „dependenţa ţărilor române de Imperiul otoman poate fi o pavăză împotriva politicii anexioniste a Rusiei ţariste şi a Austriei" [107], în aşteptarea unor condiţii favorabile reluării luptei pentru obţinerea independenţei*.

LE GRAND VIZIRAT DES KÖPRÜLÜ (1656—1676)

RÉSUMÉ

Létude présente le gouvernement des deux premiers grands vizirs de la fameuse famille Köprülü, la période la plus représentative de l'histoire de cette „dynastie" des vizirs. L'auteur attire l'attention sur le fait qu'on y a employé les présentations très pénétrantes des grandes personnalités de l'écriture roumaine, à savoir : Miron Costin, Ion Neculce, D. Cantemir, I. Văcărescu et des chroniqueurs transylvains de langue allemande : Georg Kraus et Iohann Filstich, qui résistent à la critique scientifique moderne, tant du point de vue contenu qu'à leur interprétation d'ensemble.

L'ouvrage analyse le gouvernement de Köprülü Mehmed Paşa et de son fils Fazıl Ahmed Paşa, faisant ensuite le bilan du grand vizirat des deux Köprülü, tout en tentant une comparaison entre les deux gouvernements.

On a estimé également le rôle et la signification de ce gouvernement de main forte dans l'histoire de l'Empire ottoman ainsi que dans celle des Pays roumains.

[107] Florin Constantiniu, *op. cit.*, p. 132.

* Facem precizarea că, din păcate, lucrările : *Köprülüler*, 2 vol., Istanbul, 1913, de Ahmed Refik (Altınay) şi *The Köprülü Years 1656—1661*, Princeton University, 1971 (Teză de doctorat) de I. M. Kunt, nu ne-au fost accesibile.

www.dacoromanica.ro

MATEMATICA ŞI ISTORIA SOCIAL-ECONOMICĂ. ÎNCEPUTUL IMPACTULUI
II

Cercetările cantitative produse de curentele înfăţisate pînă aici recurg la matematică în grade şi forme diferite. Pentru o bună parte din aceste cercetări, mai ales de pînă la jumătatea deceniului al 6-lea, contactul cu matematica s-a menţinut la un nivel elementar — numărarea, calcularea unor totaluri, medii şi proporţii, prezentarea datelor în tabele şi grafice epuizînd lista operaţiilor lor statistice.

De fapt, ceea ce deosebeşte aceste lucrări de lucrările istorice „tradiţionale" este nu *nivelul* operaţiilor matematice — ci *amploarea*, locul, foarte larg acordat operaţiilor matematice elementare.

În mod inevitabil însă, dezvoltarea cercetărilor cantitative a dus în diverse cazuri la folosirea unor metode matematice mai avansate. Aplicarea „contabilităţii naţionale", este însoţită de operaţii de interpolare şi extrapolare simple [1].

Istoria serială a dus (este drept nu prea repede) la răspîndirea procedeelor speciale ale statisticii matematice de analiză a seriilor temporale [2].

Demografia istorică recurge de asemenea, în unele cazuri, la tehnicile statisticii matematice pentru stabilirea eşantioanelor luate în studiu. „Cliometria" utilizează însă sistematic aparatul matematic dezvoltat al econometriei. De asemenea. „noua istorie politică" recurge la metode matematice avansate — în special la cele ale statisticii matematice — şi ale cercetării operaţionale preluate de la alte ştiinţe sociale.

Trebuie să consemnăm de asemenea faptul că metode avansate ale statisticii matematice au fost utilizate de timpuriu în arheologie — în scopul serierii şi clasificării materialelor aerheologice [3].

Principial, utilizarea metodelor cantitative nu e legată de ordinatoare. Metodele cantitative s-au aplicat — şi în bună măsură se aplică şi azi — fără recursul la maşini electronice [4].

---

[1] Pentru expunerea acestor procedee — vezi J. Marczewski, *Introduction à l'histoire quantitative* . . .

[2] Este semnificativ că în lucrarea de mai multe ori citată *L'histoire et ss methodes*, în capitolul *„Les donnes démographiques et statistiques en histoire moderne et contemporaine"* de J. Mauvret există paragrafe intitulate; „La classe et la distribution des frequences", „Calcul du mode et determination des deciles, des quartiles, de la médiane; notions valables et techniques applicables à toutes les collections numériques", „L'études des séries chronologiques et le procédé des moyennes mobiles" — titurile sau noţiunile acestea aparţinînd statisticii matematice. P. Chaunu scria în 1970 că istoria serială construieşte serii" susceptibile de a li se aplica procedeele matematice clasice ale analizei seriilor" (P. Chaunu. *L'histoire serielle* . . ., p. 297).

[3] Principial, aceste două probleme pot fi desigur şi de domeniul istoriei social-economice dar de cele mai multe ori serierea a fost legată de problema cronologiei iar clasificarea de probleme de tipologie nelegate direct de istoria social-economică de care nu ne ocupăm aici. De aceea ne mărginim să semnalăm volumul *Mathematics in Archeological and Istorical Sciences*, edited by F. R. Hudson, D. G. Kendal, P. Tăutu, Edinburg, 1971, conţinînd materialele conferinţei anglo-române de la Mamaia din 1970.

[4] Cf. K. Arnold, *op. cit.*, p. 113.

www.dacoromanica.ro

Totuși, înainte de răspîndirea calculatoarelor, necesitatea prelucrării unor mari cantități de date a dus în U.R.S.S., S.U.A., Franța la folosirea de către unii istorici a procedeelor mecanografice, respectiv a fișelor perforate [5].

O revoluție în prelucrarea informațiilor a fost determinată precum se știe de construirea și răspîndirea calculatoarelor care, la începutul deceniului al 7-lea au început a fi utilizate și în istorie. Țările în care calculatoarele au fost mai curînd utilizate pentru cercetarea istorică au fost Statele Unite, [6] Uniunea Sovietică, [7] Franța [8].

Primele două mai ales obținuseră în deceniul șapte un avans însemnat, în acest domeniu, față de celelalte țări.

În S.U.A., articolul lui W. Aydelotte *„Voting patterns in the British House of Commons in the 1840* și apărut în ianuarie 1963 în revista „Comparative Studies in Society and History" a fost primul studiu publicat de un istoric la care s-a utilizat calculatorul și o metodă statistică avansată așa numita scalogramă Guttmann.

În U.R.S.S., primul articol consacrat aplicării calculatoarelor în cercetarea istorică a apărut în „Voprosi istorii" nr. 8 din 1961. Este vorba de articolul *„O primenenii electronnih matematiceskih mașin v istoriceskoi nauke "* al lui V. A. Ustinov atunci șeful laboratorului de aplicare a matematicii la științele umanistice al filialei din Novosibirsk al Academiei de Științe a U.R.S.S. Articolul se referea printre altele la folosirea calculatorului pentru descifrarea scrierii indienilor maia. În același an 1961 a apărut la Novosibirsk lucrarea în 1 volume *Primenenie electronnih mașin v issledovanii rukopisei drevnih maiia.* Lucrarea are mai curînd un caracter filologic. În 1963 tot la Novosibirsk a apărut cartea lui Z. G. Karpenko *Gornaia i metalurghiceskaia promîslennosti zapadnoi Sibiriv 1700—1860 gg* Novosibirsk, 1963 — care folosea calculatorul electronic pentru prelucrarea izvoarelor arhivistice privind muncitorii metalurgiști din Ural.

În Franța, R. Froger a publicat primele rezultate pe care le-a obținut în utilizarea calculatorului în critica textelor medievale—deci într-un domeniu mai curînd filologic—în *Emploi de la machine electronique dans les etudes médiévales* în „Bulletin de la Société pour l'étude de la Philosophie médiévale", 1961, nr. 3, p. 177—188.

---

[5] Ch. Dollar, R. Jensen, *op. cit.*, p. 6. V. Liveanu, *op. cit.*, p. 580 581, II. E. Palli, *Primenenie perfokart dlia razrabotki problem agrarnoi istorii* în „Ejegodnik po agrarnoi istorii 1964 god", Chișinău, 1966; H. E. Palli, *Primenenie perfokart v istoriceskih issledovaniah* în „Voprosi istorii", 1965, nr. 11, p. 90 și urm.

[6] Utilizarea calculatoarelor în istoriografia americană și lucrările rezultate sînt prezentate la: R. Swierenga *Clio and Computers. A. Survey of Computerised Research in History* în „Computers and the Humanities" V, 1970, p. 1—23; J. Silbey *Clio and Computers: Moving into Phase II 1970—1972* în „Computers and the Humanities" VII (1973) p. 67 79; E. Shorter *The Historian and the Computer. A practical guide* New York 1971 capitolul *„A survey of historians who have worked with computers"*; Ch. Dollar și R. Jensen *op. cit*, capitolul *„Guide to resources of value in quantitative historical research"*; antologia editată de R. Swierenga *Quantification in American History: Theory and Research* New York, 1978; V. Liveanu *op. cit.*; J. Clubb, H. Allen, *Computers in Historical Studies* în „The Journal of American History" (54) 1967.

[7] Utilizarea calculatorului în istoriografia sovietică a fost prezentată la V. A. Ustinov *Reșenie nekotorih zadaci istorii S.S.S.R. na electronnih vicislitelnih mașin* în „Istoria S.S.S.R." 1964 nr. 1, p. 3 și urm., Iu Iu Kahk *Primenenie elektronnih vicislitelnih mașin v issledovaniiah istorikov Estonskoi S.S.R.* în „Istoriia S.S.S.R.", 1964, nr. 1, p. 25 29; I. D. Kovalcenko *O primenenii matematiceskih metodov pri analiza istoriko-statisticeskih dannih* în „Istoriia S.S.S.R.". 1964, nr. 1 (ultimele trei articole au fost traduse în „Soviet Studies in History" 1964 nr. 3); D.V. Deopik, G.M. Dobrov, Iu Iu Kahk, I.D. Kovolcenko, H.E. Palli, V.A. Ustinov *Quantitative and machine methods of processing historical information,* Moscow, 1970 (raport la al XIII-lea Congres Internațional al Științelor Istorice); V. Liveanu *Metode matematice și calculatoare electronice în cercetarea istoriei în U.R.S.S.* în „Istorie-Arheologie—Revista de referate și recensii" IX (1972) nr. 2, p. 165—211; E. Oberlander *Gesichtswissenschaft und Kybernetik in der Sowjet Union* în *Ost-Europa* 15(1969) p. 329 și urm.; Manfred Alexander, *Zur Verwendung von Lochkarten, elektronischen Datenverarbeitung und statistischen Methoden in der Sowjetischen Historiographie* în „Jahrbücher fur Geschichte Ost Europas" Neue Folge 22 (1974) nr. 1, p. 88 și urm.; *Soviet Historians. Quantitative Methods and Digital Computers* în "Computers and the Humanities" 6 (1972) p. 23 și urm.

[8] J. Schneider *La machine et l'histoire. De l'emploi des moyens mécaniques et électroniques dans la recherche historique,* Moscou 1970; E. Le Roy Ladurie *L'historien et l'ordinateur. Compte Rendu provisoire d'enquête Rapport collectif presenté par le Centre de Recherches Historique de l'Ecole Pratique des Hautes Etudes* Moscou 1970.

www.dacoromanica.ro

În principala revistă istorică cehoslovacă — „Československý časopis historický" — a apărut încă din 1961 (nr. 3) un articol al lui J. Purž despre istorie și cibernetică (Historie a kybernetika).

Orientarea spre folosirea calculatorului s-a manifestat încă din deceniul trecut în istoriografia din Suedia [9], Anglia [10], România [11], Ungaria [12]. Anul 1970 poate fi considerat ca marcînd o etapă în utilizarea calculatorului în istoriografie în general și în istoriografia economică în special. Avem în vedere faptul că la două reuniuni mondiale ale istoricilor — Congresul Internațional al Științelor Istorice din august 1970 de la Moscova și Congresul Internațional de Istorie Economică de la Leningrad, care l-a precedat — s-au prezentat în secții speciale, rapoarte de sinteză consacrate bilanțului utilizărilor de pînă atunci ale calculatorului în istorie, iar pe de altă parte comunicări în probleme concrete studiate cu ajutorul calculatorului. În 1971, la Mamaia s-a întrunit conferința anglo-română — de fapt o conferință internațională cu participarea a 11 țări — avînd ca temă „Matematica în arheologie și istorie". Aceste manifestări internaționale au consacrat pe plan internațional adoptarea calculatorului ca unul din mijloacele de lucru ale istoricilor, au evidențiat marea utilitate a calculatorului, fără a o minimiza sau a-i trece cu vederea limitele.

După 1970 , dacă se are în vedere istoriografia internațională în ansamblul ei, se constată o dezvoltare și o „consolidare" a aplicării calculatorului. Ne referim la faptul că această aplicare a devenit o practică „intrată în uz". Publicarea lucrărilor istorice care folosesc calculatorul nu mai constituie „premiere" sau „senzații". Discuțiile metodologice, sînt mai puține — și problema dezbătută nu este dacă aplicarea calculatorului în istorie se justifică, ci care sînt domeniile și căile în care este calculatorul utilizat (sau utilizabil) de istorici.

Este drept, unele iluzii sau idei greșite despre posibilitățile calculatorului, izvorîte în deceniul anterior din ignoranță sau lipsă de experiență practică au dispărut. Unele eșecuri, inevitabile la începuturi și izvorîte mai ales din abordarea unor lucrări pe un „front prea larg", precum și dificultățile în ce privește fondurile, au determinat în diverse țări abandonarea anumitor proiecte. Dar în ansamblu utilizarea calculatorului în istorie a progresat.

Cercetarea franceză în acest domeniu a luat o considerabilă dezvoltare. Noi țări s-au afirmat în arena internațională prin amploarea utilizării calculatorului [13]. Un fenomen semnificativ este apariția unor manuale consacrate în mod special familiarizării istoricilor cu folosirea mașinilor electronice de calcul și a statisticii matematice [14].

Nu este posibil și nici nu credem că ar fi util pentru lucrarea noastră, să facem o trecere în revistă a conținutului cercetărilor istorice întreprinse în diverse țări cu ajutorul calculatorului electronic.

---

[9] Carl Goran Andrae, Sven Lundkvist, *The Use of Historical Mass Data. Experiences from a project on swedish popular movements*, Moscow, 1970.

[10] Vezi volumul citat mai sus *Mathematics in the Archaeological and Historical Sciences*.

[11] Pe lîngă volumul sus amintit, vezi V. Liveanu *On the utilisation of mathematical methods in history in Romania. Some methodological remarks* în „Revue Roumaine d'Histoire", XIII (1974), nr. 2, p. 323 și urm.; I. Gavrilă, *Les mathématiques et l'histoire* în „Revue Roumaine d'Histoire" XIV (1975), nr. 2, p. 275 și urm.

[12] Gy. Granasztoi, *Computerised Analysis of a Medieval Tax Roll* în „Acta Historica Academiae Scientiarum Hungaricae", XVII (1971) p. 13—24. Izvoarele analizate în articol se referă la orașul Brașov.

[13] În această direcție amintim istoriografia din R.F.G. Asociația Quantum, legată de Universitatea din Köln, Centrul de Cercetare Interdisciplinară al Universității din Bielefeld sînt unele din instituțiile care contribuie la unirea eforturilor în domeniul aplicării calculatorului în istorie. O trecere în revistă a realizărilor obținute pe plan internațional inclusiv în R.F.G., în acest domeniu este studiul lui K. Arnold *Gesichtswissenschaft und elektronische Daten Verarbeitung* în Historische Zeitschrift" Beiheft 3 (Neue Folge) 1974 p, 98 și urm.

[14] V.A. Ustinov *Primeneniev vicislitelnîh maşin v istoriceskoi nauke*, Moskva, 1964; V.A. Ustinov A.F. Felinger *Istoriko — sotialnîe issledovaniia EVM i matematika*, Moskva, 1973; Ch. Dollar, R. Jensen, *op. cit.*; E. Shorter, *The Historian and the Computer A practical guide*, New York, 1971; R. Floud, *An Introduction to Quantitative Methods for Historians*, London, 1973.

www.dacoromanica.ro

Ceea ce ni se pare a fi posibil și util este o prezentare în linii generale a tipurilor de probleme istorice abordabile cu ajutorul calculatorului electronic și indicarea unor lucrări în care cititorul interesat poate găsi mai multe lămuriri asupra acestor probleme.

De la început trebuie subliniat că mașina electronică de calcul poate ajuta nu numai la prelucrarea informațiilor numerice, nu numai la calcule numerice. Calculatorul poate face și calcule logice. Pe de altă parte, orice informație exprimată în cuvinte putind fi codificată (transformată după anumite reguli) în cifre — calculatorul poate prelucra în anumite limite și informații care, prin conținutul lor nu sînt numerice [15].

Una din operațiile pe care o poate executa calculatorul în ajutorul istoriei — operație care s-ar putea dovedi ca fiind cea mai utilă — este înmagazinarea și regăsirea unei imense cantități de informații, cantitative sau calitative.

În Franța, un grup de cercetători au pășit la înregistrarea în întregime a documentelor medievale franceze de pînă la începutul secolului XII. Documentele în care se află anumite cuvinte, sau grupuri de cuvinte (inclusiv formule, clauze) care interesează un cercetător vor putea fi regăsite automat. Documentele de după 1150 nu sînt înregistrate în întregime, ci numai analizate, pentru fiecare document dîndu-se o serie de indicații arheografice (cota de arhivă, data, natura, emițătorul și destinatorul actului) și o serie de termeni existenți în document [16]. Astfel de înregistrări pe cartele sau benzi a izvoarelor medievale [17], moderne sau antice [18], cu scopul căutării și regăsirii automate a informațiilor celor mai diferite — s-au efectuat în multe țări. S-a început transcrierea pe suporturi adecvate pentru calculator a caracteristicilor cantitative sau necantitative ale obiectelor arheologice pentru a asigura evidența și regăsirea acestora și prelucrarea potrivit nevoilor a informațiilor privind caracteristicile obiectelor arheologice [19].

La noi, la Direcția Generală a Arhivelor Statului s-a inițiat de asemenea o acțiune pentru utilizarea prelucrării automate a informațiilor, elaborîndu-se proiectul unui sistem automat de înmagazinare, păstrare și regăsire a informațiilor denumit SARIAS — care implică rezumarea documentelor pe baza unui formular, introducerea rezumatelor în memoria calculatorului și regăsirea documentelor pe baza unor cuvinte cheie [20]. Se înțelege că selectarea documentelor care urmează a fi introduse în calculator, eventuala prelucrare în acest scop, stabilirea criteriilor de regăsire a informațiilor de orice categorie — sînt probleme pe care le rezolvă cercetătorul. După o expresie reușită — calculatorul păstrează nu izvorul, ci „metaizvorul" supus unei operații de codificare, iar prelucrarea automată se aplică „metaizvorului" [21]

---

[15] S-a exprimat ideea că prelucrările de date care interesează istoria, realizabile cu ajutorul mașinii electronice, se împart în două mari categorii : documentaro-filologice și calculabilo-statistice (K. Arnold *op. cit.*, p. 98—99). Această împărțire are meritul de a sublinia că operațiile calculatorului nu se limitează la cele numerice, dar trebuie avut în vedere că sarcinile filologice-documentare nu se pot despărți totodată de cele statistice (de exemplu : numărarea cuvintelor dintr-un anumit text pentru stabilirea paternității lui).

[16] Vezi Lucie Fossier *Methode d'exploitation sur ordinateur des sources de l'histoire médiévale* în „Informatique en Sciences Humaines" 1970, nr. 6, *Informatică în științele sociale*, București, CIDSP p. 121 și urm.); L. Fossier et G.P. Zarri, *L'indexation automatiques des sources documentaires*, Paris, 1975.

[17] *Actes du Colloque sur le traitements automatiques des sources du Moyen — Age (Rome 1975)*, Rome, 1977. Institutul de Studii Medievale de pe lîngă Universitatea din Montreal, a editat începînd din 1971 buletinul bianual *Computer and medieval data processing* conținînd numeroase dări de seamă asupra aplicațiilor calculatorului la prelucrarea datelor de istorie medievală.

[18] Despre aplicațiile calculatorului în papirologie la J. Bingen, A. Tomsin, A. Bodson, J. Denooz, J.C. Dupont, Et. Evrard *Choix de papirus grecs. Essai de traitement automatique*, Liége, 1968.

[19] În această direcție s-a evidențiat activitatea Centrului de Analiză documentară pentru arheologia din Marsilia condus de J.C. Gardin.

[20] I. Dumitru, C. Ciochină *Aplicarea informaticii la cercetarea documentară a arhivelor din România* în „Revista Arhivelor, XXXV (1973) nr. 4 p. 581 și urm. ca primă sarcină, colectivul de la Arhiva Istorică Centrală și-a propus automatizarea păstrării și regăsirii documentelor de istorie contemporană.

[21] J. Ch. Genet, *Histoire Sociale et ordinateurs* în *Actes du Colloque sur le traitement automatiques des sources du Moyen Age, Rome, 1975.*

www.dacoromanica.ro

Această observație este valabilă pentru orice fel de operație de prelucrare a datelor istorice executată la calculator. De altfel stadiul de trecere de la izvor la „metaizvor" (de pildă în cazul datelor extrase de cercetătorul care lucrează manual) este prezent și în cercetarea fără calculator. Odată însă datele prelucrate și introduse în memoria calculatorului, acesta poate pune la nevoie, la dispoziția cercetătorului într-un timp extrem de scurt o cantitate imensă de informație — realizînd nu numai o mare economie de timp, dar și evitarea muncii intelectuale rutinare, mecanice, de răsfoire și citire repetată a mereu aceloraşi izvoare în căutarea anumitor termeni, grupuri de termeni sau probleme.

O altă categorie de probleme la a căror rezolvare poate ajuta calculatorul este clasificarea legată deseori, în arheologie ca și în alte discipline istorice, de serierea cronologică.

Calculatorul electronic a fost utilizat — inclusiv în țara noastră — în vederea clasificării și serierii cronologice a obiectelor arheologice [22], inscripțiilor [23], manuscriselor unor cronici sau altor opere [24].

Apropiată de serierea cronologică este — în demografia istorică — folosirea calculatorului la reconstituirea familiilor [25] (Prin reconstituirea familiilor se înțelege folosirea datelor disparate privind diverse persoane, pentru a reconstitui evoluția familiilor din care acestea au făcut parte).

Se poate realiza de asemenea agregarea fenomenelor social-economice, și pe această bază periodizarea lor [26]. Prin agregare se înțelege stabilirea grupurilor de obiecte în așa fel încît obiectele unui anumit grup să fie apropiate prin caracteristicile lor. Printre metodele de agregare fac parte așa numita „cluster analysis" și analiza factorială.

Clasificarea, serierea, agregarea obiectelor și fenomenelor istorice cu ajutorul calculatorului electronic se face în funcție de criteriile stabilite de cercetător. Apoi, cînd este vorba de seriere cronologică (sau de operații analoage de exemplu stabilirea stemei manuscrisului) calculatorul poate indica doar o „linie" de înșiruire a obiectelor, fără a putea arăta care din punctele „liniei" (sau „liniilor") este punctul de origine și care „punctul terminus".

După ce calculatorul ordonează cronologic o serie de obiecte sau fenomene în ordine cronologică, numai cercetătorul poate, în lumina ansamblului informațiilor de care dispune, să stabilească care din capetele „serici" reprezintă începutul și care sfîrșitul.

Dar calculatorul permite ca, în vederea clasificării, serierii, agregării obiectelor și fenomenelor care interesează pe istoric, să se folosească o masă de informații mult mai mare, mai completă decît cea care poate fi utilizată „manual" și înlocuirea unor criterii de apreciere fluctuante, neriguroase, imprecise prin criterii matematice precise, riguros definite.

Un domeniu în care calculatorul electronic este folosit pe scară mare este cel al numărării și a stabilirii frecvenței relative a diverselor fenomene sau obiecte. Înregistrîndu-se datele cantitative și calitative privind indivizii, satele și orașele, instituțiile etc., se calculează în mod rapid numărul și frecvența relativă a persoanelor, instituțiilor, unităților care au o anumită caracteristică [27].

Atunci cînd nu există date complete cu privire la totalitatea obiectelor sau fenomenelor care interesează pe istoric — calculatorul ajută la inferențe statistice, la verificarea caracterului statistic reprezentativ al eșantioanelor, la estimarea unor parametri ai totalității fenomenelor care interesează cercetătorul, sau la verificarea unor ipoteze cu privire la parametrii

---

[22] Comunicări asupra acestor probleme, făcute de participanți din mai multe țări, inclusiv din România, la conferința din 1970 de la Mamaia, se găsesc în volumul *Mathematics in the Archaeological and Historical Sciences*...

[23] Alexandra Ștefan *Applications of mathematical methods to epigraphy* — volumul citat în nota precedentă p. 267—275.

[24] Utilizînd metoda expusă de R. Froger în *La critique des textes et son automatization*, Paris, 1968 S. Niță a precedat la stabilirea cu ajutorul calculatorului electronic a stemei manuscriselor *Letopisețului cantacuzinesc* (*Ibidem* p. 401—411. Vezi articolul aceluiași publicat în „Studii" nr. 2/1971). Alte metode de folosirea calculatorului la stabilirea stemei manuscriselor sînt expuse de P. Buneman și J. Haigh în volumul citat p. 387—395 și 396—400.

[25] Lucrări în acest sens sînt menționate la K. Arnold *op. cit.* p. 148.

[26] Despre „cluster analysis", vezi *Mathematcs in the Archaeological and Historical Sciences*. Th. Kucsynski din R.D.G. folosește „cluster analysis" pentru periodizarea capitalismului.

[27] Despre lucrările, situate în domeniul intersectării istoriei cu filologia, prin care, cu ajutorul calculatorului electronic s-a stabilit frecvența diverselor cuvinte, pentru a se stabili paternitatea textelor în cauză vezi V. Liveanu *Filologia, calculatorul electronic, matematica* în „Filologie, Lingvistică", „Revista de referate și recenzii", X (1973), nr. 1, p. 71—98.

www.dacoromanica.ro

lor. Firește — în aceste probleme calculatoarele au un larg cîmp de aplicații iar cercetările de acest tip sînt menționate în culegerile și studiile documentare citate pînă aici [28].

Pentru caracterizarea unor fenomene social-economice de masă, sau a unor serii cronologice de date — calculatorul electronic poate ajuta la efectuarea operațiilor matematice legate de stabilirea repartițiilor de frecvență și de analiza seriilor temporale (stabilirea tendinței, a oscilațiilor ciclice, a fluctuațiilor sezoniere).

Efectuarea operațiilor statistice cu ajutorul calculatorului înseamnă nu numai economie de timp. Mai exact, efectuarea în termen extrem de scurt a unui imens volum de calcule matematice înseamnă că au devenit posibile cercetări care, deși principial erau executabile manual, în practică erau irealizabile din cauza timpului și volumului de muncă „manuală" de fapt intelectuală, rutinieră, pe care le cereau.

Cu ajutorul matematicii și a calculatorului se pot cerceta și dependențele între diferite caracteristici ale fenomenelor.

Cercetarea dependenței între fenomene se poate face pe baza așa-numitei analize a corelațiilor și a contingenței — calculîndu-se diverși coeficienți de corelație, contingență, concordanță. Pe baza acestor coeficienți se poate face așa-numita analiză factorială care scoate în evidență factorii comuni care se manifestă în variația unui mare număr de caracteristici. Cercetarea dependențelor prin analiza corelațiilor și prin analiza factorială cu ajutorul calculatorului, se poate face fie în scopuri descriptive [29], fie în scopuri explicative, pentru descoperirea factorilor determinanți ai anumitor fenomene istorice [30].

În ambele cazuri se pun în evidență relații insesizabile fără ajutorul matematicii. Dar deosebit de important ni se pare aportul calculatorului la explicarea anumitor fenomene istorice, căci tocmai prin explicarea relațiilor profunde, neaparente, dintre fenomene, se ridică cu adevărat istoria la statutul de știință.

Firește, însă, relațiile, dependențele, puse în lumină cu ajutorul matematicii sînt relații abstracte. Interpretarea lor, sezisarea sensului lor istoric concret este posibilă numai în lumina ansamblului informațiilor istorice, cantitative și necantitative, și a unei teorii istorice adecvate.

Utilizarea metodelor cantitative, a matematicii și calculatorului, prezintă avantajul că permite a se stabili astfel de caracteristici și relații ale fenomenelor istorice care posedă un grad superior de precizie, certitudine și independență față de impresiile subiective ale cercetătorului și care, mai ales, pot fi tratate prin metodele riguroase și obiective ale calculului matematic. Unele (subliniem : unele) operații ale procesului cercetării, sînt eliberate astfel, de echivocuri și imprecizii sau sînt supuse unor reguli clare și obiective.

Dar mai cu seamă, și pe deasupra acestor avantaje, metodele matematice înlesnesc depășirea metodei ilustrării prin exemple răzlețe, a recursului la fapte izolate, permițînd trecerea la metoda luării în considerație a unei mase cît mai mari și chiar a totalității de fapte privitoare la o anumită problemă.

---

[28] Ca un exemplu de utilizare a unora din metodele amintite menționăm din numeroasele lucrări citabile — pe cea a lui J.J. Kahk, *Die Krise der feudalen Landwirtschaft in Estland*, Tallin, 1969.

[29] Coeficienții de corelație calculați cu ajutorul mașinii electronice au fost utilizați în scopuri descriptive de periodizare, respectiv pentru a se stabili cînd apare o piață națională agrară la V.N. Mironov, *O kriterii edinogo nacialnogo rînka* în *Ejegodnik po agrarnoi istorii Vostoșnoi Europî 1968 g.* Leningrad, 1972 și I.D. Kovalcenko, L.V. Milov, *Vserossiiskii agrarnii rînok XVIII nacialo XX veka — Opît colicestvennogo analiza*, Moscova, 1974. Analiza factorială a fost utilizată, pentru evidențierea caracterelor comune a manifestelor candidaților în alegerile parlamentare, la A. Prost, *Vocabulaire des proclamations electorales de 1881, 1885 et 1889*, Paris, 1974.

[30] În legătură cu utilizarea coeficienților de corelație pentru explicarea factorilor determinanți ai unor fenomene istorice vezi V. Liveanu, L. Asănăchescu, C. Lulea, C. Moței, V. Medeleanu, *Factorii determinanți ai variațiilor arendei țărănești la începutul secolului al XX-lea în România* în „Studii, XXIV (1971) nr. 2, p. 307 și urm. și *Factori determinanți ai investițiilor gospodăriei moșierești din România la începutul secolului XX. O abordare pe baze matematice* în „Informatică și metode matematice în științele speciale" nr. 2/1972. Analiza factorială pentru explicarea evoluției structurii de clasă a fost utilizată la A. Ruusman, *Iz opîta primeneniia factornogo analiza v istoriceskih issledovanii* în „Vestnik Moskovscogo universiteta," Seriia 9. Istoriia, 1966, p. 78 și urm.

www.dacoromanica.ro

Mai trebuie totodată subliniat că utilizarea calculatorului permite aplicarea acestei metode la informațiile necalitative — permite prelucrarea unor mari masive de informații, cu mare economie de timp și muncă.

Tocmai aceste avantaje ale matematicii și calculatoarelor atrag pe unii istorici, în speranța atingerii unei trepte superioare de obiectivitate (sau a unui grad mai mic de incertitudine).

Aceasta nu înseamnă că întreaga cercetare istorică este reductibilă la problemele abordabile prin matematică și calculator. Presupunînd că această reducere ar fi posibilă este îndoielnic că ea ar interesa societatea. Cel puțin în zilele noastre, problemele istorice abordabile prin matematică și calculator constituie doar o parte a problematicii istorice, iar matematica și calculatorul doar unele din vastul complex al mijloacelor de cercetare pe care poate și trebuie să le utilizeze istoricul.

Dacă desfășurarea calculelor, funcționarea calculatorului electronic și rezultatele lor *sînt independente* de concepția istorică a cercetătorului, operațiile care premerg și urmează acestora *sînt legate* de concepția generală a istoricului. Este adevărat că istoricii care se adresează matematicii și calculatorului sînt mai accesibili ideii existenței unor legi și regularități istorice, în studiul citat asupra izvoarelor statistice un istoric vest-german, după ce definea ca izvoare istorice statistice cele cărora li se pot aplica metode statistice, observa că aplicarea metodelor statistice este posibilă atunci cînd informațiile singulare din izvoare „sînt omogene din punct de vedere al conținutului și al formei și în mare număr așa încît în ele să se poată exprima ceea ce în viața istorică este repetabil și regulat deci comparabil. Ceea ce este repetabil și regulat nu este semnificativ pentru viața oamenilor de stat și gînditorilor care schimbă lumea ci pentru viața societății alcătuită din indivizi fără nume. Frecventarea surselor statistice aparține de aceea în special metodei istorici sociale și economice" [31].

S-a întrevăzut din expunerea noastră că metodele statistice se aplică nu numai istoriei social-economice. Se întrevede pe de altă parte concepția istorică idealistă a autorului citat. Ideea că aplicarea metodelor istorică presupune repetabilitate și regularitate în viața istorică este însă rațională și înseamnă de fapt admiterea unor legități istorice.

În același spirit, un alt istoric vest german observa că istoria cantitativă permite „să se treacă peste prăpastia dintre faptele măsurabile și numărabile ale trecutului și reprezentările normativ teoretice ale contemporaneității" [32]; aceste observații sînt cu atît mai semnificative cu cît au apărut în „Historische Zeitschrift" care a fost timp de decenii un bastion al ideografismului.

Robert Swierenga, în introducerea unei antologii de studii istorice bazate pe metode cantitative, subliniază necesitatea unei teorii care să stea la baza aplicării acestor metode și care să permită cercetătorilor să descopere „legi generale ale comportării umane" [33] Teoria istorică, afirmă Lee Benson — unul din promotorii matematicii și calculatorului în istriografia americană „trebuie să țină seama printre altele, de faptul că scopurile alese de oameni sînt pozitiv corelate cu modurile și procesele prin care își ciștigă traiul, mediile sociale în care trăiesc, rolurile sociale pe care le ocupă, grupurile cu care se identifică și grupurile cu care se consideră în conflict" [34].

Este evidentă aici o anumită influență a materialismului istoric asupra unor cercetători nemarxiști preocupați de aplicarea metodelor matematice în istorie. Se vădește, de asemenea, că recursul istoricilor la matematică și la calculatorul electronic, departe de a „dezideologia" istoria, cum cred unii, pune în lumină rolul inerent al teoriei istorice în adecvata folosire a noilor metode, în justa interpretare a rezultatelor lor.

Dar acceptarea ideii existenței unor legi sociale nu este echivalentă cu recunoașterea existenței legilor sociale descoperite de teoria marxistă. În Occident, printre istoricii care aplică matematica și calculatorul au o largă circulație tocmai teoriile nemarxiste asupra legilor economice și sociale. Orientările ideologice ale istoricilor care utilizează calculatorul, pot fi deci divergente. În S.U.A. de pildă, unii istorici care utilizează matematica și calculatorul neagă rolul conflictelor social-economice în dezvoltarea societății americane (rol pe care îl afirmă nu numai istoriografia americană marxistă, dar și școala lui Charles Beard, situată din punct de vedere filosofic pe pozițiile pragmatismului).

---

[31] E. Pitz *op. cit.*, p. 1.

[32] K. Arnold *op. cit.*, p. 115.

[33] *Quantification in American History, Theory and Research*... p. XIX.

[34] *Ibidem*, p. 41.

www.dacoromanica.ro

Alții însă care aparțin „noii stîngi" recunosc existența conflictelor sociale în S.U.A. ca de pildă Stephan Therstrom. Despre influența orientărilor ideologice asupra modalităților de aplicare a matematicii în istoriografia americană am scris mai pe larg în alte studii [35]. Aici vom mai adăuga un exemplu.

J. Marczewski scria că avantajul istoriei cantitative constă în aceea că selecția cercetătorului intervine nu în timpul observației faptelor reale ce trebuie descrise, ci în construirea sistemului de referințe în funcție de care se face descrierea și care poate lua forma unei scheme generale aplicabile realităților de același tip [36]. Odată sistemul de referință stabilit, selecția s-ar efectua în funcție de acest sistem fără intervenția „înclinațiilor" individuale ale istoricului.

Dar L. Fontvieille, istoricul marxist deja citat, membru al colectivului prezidat de J. Marczewski, arată că sistemul „contabilității naționale" utilizat de J. Marczewski, cu toate avantajele sale prezintă deficiențe. Acest sistem, fiind conceput pentru analiza economiei occidentale de după al doilea război mondial, nu este adecvat pentru studierea altor studii de dezvoltare economică, maschează relațiile de producție și printre altele rolul de clasă al statului, de unde concluzia că sistemul „contabilității naționale" trebuie modificat, îmbunătățit, în lumina concepției marxiste [37]. Este subliniată astfel însemnătatea unei teorii istorice corecte pentru stabilirea criteriului de selecționare și clasificare a faptelor supuse cercetării cantitative.

Influența concepției istorice generale asupra utilizării matematicii și calculatorului nu se exercită desigur asupra operațiilor matematice însăși dar se exercită în fazele care premerg și urmează acestora. Concret, influența concepției istorice se exercită pe de o parte asupra alegerii informațiilor supuse prelucrării matematice și automate, asupra alegerii caracteristicilor în funcție de care sînt clasificate și grupate datele disponibile, asupra construirii modelelor supuse testării la calculator, iar pe de altă parte se exercită asupra *interpretării* rezultatelor obținute prin prelucrarea datelor.

Dacă însă exigențele a căror satisfacere sînt presupuse de metodele matematice au fost respectate. rezultatele obținute sînt cumulative. Aceste rezultate trebuiesc integrate în ansamblul cunoștințelor disponibile — ele nu pot fi ignorate, trecute sub tăcere, eliminate.

Este adevărat că precizia nu înseamnă neapărat corectitudine, exactitate [38]. Dar precizia introdusă de metodele matematice, sporul de claritate la care acestea obligă în legătură cu ipotezele de pornire, înlesnesc corectarea eventualelor greșeli, completarea informațiilor sau a prelucrării lor.

Dacă metodele matematice au fost aplicate unor date grește, datele trebuiesc corectate.

Dacă rezultatele au fost obținute pornindu-se de la informații exacte, corecte, dar selectate unilateral, atunci informațiile trebuie completate și supuse unei noi prelucrări și în acest mod rezultatele precedente sînt puse în adevărata lor lumină. Dacă rezultatele se bazează pe un material informativ adecvat dar interpretarea lor este inadecvată, problema care se pune este, din nou, nu ignorarea rezultatelor metodelor matematice, ci situarea lor în contextul istoric și teoretic adecvat, care permite o interpretare mai corectă.

O teorie istorică adecvată este un instrument intelectual necesar pentru utilizarea eficientă a matematicii și calculatorului în cercetarea istorică. Pe de altă parte, folosirea, acolo unde este posibil, a matematicii și a calculatorului, permițînd prelucrarea unor masive de informații mult mai mari decît cele manipulabile prin vechile metode, introducînd un spor de precizie și rigurozitate în cercetare, punînd în lumină conexiuni istorice insesizabile prin metodele tradiționale, crează posibilitatea dezvoltării cunoștințelor în probleme istorice importante și a teoriei istorice care le sintetizează.

Vasile Liveanu

---

[35] V. Liveanu. *Metode matematice, calculatoare electronice, teorie istorică în* „Istorie-Arheologie. Revista de referate și recensii" VIII, 1971, p. 586—592; *„Cliometria sau noua istorie economică"* în „Istorie-Arheologie. Revista de referate, recensii și sinteze" X (1973) nr. 1, p. 71—98; *Istorie, calcul, teorie istorică în* „Era Socialistă", LV, 1975, nr. 14, p. 29—30, 35—36.

[36] J. Marczewski *Introduction l'histoire quantitative* ... p. 13.

[37] L. Fontvieille, *op. cit.*, p. 1660—1668

[38] Cînd spunem : un teren are suprafața de 2,3841 ha, afirmația este precisă dar nu este neapărat corectă.

www.dacoromanica.ro

ACTIVITATEA INSTITUTULUI DE ISTORIE „N. IORGA" ÎN ANUL 1983

Analiza activității colectivului Institutului de istorie „N. Iorga" pe anul 1983 s-a desfășurat într-un moment în care întregul nostru popor sub conducerea Partidului Comunist Român, a secretarului general al partidului, tovarășul Nicolae Ceaușescu, își intensifică eforturile pentru a îndeplini în mod exemplar sarcinile de plan în acest an de deosebită importanță pentru realizarea obiectivelor întregului plan cincinal, pentru a întîmpina cu noi și mari succese evenimentele de deosebită importanță pentru România Socialistă, pentru Partidul Comunist Român, pentru noi toți: cea de a 40-a aniversare a revoluției de eliberare socială și națională, antifascistă și antiimperialistă și cel de al XIII-lea Congres al P.C.R.

Rezultatele activității desfășurate de colectivul nostru în anul 1983, rod și al unor acumulări anterioare, îndeosebi prin numărul și valoarea unor publicații, dar și prin lucrările elaborate și prin angajarea Institutului în viața social-politică a țării, fac ca anul 1983 să se înscrie în analele Institutului ca unul din anii cei mai rodnici din ultimul deceniu.

Principalele direcții ale cercetării științifice desfășurate în Institutul de istorie „N. Iorga" în cursul anului 1983 au vizat utilizarea întregului potențial științific al institutului pentru îndeplinirea unor sarcini care au revenit istoriografiei române prin Programul P.C.R., prin documentele Congresului al XII-lea al Partidului, prin cuvîntările secretarului general al Partidului, tovarășul Nicolae Ceaușescu.

În acest cadru, principalele direcții de cercetare din anul 1983 au fost subordonate și au decurs din programul de teme prioritare de cercetare în domeniul istoriei pentru cincinalul 1981—1985.

Planul de cercetare al Institutului de istorie „N. Iorga" pe anul 1983 a cuprins 4 teme în secțiunea plan de stat și 59 de teme în secțiunea plan departamental. Dintre acestea, 3 teme din planul de stat și 46 de teme din planul departamental au revenit cercetătorilor din institut — unele dintre ele în colaborare — iar restul de teme fac obiectul unor cercetări ale cadrelor didactice de la Facultatea de istorie-filozofie a Universității București, de la Academia „Ștefan Gheorghiu" sau din alte instituții de învățămînt superior.

Din numărul total de 42 contracte de cercetare în care a fost angajat institutul în anul analizat, 21 de contracte aveau termen final de realizare în anul 1983. Aceste 21 de contracte au fost realizate potrivit termenelor prevăzute, rezultatele concretizîndu-se în elaborarea a 24 de monografii, volume de documente, studii, ediții de izvoare, instrumente de lucru.

În cadrul temei *Istoria țărănimii* — care face parte din planul de stat — au fost elaborate studiile monografice *Relațiile agrare în Țara Românească în sec. XIV—XVI* de Florin Constantiniu și *Noul stat național și vechile reglementări agrare (1859—1864)* de Grigore Chiriță. Autorul primului studiu, abordînd cercetarea unui aspect fundamental al vieții sociale medievale ajunge la concluzia că în spațiul carpato-dunărean nu pot fi identificate trăsăturile specifice ale „modului de producție asiatic" astfel cum a fost el definit de Marx și după ce tratează problematica economiei agrare și a obștii țărănești se angajează în analiza complexă a problemelor originii șerbiei în Țara Românească. Cel de al doilea studiu menționat a avut ca obiect analiza contradicției dintre caracterul noului stat și reglementările agrare aflate în vigoare în epoca Unirii și stabilirea locului și rolului aparatului de stat, central și local, în aplicarea reglementărilor agrare.

Între temele înscrise în secțiunea plan de stat, încheiate în 1983, se află, de asemenea, un nou volum, al IX-lea (1581—1585) din colecția *Documenta Romaniae Historica* întocmit de un colectiv format din Ștefan Ștefănescu, Damaschin Mioc, Maria Bălan, Andrei Busuioceanu, Olimpia Diaconescu, Coralia Fotino și realizat la nivelul acelorași exigențe care au impus colecția pe plan intern și extern.

„Revista de istorie", Tom 37, nr. 4, p. 373—382, 1984

www.dacoromanica.ro

În cadrul planului departamental a fost încheiată în anul 1983, de către Ludovic Demeny, elaborarea lucrării privind *Războiul țărănesc din 1514* care constituie prima încercare în istoriografia română de a înfățișa monografic, pe baza studierii quasi-totalității izvoarelor istorice, ridicarea generală a țărănimii iobage îndeosebi din Transilvania, Banat și regiunea Bihorului. Constantin Șerban a încheiat monografia — pe care a și predat-o spre editare *Vasile Lupu, domn al Moldovei (1634—1653)*. Pe baza documentelor interne și externe, inedite sau publicate, cercetate autorul concluzionează că Vasile Lupu a fost o personalitate politică, diplomatică și culturală de nivel european. *Aportul cititorilor locali la edificarea monumentelor istorice din partea de vest a Țării Românești (sec. XVII — primele decenii ale sec. al XIX-lea)* constituie tema unui amplu studiu încheiat de Constantin Bălan în care sînt stabilite, între altele, posibilitățile pe care le relevă cercetarea unei astfel de teme nu numai pentru investigarea societății românești în plan cultural și ideologic, ci și pentru o mai bună cunoaștere a structurilor socio-economice.

În studiul monografic *Învățămîntul sătesc din România 1864 1900* elaborat de Nichita Adăniloaie sînt analizate problemele complexe cu care a fost confruntat învățămîntul în lumea satelor, rezultanta sinuoasă dintre moderna prevedere a legii instrucțiunii din 1864 care stipula principiul obligativității și gratuității învățămîntului primar și imposibilitatea, din cauza a numeroși factori analizați în studiu, a transpunerii sale integral și consecvent în lumea satului în perioada menționată.

Traian Udrea a încheiat elaborarea lucrării monografice *România în anii celui de al doilea război mondial* în care, pe baza unor numeroase date și informații istorice, în mare parte inedite, s-a străduit să realizeze prima monografie din istoriografia noastră privind evoluția situației interne și internaționale a României în perioada anilor 1938—1947. Tot în domeniul istoriei contemporane a României se înscrie studiul consacrat de Mircea Ichim temei *Presa social-democrată în perioada 1944—1948* care este o contribuție atît la istoria presei în România — domeniu de cercetare încă insuficient străbătut de istorici cît și la aprofundarea cunoașterii social-democrației românești. În studiul *Stări conflictuale în lume 1945 1975. Poziția României* autorul, Silviu Tinculescu cercetează, pe baza presei române și străine a publicațiilor specializate în politologie și relații internaționale și a altor lucrări, 14 conflicte mai importante care au pus în primejdie pacea lumii în perioada analizată și fixează liniile directoare ale atitudinilor țării noastre față de aceste conflicte.

În domeniul istoriei universale au fost încheiate în 1983 cîteva studii monografice privind relații externe bilaterale ale României, care contribuind la satisfacerea imperativului de a cerceta istoria noastră națională în contextul mai larg de istorie universală și de a se ajunge la contribuții originale românești de istorie universală. Amplul studiu consacrat de Eugen Denize temei *Relațiile româno-spaniole din sec. al XVI-lea pînă la 1829* este o primă încercare în istoriografia noastră de a cerceta sistematic peste trei secole din relațiile dintre cele două popoare. În cadrul unei teme privind relațiile româno-franceze de la sfîrșitul sec. al XVIII-lea pînă la sfîrșitul sec. al XIX-lea, Lucia Taftă a elaborat studiul *Relații româno-franceze între 1795 1848. Aspecte economice și politice* care contribuie, cu date inedite de arhivă, la aprofundarea cunoașterii legăturilor dintre români și francezi în perioada menționată, iar Nicolae Liu, prin studiul cu tema *Relații și interferențe spirituale româno-franceze, 1789 1900* a realizat prima sinteză de proporții dedicată istoriei legăturilor culturale româno-franceze în sec. al XIX-lea, reliefînd, cu spirit critic, luminile și umbrele constatate.

Studiul monografic *Relațiile româno-italiene între 1919 1933*, elaborat de Ioan Chiper, abordează problematica relațiilor româno-italiene în anii de după primul război mondial, și, totodată, contribuie la aprofundarea cunoașterii politicii externe române, ca și a politicii sud-est europene a Italiei în perioada indicată.

În cadrul aceleiași preocupări a institutului spre cercetarea istoriei universale se înscrie studiul monografic *Reforme agrare în Europa între cele două războaie mondiale*, elaborat de Damian Hurezeanu. Studiul, abordînd o temă prin definiție de istorie comparată, se caracterizează prin modalitatea nouă în care a fost conceput, accentul fiind pus în primul rînd pe înscrierea subiectului într-o amplă perspectivă istorică.

În anul 1983 au fost încheiate cîteva lucrări care indică deschiderea planului de activitate al institutului spre metode noi de cercetare sau domenii noi de investigație istorică. În acest sens menționăm tema *Compararea automată a surselor de date istorice* a cărei cercetare a fost încheiată de Vasile Liveanu și Irina Gavrilă. Studiul, bazat pe informațiile extrase din bogatele fonduri de arhivă ale reformelor agrare din 1864 și 1918—1921, reprezintă o ilustrare a modului în care istoricul poate folosi calculatorul electronic în scopul prelucrării unor date numerice. A fost, de asemenea, elaborată lucrarea *Legități statistice și legități istorice* în care autorul, Vasile Liveanu, folosind experiența dobîndită în aplicarea matematicii în istorie, analizează caracteristicile legilor statistice și a celor dinamice și pe această bază formulează o serie de precizări cu privire la caracteristicile diverselor tipuri de legi istorice.

www.dacoromanica.ro

Lucrarea realizată de Paul Cernovodeanu, *Impactul factorilor ecologici asupra evoluției demografice a țărilor române în evul mediu (pînă la 1800)*, abordează o temă cu un pronunțat caracter interdisciplinar în care sînt studiate relația dintre climă și evoluția istorică, anomaliile climaterice și calamitățile entomo-zoologice, seismele și pagubitoarele lor efecte etc.

În domeniul izvoarelor istorice, în anul 1983 a fost încheiată de Constantin Rezachevici pregătirea pentru tipar a ediției *Cronicii Moldovei în sec. XIII — începutul sec. al XVII-lea (Cronica inedită de la Cracovia)*, izvor istoric narativ extern care, pe lîngă datele istorice pe care le include, se remarcă mai ales prin discutarea caracterului și raporturilor dintre suzeranitățile ungară, polonă și turcă asupra Moldovei în perioada indicată. Elisabeta Oprescu a încheiat alcătuirea volumului al II-lea din culegerea *Documente privind domnia lui Alexandru Ioan Cuza* care reunește un mare număr de surse istorice de primă importanță pentru cunoașterea epocii făuririi statului român modern.

După cum este cunoscut, în Institutul nostru a început să fie elaborat de cîțiva ani de un colectiv de cercetători condus de Nicolae Stoicescu și din care, în 1983, au făcut parte Iolanda Micu, Radu Lungu, Radu Dan Vlad și Daniela Bușă, *Dicționarul istoric al localităților din România*, instrument de lucru de interes național realizat cu antrenarea și sprijinul cadrelor didactice și muzeografilor, ca și a organelor locale din diferite județe. În anul 1983 a fost încheiată redactarea volumului privind județul Teleorman și a fost definitivat volumul consacrat județului Dîmbovița, acesta fiind, în momentul de față, într-o fază înaintată a procesului de tipărire. Elaborarea Dicționarului istoric al localităților comportă un mare volum de muncă din partea întregului colectiv, a conducătorului său îndeosebi care a efectuat cu operativitate și competență profesională întreaga activitate de coordonare, inclusiv cu colaboratorii din provincie.

Dan Berindei și Georgeta Penelea au încheiat, în anul 1983, volumul III din *Bibliografia analitică a periodicelor românești*. Volumul, cuprinzînd întreaga informație de presă dintre 1 ianuarie 1859 și 31 decembrie 1865 constituie un instrument de lucru deosebit de important care va contribui la o mai profundă și multilaterală cunoaștere a perioadei Unirii și a reformelor modernizatoare.

Tot în anul 1983 a fost încheiată, de asemenea, elaborarea lucrării de plan *Cronologia istoriei culturii naționalității maghiare din România* de către Carol Vekov, în colaborare, în ultima perioadă, cu Tüdös Kinga. Este un instrument de lucru care reunește un mare număr de informații privind evoluția culturii naționalității maghiare din România, realizările sale pe linia progresului, interferențele cu cultura română.

Pe lîngă lucrările încheiate, menționate mai sus, în cursul anului 1983 a continuat sau a început elaborarea altor 26 teme înscrise în 21 de contracte ale cercetătorilor din institut ca și 14 teme ale cadrelor didactice universitare din București și provincie. Ele includ teme majore înscrise pe următoarele direcții și mari probleme de cercetare : lupta poporului român pentru libertate națională și socială în evul mediu și aspecte ale istoriei societății feudale în țările române ; evoluția economică, social-politică și culturală a României în epoca modernă ; lupta pentru independență și unitate națională ; cercetări privind istoria României de la crearea statului național unitar pînă la începutul revoluției socialiste ; studii de istorie a naționalităților conlocuitoare ; cercetări referitoare la relațiile internaționale ale României și la istoria universală ; probleme de teorie a istoriei, metode moderne de cercetare ; discipline auxiliare ale istoriei ; instrumente de lucru privind istoria poporului român.

În ultimele 2 luni ale anului 1983 au intrat în studiu noi teme, pe baza a 18 noi contracte de cercetare, în care sînt angajați cercetătorii care au încheiat lucrările în octombrie trecut.

Lipsa de spațiu nu permite menționarea mai precisă a acestor teme — care de altfel sînt bine cunoscute colectivului nostru — și indicarea cercetătorilor care le realizează.

Menționăm că fazele de elaborare a tuturor acestor lucrări în curs de elaborare corespund, potrivit analizelor periodice efectuate de Consiliul științific, termenelor prevăzute în contract.

În privința valorificării cercetării și al numărului de lucrări publicate, așa după cum am menționat, anul 1983 se înscrie ca unul din cei mai rodnici ani din ultimul deceniu.

Au văzut lumina tiparului următoarele 9 volume de documente și alte izvoare istorice, de lucrări de interpretare și culegeri de studii realizate pe bază de contract în anii precedenți :

1) *Documenta Romaniae Historica*, B, Țara Românească, vol. V (1551—1565), Edit. Acad. București, 1983, 453 p. Volum întocmit de *Damaschin Mioc* și *Marieta Adam Chiper*.
2) *Documente privind revoluția de la 1848 în Țările Române. B. Țara Românească (12 martie 1848—21 aprilie 1850)*, Edit. Acad. București, 1983, 358 + LXXVII p. Redactori responsabili Maria Dogaru și Stan Apostol. Autori din institut : *Beatrice Marinescu*.
3) *Documente privind marea răscoală a țăranilor din 1907*, vol. II : *Desfășurarea răscoalei. A. Moldova*, Edit Acad., București, 1983, 775 p. (volum editat sub coordonarea Ion Popescu Puțuri și *Andrei Oțetea*). Colaboratori din institut : *Coralia Fotino* și *Mircea Iosa*.

www.dacoromanica.ro

4) *Székely Oklevéltar (Diplomatariu secuiesc)*, I, Edit. Kriterion, 1983, 396 p. Volum editat de *Lajos Demeny* și Jozsef Pataki.

5) *Călători străini despre Țările Române*, vol. VIII, Edit. științifică și enciclopedică, București, 1983, 690 p. Volum îngrijit de *Maria Holban, Maria Matilda Alexandrescu Dersca Bulgaru, Paul Cernovodeanu.*

6) *Istoria parlamentului și a vieții parlamentare din România pînă la 1918*, Edit. Acad., București, 1983, 493 p. Coordonatori: *Paraschiva Cîncea, Mircea Iosa, Apostol Stan.*
Autori: *Nichita Adăniloaie, Paraschiva Cîncea, Anastasie Iordache, Mircea Iosa*, Nicolae Isar, *Anicuța Popescu, Apostol Stan, Valeriu Stan.*

7) *Beatrice Marinescu, Romanian — British Political Relations 1848 — 1877*, Edit Acad.. București, 1983, 239 p. (Biblioteca Historica Romaniae 66).

8) *Studii și materiale de istorie medie*, vol. X, Edit Acad., București, 1983, 183 p.
Autori din institut: *Șerban Papacostea, Florin Constantiniu, Damaschin Mioc.*

9) *Studii și materiale de istorie modernă*, vol. VII, Edit Acad., București, 1983, 204 p.
Autori: *Valeriu Stan, Anicuța Popescu, Dan Berindei, Gh. Cristea.*

Menționăm că aceste lucrări, de o calitate științifică care contribuie la sporirea prestigiului Institutului nostru, au fost bine primite de specialiștii din țară și de peste hotare și au înregistrat deja — așa cum este cazul monografiei consacrate istoriei parlamentului — un important ecou internațional.

Au văzut lumina tiparului în 1983 și următoarele lucrări realizate în afara planului de cercetătorii din institut, lucrări care răspund unor necesități ale istoriografiei noastre, ale propagandei istorice:

1) Nicolae Stoicescu, *Unitatea românilor în evul mediu*, Ed. Acad., București, 1983, 182 p.
2) Nicolae Stoicescu, *The Continuity of the Romanian People*, Edit științifică și enciclopedică, București, 1983.
3) Ludovic Demeny, *Bethlen Gábor és Kora (Gabriel Bethlen și epoca sa)*, Edit politică, București, 1983, 203 p.
4) Valeriu Stan, *Alexandru Ioan Cuza (1820—1873)*, Edit. științifică și enciclopedică, București, 1983, p. 95.
5) *Paul Cernovodeanu*, Marian Ștefan, *Pe urmele Magherilor*, Edit. Sport-Turism, București, 1983, 487 p.

În sfîrșit menționăm colaborarea cercetătorilor din institut la mai multe culegeri de studii și alte lucrări editate în țară și peste hotare:

1) *Omagiu secretarului general al Partidului Comunist Român, președintele României Socialiste Nicolae Ceaușescu, strălucit prefuitor și ctitor de istorie*, Universitatea din București, 1983, 410 p. Autori din institut: *Ștefan Ștefănescu, Damian Hurezeanu, Nichita Adăniloaie, Alexandru Porțeanu, Florin Constantiniu, Ioan Chiper.*
2) *War, Revolution and Society in Romania. The Road to Independence*, Edited by Ilie Ceaușescu, New Vork, 1983, 298 p.
Autori din institut: *Florin Constantiniu, Nicolae Stoicescu, Ștefan Ștefănescu, Dan Berindei.*
3) *Probleme fundamentale ale istoriei României*, Edit. didactică și pedagogică, București, 1983, 216 p. + 10 h.
Autori din institut: *Ștefan Ștefănescu, Florin Constantiniu.*
4) *Românii și asediul Vienei 1683.* (cu o ediție și în l. germană), Edit. Meridiane, 1983, 76 p. Autori din institut; *Nicolae Stoicescu, Florin Constantiniu, Constantin Rezachevici, Constantin Șerban.*
5) *Les rapports entre la France et les slaves de sud.* Publié sous les auspices de l'Institut National des Langues et Civilisations Orientales, Paris, 1983, 178 p. (autor din institut: *Ștefan Ștefănescu*).
6) *File din istoria militară a poporului român*, XI. Edit. Militară, București, 1983.
(Autori din institut: *Florin Constantiniu, Ludovic Demeny, Ștefan Ștefănescu, Andrei Busuioceanu*).
7) *Die Turkenkriege in der historischen Forschung*, Franz Deuticke, Wien, 1983, 184 p.
Autori din institut: *Constantin Șerban.*
8) Mihail Kogălniceanu, *Opere*, vol. III, Edit Acad., București, 1983. (Studiu introductiv de *Dan Berindei*).
9) *XV Congres International de los Ciencias Genealogica y Heraldica* vol. I, Madrid, 1983 (*Dan Berindei, Irina Gavrilă, Paul Cernovodeanu*).
10) *Lexikon des Mittelalters*, München, 1983 (colaborator din institut: *Șerban Papacostea*)
11) *Matei Basarab și București*, București, (f.e.), 1983, 171 p. (autori din institut: *N. Stoicescu P. Cernovodeanu*).

www.dacoromanica.ro

12) *Diplomați iluștri*, vol. IV, Edit. politică, București, 1983, 421 p. (autori din institut: *Paul Cernovodeanu, Dan Berindei*).

Pe lîngă lucrările menționate, cercetătorii institutului au mai publicat circa 80 de studii în reviste de specialitate românești sau străine. Între cei care în 1983 au publicat un număr mai mare de studii se numără Ștefan Ștefănescu, Nicolae Stoicescu, Florin Constantiniu, Paul Cernovodeanu, Dan Berindei, Constantin Șerban, Ludovic Demeny, Nichita Adăniloaie, Ștefan Andreescu, Damian Hurezeanu, Beatrice Marinescu, Anastasie Iordache, Nicolae Dascălu ș.a.

Este de subliniat că în anul 1983 au fost predate la edituri sau definitivate numeroase alte lucrări cu teme de importanță majoră, realizate pe bază de contract în institut și în acest context se prevede apariția în anii 1984—1985 a unor noi și importante lucrări elaborate în institut.

În cursul anului 1983, Consiliul științific al Institutului s-a întrunit de 11 ori. În centrul activității sale s-a situat analiza periodică a îndeplinirii sarcinilor contractuale (în 5 ședințe) și discutarea lucrărilor realizate — inclusiv a celor aflate în faze intermediare — pe bază de contract de cercetare (în 6 ședințe). În toate ședințele consiliului au fost discutate fie lucrări realizate în institut, fie, la solicitarea editurilor, alte numeroase lucrări. Direcțiile și proiectele planului de cercetare al Institutului în anul 1984 au stat în centrul dezbaterilor în 2 ședințe ale Consiliului științific. Au mai fost dezbătute probleme ale schimbului de experiență și documentare în cadrul acordurilor interacademice, acordarea titlului de doctor în istorie și propuneri pentru teme de teze de doctorat, organizarea sesiunii științifice anuale a institutului etc. Problemele curente ale activității au fost dezbătute în biroul executiv al Consiliului științific, întrunit, de regulă, săptămînal. Se poate aprecia că atît Consiliul științific, cît și biroul executiv au desfășurat o activitate susținută și pozitivă, care a contribuit la îndeplinirea sarcinilor aflate în fața institutului în 1983.

În cursul anului 1983 au avut loc numeroase manifestări științifice interne care au oferit prilejul cercetătorilor institutului să valorifice rezultatele cercetărilor lor, să angajeze utile schimburi de opinii, să contribuie, prin comunicări de înaltă ținută, la buna desfășurare a aniversării unor momente jubiliare ale istoriei poporului român.

Institutul de istorie „N. Iorga" a organizat mai multe manifestări științifice — la care, alături de cercetătorii noștri au luat parte cadre didactice universitare și cercetători din alte institute — între care simpozioanele „90 de ani de la făurirea partidului politic revoluționar al clasei muncitoare din România"; „O direcție nouă de cercetare istorică: mentalul colectiv"; „Ecologie și demografie istorică"; sesiunea anuală de comunicări a institutului; dezbaterile: „General și particular în trecerea de la feudalism la capitalism în țările române" și „Răscoale și războaie țărănești în Europa feudală (tipologie, programe, forțe motrice)". O contribuție importantă au avut cercetătorii institutului prin comunicările prezentate la manifestările științifice consacrate, în București și în numeroase centre din țară, celei de a 65-a aniversări a formării statului național unitar român. În general, cercetătorii din institut au participat cu peste 80 de comunicări la peste 50 de manifestări științifice din București și în provincie. O activitate mai susținută în acest sens au desfășurat Ștefan Ștefănescu, Alexandru Porteanu, Constantin Șerban, Dan Berindei, Nicolae Stoicescu, Paul Oprescu, Ludovic Demeny, Constantin Rezachevici, Traian Udrea ș.a.

În cursul anului 1983 Institutul de istorie „N. Iorga" a fost reprezentat, de asemenea, la o serie de manifestări științifice internaționale desfășurate în România sau peste hotare. Și-au desfășurat lucrările în țară și au participat din institut: o reuniune româno-sovietică la București consacrată reflectării istoriei în manualele școlare din cele două țări (Ștefan Ștefănescu); comisiile mixte de istorie româno-cehoslovacă (Ștefan Ștefăneascu, Nicolae Dascălu, Traian Udrea) și România — R.D.G. (Ioan Chiper); masa rotundă la biblioteca franceză din București pe tema „Franța și Unirea românilor" (Ștefan Ștefănescu, Dan Berindei, Paul Oprescu). A avut loc, la Moscova, cea de a X-a sesiune a comisiei mixte româno-sovietică de istorie (Ștefan Ștefănescu). De asemenea în perioada analizată, au prezentat sau au transmis comunicări la congrese și alte reuniuni internaționale sau au ținut conferințe la universități din Austria, Belgia, Franța, R.F.G., Grecia, Italia, Olanda, S.U.A., membrii ai institutului: Ștefan Ștefănescu, Florin Constantiniu, Dan Berindei, Nicolae Liu, Virgil Ciociltan, Paul Cernovodeanu.

Elaborarea unor lucrări de înaltă calitate științifică, participarea la manifestările științifice interne și internaționale în vederea integrării în circuitul științific intern și internațional ale celor mai noi rezultate ale cercetării istorice românești, în vederea apărării intereselor noastre de pe poziții științifice și a combaterii tezelor eronate cu privire la trecutul poporului român constituie forme principale, dar nu singurele, ale integrării institutului nostru în viața social-politică a țării, ale îndeplinirii sarcinilor care ne revin pe frontul idcologic. În cursul anului analizat, cercetători ai institutului au elaborat unele documentare din însărcinarea și pentru uzul forurilor superioare, au publicat numeroase articole în presa centrală și locală, au avut

www.dacoromanica.ro

zeci de participări la emisiuni radio și TV, au ținut sute de conferințe în întreprinderi, instituții, unități militare, școli, din București și din provincie. S-au remarcat prin activitatea desfășurată în acest sens Ștefan Ștefănescu, Florin Constantiniu, Dan Berindei, Alexandru Porțeanu, Paul Oprescu și alții.

Menționăm că 1 membru al institutului este lector al C.C. al P.C.R., 23 de cercetători îndeplinesc sarcina de propagandiști ai Cabinetului municipal de partid, 7 membri ai institutului sînt propagandiști ai C.C. al U.T.C. etc. și că acești propagandiști conduc seminarii în cadrul Universităților politice și de conducere, fac expuneri în București și în diferite județe din țară, participă la brigăzi de partid, pentru îndrumarea și controlul învățămîntului politico-ideologic etc. Trebuie luat în considerare că toate aceste activități menționate mai sus constituie, în opinia noastră, forme specifice de valorificare și de integrare a cercetării istorice cu necesitățile procesului de instruire și educare a maselor largi din țara noastră.

Un loc important în valorificarea rezultatelor cercetărilor noastre, în implicarea institutului în viața social-politică a țării și în afirmarea rezultatelor și punctelor de vedere ale istoriografiei românești peste hotare revin celor două publicații „Revista de istorie" și „Revue Roumaine d'histoire".

Colectivul de redacție al „Revistei de istorie" format din Ion Apostol, — redactor șef adjunct, Mihai Oprițescu, Dan Pienaru și Marian Stroia, ultimul cu normă și în cercetare a manifestat o grijă deosebită față de conținutul științific și ideologic al materialelor publicate, a operat o selecție foarte riguroasă a numeroaselor manuscrise primite, punînd accentul pe lucrările din planurile de cercetare ale institutelor și pe comenzile făcute în cazul unor aniversări sau rubrici tematice, Urmărind cu o eficiență sporită și pe cît posibil rentabilizarea revistei, spațiul grafic fiind limitat, colectivul de redacție a urmărit publicarea de studii și recenzii restrînse ca spațiu, dar de o sporită calitate științifică. „Revista de istorie" a cuprins, în 1983, numeroase studii destinate marcării unor aniversări : împlinirea a 50 de ani de activitate revoluționară și aniversarea zilei de naștere a tovarășului Nicolae Ceaușescu ; 90 de ani de la formarea partidului politic al clasei muncitoare din România ; 135 de ani de la revoluția de la 1848 ; 100 de ani de la moartea lui Karl Marx ; 300 de ani de la asediul Vienei ; 50 de ani de la luptele din februarie 1933 ale proletariatului român ; 65 de ani de la făurirea statului național unitar român (2 numere) ; alcătuirea unui număr tematic „Cercetări românești de istoriografie" dedicat Congresului internațional de istoriografie de la Montpellier.

La „Revue Roumaine d'Histoire" și-au adus contribuția Nicolae Fotino, în calitate de redactor șef adjunct, Ștefan Andreescu, în calitate de secretar de redacție, Madeleine Costescu, care a tradus în limba franceză o bună parte din materiale. În 1983 au apărut patru numere de revistă, cu un total de 416 pagini de tipar. O mențiune deosebită merită numărul 4, care a avut ca temă centrală „ Mentalitățile colective" și la care au colaborat și o serie de specialiști de peste hotare. Un alt grupaj tematic inaugurat anul trecut și apărut pe parcursul mai multor numere, a fost intitulat „Arhivele străine și românii". Revista a consacrat, de asemenea, rubrici speciale unor evenimente de seamă ale istoriei poporului român, aniversate în anul 1983.

Anul 1983 a adăugat elemente noi la procesul de integrare și a înregistrat o evidentă amplificare a relațiilor — bune și largi, de altfel, și în anii precedenți — ale institutului cu alte institute de profil din București. Raporturile institutului cu facultatea de istorie-filozofie au continuat să se amplifice și să se apropie în formele adecvate etapei actuale. Se poate remarca în primul rînd avansul luat de formele de integrare și colaborare pe plan științific prin însuși planul integrat de cercetare, prin sesiuni științifice și lucrări comune etc. Un exemplu elocvent de integrare îl oferă laboratorul de demografie istorică, inițiat și condus de Ștefan Ștefănescu, laborator despre care este de fapt greu de spus dacă este al facultății sau al institutului și la care participă în prezent cercetători din institut, cadre didactice universitare și din învățămîntul mediu, studenți și alți interesați. În cadrul procesului de integrare menționăm și activitatea didactică desfășurată în cadrul cursului de probleme fundamentale ale istoriei României de unii membri ai institutului (Al. Porțeanu, Tr. Udrea).

Colaborarea institutului nostru cu institutul de studiii storice și social-politice și cu Direcția Generală a Arhivelor Statului s-a concretizat în anul trecut în publicarea unor lucrări, în organizarea unor sesiuni științifice. S-au înmulțit manifestările științifice comune și s-au amplificat relațiile institutului cu ADIRI, Institutul de istoria artei, Institutul de arheologie, Institutul de studii sud-est europene, Comisia de istorie militară, Centrul de teorie și istorie militară — cu acesta din urmă s-a inaugurat și un interesant schimb de experiență — ca și cu alte institute de istorie și muzee din țară ceea ce corespunde intereselor generale ale istoriografiei noastre.

În domeniul relațiilor internaționale, menționăm că Institutul continuă să fie deosebit de solicitat și, datorită prestigiului de care se bucură, să aibă o poziție favorabilă pentru a menține un dialog cu istoriografia de peste hotare și a face să se propage punctele de vedere ale istoriografiei noastre.

www.dacoromanica.ro

După cum am arătat, membrii institutului au fost prezenți la mai multe manifestări științifice internaționale. Au publicat studii și alte contribuții peste hotare în anul 1983 Ștefan Ștefănescu, Dan Berindei, Paul Cernovodeanu, Florin Constantiniu, Irina Gavrilă, Nicolae Liu, Șerban Papacostea, Nicolae Stoicescu, Constantin Șerban. Au efectuat stagii de documentare pe baza acordurilor interacademice sau a unor burse române sau străine Virgil Ciociltan, Florin Constantiniu, Emil Lazea, Nicolae Liu, Georgeta Penelea, Traian Udrea în următoarele țări : R.F.G., S.U.A., Ungaria, Franța, Grecia, R.D.G.Pe de altă parte, istorici din mai multe țări s-au aflat în institutul nostru în cursul anului 1983 pentru documentare, schimb de experiență sau pregătirea doctoratului.Institutul a primit,de asemenea, numeroase vizite ale unor ziariști, scriitori, diplomați etc. care au dorit să aibă convorbiri cu specialiștii noștri în probleme de istorie a României. Prin cele două reviste, institutul are relații cu numeroase institute, redacții și edituri de pe toate continentele, primind în schimb un mare număr de publicații și lucrări, care îmbogățesc biblioteca și fac posibilă continuarea unor colecții de periodice de istorie ce nu ar putea fi altfel procurate decît cu un important efort valutar. În domeniul relațiilor externe, Consiliul științific, direcția institutului vor căuta în continuare să acționeze pentru a se folosi posibilitățile existente prin acordurile interacademice și interguvernamentale în vederea asigurării unei cît mai bune baze documentare pentru temele care necesită arhive și biblioteci de peste hotare.

În domeniul mișcării și perfecționării pregătirii cadrelor, menționăm plecarea, într-un nou loc de muncă, a lui Mircea Ichim și angajarea în institut, pe post de istoric în colectivul de istorie universală a lui Mihai Manea. În anul 1983 au fost promovate pe post de istoric Tatiana Istricioaia Budura (colectivul de istorie universală) și Kinga Tüdös (colectivul de istorie a naționalităților conlocuitoare).

În domeniul pregătirii cadrelor, pe lîngă doctorat — în care sînt angajați în diferite faze, mai mulți cercetători din institut, cei mai mulți membri ai institutului posedînd titlul de doctor — în institut au funcționat și funcționează mai multe forme de perfecționare. Este vorba, în primul rînd, de dezbaterile periodice de comunicări științifice la care au obligația să participe toți cercetătorii institutului. Menționăm, de asemenea, seminarul de paleografie latină medievală condus de Șerban Papacostea. — frecventat și de cercetători din alte institute — de seminarul de paleografie slavă condus de Damaschin Mioc, de laboratorul de demografie istorică, de cercul tinerilor cercetători.

Deși biblioteca Institutului este subordonată de mai mulți ani Bibliotecii Centrale Universitare, în calitate de principali beneficiari ai ei și în virtutea unor drepturi și obligații morale care ne revin considerăm necesar să menționăm, fie și în treacăt, cu acest prilej, preocuparea noastră pentru a păstra în cele mai bune condiții și a dezvolta fondurile acestei mari biblioteci specializate.

Bilanțul anului 1983 constituie în egală măsură o solidă temelie și o garanție sigură a îndeplinirii cu succes a sarcinilor investigației științifice din anul 1984. Membrii institutului au cunoscut și dezbătut încă din toamna trecută planul de cercetare pe anul în curs. Fundamentat pe indicațiile forurilor superioare de partid și de stat, el răspunde exigențelor politice și științifice ale etapei actuale a edificării socialismului în țara noastră. Mobilizați de chemarea secretarului general al partidului tovarășul Nicolae Ceaușescu de a asigura progresul și prosperitatea patriei noastre, cercetătorii Institutului de istorie „N. Iorga" sînt ferm hotărîți să angajeze întreaga lor capacitate de creație științifică pentru a ridica istoriografia românească la nivelul unei noi calități.

SESIUNEA ȘTIINȚIFICĂ „REȘEDINȚE VOIEVODALE PE TERITORIUL PATRIEI"

În zilele de 12—13 decembrie 1983 s-au desfășurat la Muzeul de Istorie a municipiului București lucrările sesiunii științifice cu tema „Reședințe voievodale pe teritoriul patriei" organizată de Consiliul Culturii și Educației Socialiste și Academia de Științe Sociale și Politice în colaborare cu Comitetul de Cultură și Educație Socialistă a municipiului București și Muzeul de Istorie a municipiului București, manifestare înscrisă în cadrul celei de a V-a ediții a festivalului național „Cîntarea României".

Ședința inaugurală la care au participat cercetători științifici, cadre didactice din învățămîntul superior, muzeografi a fost deschisă în dimineața zilei de 12 decembrie de Petre Daiche, directorul Muzeului de istorie a municipiului București după care Iulian Antonescu, director general adjunct în Consiliul Culturii și Educației Socialiste, prof. univ. dr. Ștefan Ștefănescu, membru al Prezidiului Academiei de Științe Sociale și Politice și conf. univ. dr. Ghiță Florea,

www.dacoromanica.ro

președinte al Comitetului de educație socialistă al municipiului București au salutat pe participanți din partea instituțiilor organizatoare. În intervențiile lor vorbitorii au scos în evidență importanța temei supusă dezbaterii specialiștilor în arheologie, medievistică și istorie a artei medievale a României implicați în munca de elaborare a noului tratat de istorie a României. Totodată au subliniat faptul că această sesiune științifică organizată se înscrie înaintea altora care au precedat-o consacrate unor probleme de bază ale medievisticii românești desfășurate anterior în orașele Băile Herculane și Suceava și consacrate începuturilor statelor feudale pe teritoriul României precum și condițiilor istorice ale formării orașelor medievale pe teritoriul patriei noastre.

În cursul aceleiași zile și în ziua următoare lucrările acestei manifestări științifice s-au bucurat de un interes deosebit din partea participanților; au fost prezentate un număr de 3 referate și 11 coreferate privind tema înscrisă în program după cum urmează: dr. Mircea Matei, dr. Nicolae Constantinescu, dr. Ștefan Matei, *General și particular în geneza reședințelor voievodale de pe teritoriul patriei* (referat); dr. Radu Popa, dr. Lucian Chițescu, dr. Sever Dumitrașcu, dr. Petre Diaconu, dr. Ilie Uzum, *Centrele cneziale românești* (coreferat); dr. Vasile Boroneanț, Octavian Iliescu, George Hurezan, *Un centru voievodal la Cladova (jud. Arad) recent descoperit* (coreferat); dr. Panait I. Panait, dr. Alexandru Andronic, dr. Szekely Zoltan, dr. Gheorghe Anghel, Nicolae Pușcașu, dr. Mișu Davidescu, *Reședințele principale și secundare* (coreferat); prof. univ. dr. Vasile Drăguț, *Reședințele voievodale ocazionale — particularități ale feudalismului românesc* (coreferat); dr. Ștefan Olteanu, dr. Thomas Nägler, Octav Monoran, *Structuri politice și economico-sociale specifice orașelor de reședință* (referat); Aristide Ștefănescu, Emil Emandi, Alexandru Artimon, *Orașul de reședință și zona sa înconjurătoare* (coreferat); dr. Gh. I. Cantacuzino, Voica Pușcașu, dr. Petre Iambor, *Curțile domnești-princiare* (coreferat); arh. dr. Cristian Moisescu, *Monumentul curții voievodale: inovație și iradiere* (coreferat); dr. Liviu Ștefănescu, dr. Mihai Oproiu, Ștefan Trîmbaciu, *Raporturile autorității centrale cu colectivitatea orășenească de reședință. Țara Românească* (coreferat); dr. Nicolae Stoicescu, *Reședințele domnești în dezvoltarea unitară a poporului român, în lupta sa pentru independență* (referat); dr. Răzvan Theodorescu, *Modelul capitalei: arhitectură și ideologie* (coreferat); dr. Constantin Șerban, *Frămîntări sociale din orașele de reședință și efectele lor social-politice* (coreferat); dr. Ioana Cristache-Panait, *Rolul Bucureștilor în circulația cărții medievale românești* (coreferat).

Referatele și coreferatele prezentate de specialiști au fost urmate de ample discuții în cursul cărora s-au adus completări la materialele prezentate pe de o parte iar pe de alta au fost subliniate interesantele concluzii la care au ajuns autorii lor. Totodată în cursul discuțiilor participanții au căutat să stabilească caracterul acestor așezări preurbane și urbane precum și particularitățile proprii ale reședințelor principale și scundare. Așa de ex. au trezit interes acele intervenții în care s-au urmărit etapele de constituire ale acestor reședințe care în feudalismul timpuriu au purtat anumite denumiri (centre cneziale, centre voevodale, reședințe voevodale ocazionale iar în feudalismul dezvoltat alte denumiri: orașe de reședință, reședințe domnești, cetate de scaun. Dealtfel în legătură cu nomenclatura atît de variată pe care au cunoscut-o reședințele voevodale din evul mediu vorbitorii au dat o serie de explicații privind structura multiplă a acestor așezări precum și funcțiile lor specifice și au sprijinit afirmațiile lor pe materialele recent descoperite în săpăturile arheologice efectuate la Cladova, Curtea de Argeș, Suceava, Iași, Alba Iulia, Tîrgșor, București, pe de o parte, iar pe de alta pe documentele interne medievale intrate în circuitul științific sau încă inedite. Nu-i mai puțin adevărat că problema definirii unei reședințe voievodale a fost legată strîns de problema centralizării statului medieval românesc în sensul că în feudalismul timpuriu și cel dezvoltat pînă la începutul secolului al XVII-lea timp în care la noi a funcționat domnia itinerantă a existat o precisă diferențiere între capitala celor trei țări românești — adică reședința principală — succesiv în timp Argeș, Cîmpulung, Tîrgoviște, București pentru Țara Românească, Baia, Siret, Suceava, Iași pentru Moldova și Alba Iulia pentru Transilvania, și între așa zisa reședință domnească sau princiară — adică reședința secundară — unde domnul sau principele își stabilea temporar și în anumite împrejurări curtea și sfatul țării și unde își exercita deplin prerogativele de care se bucura ca unic reprezentant al puterii centrale.

În cuvîntul lor cei care au participat la discuții au căutat să sublinieze importanța pe care au dovedit-o aceste reședințe voievodale în viața politică, economică, administrativă, socială, militară și culturală a țării în lupta pentru independență și împotriva cotropirii străine, în lupta pentru dreptate socială și pentru unitate politică a poporului nostru. Totodată s-au scos în evidență cauzele frămîntărilor politice cu puternice ecouri sociale inițiate de boieri împotriva puterii centrale în probleme de politică internă și externă și la care uneori au participat tîrgoveți și țărani, desfășurate în țările române în secolele XV—XVIII și cum la sfîrșitul evului mediu și în ajunul epocii moderne frămîntările sociale din capitalele principatelor române ini-

www.dacoromanica.ro

țiate și conduse de tîrgoveți au avut drept obiectiv respectarea dreptului de proprietate și a vechilor scutiri și privilegii ale locuitorilor din orașe și tîrguri în general încălcate de puterea centrală.

Concluziile pe marginea referatelor și coreferatelor și a discuțiilor angajate pe marginea lor au fost trase de prof. univ. dr. Vasile Drăguț care a ținut să sublinieze mai întîi seriozitatea cu care au fost elaborate materialele prezentate menite să aducă noi contribuții la cunoașterea unor probleme de bază ale feudalismului românesc. Apoi a fost remarcată tematica foarte variată și densă a problemelor abordate în timpul acestei sesiuni științifice de interes național care se înscrie printre cele mai valoroase din ultimii ani la care au participat specialiști proveniți de la principalele institute de cercetare, facultăți de istorie și filozofie și muzee din țară. Vorbitorul a trecut apoi în revistă principalele probleme ale tematicei supuse discuțiilor care au trezit un interes deosebit în rîndul participanților. În final a precizat că materialele prezentate inclusiv discuțiile vor fi publicate într-un volum care se va dovedi a fi o valoroasă realizare a istoriografiei românești.

Constantin Șerban

CĂLĂTORIE ȘTIINȚIFICĂ ÎN BELGIA ȘI FRANȚA

În ultima decadă a lunii iulie și în cursul lunii august 1983 am întreprins, cu sprijinul Academiei de Științe Sociale și Politice și Academiei R.S. România, o călătorie de interes științific în străinătate, avînd ca obiective: 1) Participarea la cel de al VI-lea Congres Internațional privind studiul culturii din secolul XVIII (Le sixième Congrès des Lumières), care a avut loc la Bruxelles, începînd cu 24 iulie; 2) Un stagiu de documentare în Franța, în cadrul convenției cu Centre National de la Recherche Scientifique, începînd din 27 iulie 1983.

Congresul de la Bruxelles, organizat cu deosebită grije și competență, sub auspiciile Universității libere din capitala Belgiei, a reprezentat cea mai importantă manifestare științifică din 1983 privind istoria culturii europene în secolul al XVIII-lea și la începutul secolului al XIX-lea. Lucrările sale s-au desfășurat în 13 secțiuni de comunicări, cu participarea a peste 500 de cercetători din toate părțile lumii, reprezentînd 33 de țări. Organizatorii au urmărit, pe de o parte, să ofere o imagine cît mai cuprinzătoare a preocupărilor actuale pentru studiul epocii (filozofie, gîndire social-politică, știința și filozofia științelor, literatură, arte). Iar pe de alta să pună accentul asupra marilor probleme (secularizarea gîndirii, ideologiile nobilimii, căutarea egalității, morală și virtute, civism, patriotism și sentiment național, statutul femeii, europeanul și descoperirea celuilalt, refracția Luminilor în secolul al XIX-lea, comunicarea prin tipar etc.). N-a fost neglijată nici prezentarea celor mai noi metode de investigație, ca în cazul meselor rotunde privind epistemologia și antropologia Luminilor sau tratamentul informatic al textelor literare, filozofice, istorice, juridice, din secolul al XVIII-lea. Succesul acesteia din urmă — observa profesorul Roland Desné într-o prezentare-bilanț din „Le Monde" — „a demonstrat grija pentru rigoarea științifică și spiritul muncii colective care animă pe specialiștii secolului XVIII, mai ales în Franța; dar nu se știe dacă ordinatoarele vor răspunde speranțelor cărora le-au dat naștere".

Pe lîngă elegantul volum de *Acte* cuprinzînd în rezumat comunicările sosite pe adresa Congresului, și „Anuarul internațional pe 1983" al specialiștilor în studiul epocii, ambele imprimate cu sprijinul Fundației Voltaire din Oxford, s-a difuzat participanților o monografie documentată realizată sub direcția rectorului Universității libere din Bruxelles, H. Hasquin, privind viața culturală din secolul XVIII pe teritoriul actual al Belgiei. Între publicațiile apărute cu prilejul Congresului s-a aflat și ultimul număr al revistei „Dix-huitième Siècle", organ al Societății Franceze de specialitate, incluzînd în sumar studiul meu: *Dimitrie Cantemir, le prince philosophe de Moldavie. Echos européens*, menit să demonstreze trăsăturile preiluministe din opera acestuia și receptarea sa internațională prin intermediul unor personalități reprezentative din secolele XVIII—XIX, în Occident, ca și în răsăritul Europei. S-a bucurat de interes și micul stand expozițional de cărți românești trimise din țară.

În ce privește rezultatele științifice ale participării ca invitat la Congres, menționez buna primire de care s-a bucurat comunicarea prezentată în ședința din 25 iulie, prima zi a lucrărilor pe secțiuni a Congresului. Intitulată: *Les Lumières et l'orientation nationale de la culture roumaine*, ea a scos în evidență trăsăturile comune, dar și diferența specifică a contribuției românești la cultura europeană în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea și primele

www.dacoromanica.ro

decenii ale secolului al XIX-lea. Încurajînd tradițiile creatoare ale spiritualității române, iluminismul românesc a adaptat cuceririle spiritualității europene la fundamentul mental al poporului român și la necesitățile sale de moment. A apărut astfel ideea modernă de libertate și unitate națională, iar „primăvara Luminilor poporului român", pentru a folosi expresia unui contemporan, și-a prelungit multă vreme influența culturală. În cadrul discuțiilor la care au luat parte specialiști din diverse țări, am precizat între altele, începuturile receptării lui Voltaire și Jean Jacques Rousseau la români în raport cu alte popoare din estul și sud-estul Europei. Simpatia acordată României și prețuirea științei românești s-au manifestat și prin atenția pe care mi-au arătat-o profesorii H. Hasquin, președintele Comitetului de organizare și R. Mortier, președintele Comitetului științific.

Obiectivul principal al stadiului de documentare pe timp de o lună de zile în Franța a fost depistarea și cercetarea materialului informațional aflat în biblioteci și arhive de stat din Paris, privitor la istoria relațiilor culturale româno-franceze în secolul XIX pentru completarea documentării la lucrarea contractuală elaborată în cadrul planului științific al Institutului de istorie N. Iorga. (*Relații și interferențe spirituale româno-franceze*).

În pofida greutăților provocate de reducerea programului sau închiderea temporară pe timpul verii a unora dintre instituțiile prevăzute în program, precum și de sejurul scurt, acest obiectiv a fost în linii generale atins, chiar dacă uneori, datorită vastității fondurilor de cercetat, investigațiile mele au luat aspectul unor sondaje.

Cea mai mare parte din timp am consacrat-o cercetării colecțiilor de carte, periodice, manuscrise, corespondență, stampe, ale Bibliotecii Naționale din Paris, una dintre cele mai bogate și mai prestigioase din lume. Detaliind precizez că am investigat în Departamentul imprimatelor lucrări privind relațiile culturale româno-franceze și cu alte țări din sud-estul european, teze de doctorat ale unor români în Franța, donații românești sau ale unor filo-români, precum și ziare de epocă sau alte publicații periodice. La Departamentul manuscriselor am cercetat fondurile de manuscrise românești, corespondență din sec. XIX, achiziții noi.

La Archives Nationales am efectuat investigații în fondurile de acte și documente privind învățămîntul public francez, activitatea Operei din Paris, societățile secrete pariziene de la mijlocul sec. XIX.

Am întreprins de asemeni sondaje privind relațiile culturale româno-franceze la Bibliothèque historique de la Ville de Paris, Bibliothèque de l'Arsenal, biblioteca Centrului cultural Pompidou, biblioteca de la Maison des Sciences.

Am vizitat, între altele, Musée de l'Histoire de France de la Archives Nationales, cu o excepțională expoziție de documente privind Revoluția Franceză.

Nicolae Liu

www.dacoromanica.ro

CARTEA ROMÂNEASCĂ ŞI STRĂINĂ DE ISTORIE

ION MAMINA, VASILE NICULAE. *Partidul clasei muncitoare în viaţa politică a României (1893—1918)*, Edit. politică, Bucureşti, 1983, 272 p.

Cercetări îndelungi, fructificate din timp în timp prin publicarea a o serie de studii şi articole valoroase şi interesante, au permis lui Ion Mamina şi Vasile Niculae, doi dintre bunii cunoscători ai istoriei sfîrşitului veacului al XIX-lea şi începutului celui de-al XX-lea, să publice — în anul celei de-a 90-a aniversări a creării P.S.D.M.R. şi al celei de-a 65-a aniversări a Marii Uniri din 1918 — o carte pe care o considerăm întru totul bine venită: *Partidul clasei muncitoare în viaţa politică a României (1893—1918)*.

În primul rînd, cartea realizează o sinteză asupra unei problematici de real interes viaţa partidului politic al clasei noastre muncitoare, de la începuturi pînă în 1918. E drept, pînă acum s-a mai scris pe această temă, existînd o bibliografie bogată a subiectului şi multe nume de autori care s-au străduit pe ogorul cercetării pentru a prezenta respectiva problematică. Cei doi autori au avantajul de a veni cu punctul lor de vedere după patru decenii cîte au trecut din August 1944; eliberaţi de prejudecăţi — cum se dovedesc şi în alte lucrări pe care le-au semnat pînă acum , ei prezintă, pe bază de date istorice autentice, punctul lor de vedere care ne apare absolut convingător. Prospeţimea analizei se impune pe firul întregii cărţi şi acest lucru ni se pare foarte important, demn de a fi relevat.

In al doilea rînd, cei doi autori au avantajul de a ne supune atenţiei această carte după ce, pe baza sublinierilor făcute de tovarăşul Nicolae Ceauşescu, secretarul general al partidului nostru, la Plenara lărgită a C.C. al P.C.R. din 1—2 iunie 1982 cu privire la necesitatea cercetării şi prezentării în mod unitar a istoriei noastre, în întregul front al cercetării s-a luat curs hotărît pentru o astfel de tratare a oricărei probleme de istorie mai veche sau mai nouă. Ca urmare, cartea pe care ne-o propun cei doi autori reprezintă *o primă încercare* de analiză a locului şi rolului partidului clasei muncitoare în sistemul vieţii politice româneşti între anii 1893—1918. În substanţa lui teoretică, acest volum apelează la tot ceea ce conducătorul partidului şi statului nostru, tovarăşul Nicolae Ceauşescu, ne-a oferit în prestigioasa sa operă cu privire la rolul şi locul partidului politic al clasei muncitoare în viaţa politică a României.

În al treilea rînd, consider absolut necesar a fi subliniat faptul că Ion Mamina şi Vasile Niculae n-au considerat decît în avantajul lor major să folosească — pentru forţa lor de expresie şi de convingere cele mai valoroase documente, lucrări şi altfel de materiale bibliografice. Prin aceasta, cartea lor poate rezista oricînd în confruntarea cu orice altfel de puncte de vedere s-ar încerca în legătură cu problematica pe care o abordează.

În al patrulea rînd, socotesc potrivit a exprima părerea că, prin stilul ei antrenant, prin legătura directă pe care o realizează cu cititorul, cartea pe care o discutăm face bune oficii frontului nostru istoriografic, înscriindu-se ca o reuşită a acesteia.

Semnalînd în cele ce urmează temele de bază pe care încearcă autorii cărţii să le dezbată am reţine, în primul rînd, datele prezentate cu privire la coordonatele dezvoltării României la sfîrşitul secolului al XIX-lea şi la începutul secolului al XX-lea. Ne aflăm în faţa unui prim capitol al cărţii, impresionant nu prin dimensiuni, ci prin densitatea ideilor pe care le conţine, idei ce dau rapid dezlegare problematicii oportunităţii creării P.S.D.M.R., în 1893, şi justeţea operei revoluţionare pe care a întreprins-o acesta în anii următori. Un paragraf al celui de-al doilea capitol: paragraf intitulat *Unitate, continuitate şi ascendenţă revoluţionară* (p. 57—69), aduce numeroase judecăţi de valoare cu privire la resorturile adînci care au permis acestui partid să facă faţă tuturor dificultăţilor, tuturor potrivnicilor şi să-şi asi-

„Revista de istorie". Tom 34, nr. 4, p. 383—393, 1984

www.dacoromanica.ro

gure drumul liber spre ţelurile care-l călăuzeau.

Cel de-al treilea capitol al cărţii, intitulat *Partidul revoluţionar — reprezentantul politic al intereselor întregului popor muncitor*, aduce în atenţia cititorilor probleme şi concepţii majore din activitatea partidului clasei muncitoare din România acelor vremi. În prim-plan se înscrie dezbaterea privitoare la concepţia asupra industriei naţionale — temelia economică a societăţii socialiste; un loc de seamă îl ocupă de asemenea dezbaterea preocupărilor pentru făurirea alianţei muncitoreşti-ţărăneşti. Un capitol întreg, cel de-al patrulea, abordează concepţia socialiştilor privind alianţele politice, un altul, cel de-al cincilea, activitatea electorală-parlamentară socialistă.

După părerea noastră — pe care o exprimăm în strînsă legătură cu ceea ce, pînă acum, a oferit sau n-a oferit cititorului istoriografia noastră —, cel mai important capitol al cărţii ni se pare cel de-al şaselea, intitulat: *Consolidarea independenţei patriei şi făurirea statului naţional unitar — direcţii fundamentale de acţiune ale partidului socialiştilor români*. Cu mare plăcere am întîlnit şi am reîntîlnit aici materiale şi concluzii de o remarcabilă însemnătate care dovedesc consecvenţa cu care, încă de pe atunci (o ştim prea bine că şi în deceniile următoare, pînă în realitatea socialistă de azi), purtătorii de cuvînt ai clasei muncitoare, partidul revoluţionar al clasei muncitoare apărau interesele fundamentale ale patriei, ale întregului popor român.

Analiza serioasă pe care o fac cei doi autori în legătură cu tematica generală a lucrării pe care au tipărit-o le oferă posibilitatea să constate, cu dreptate, că, prin ţelurile sale, care s-au constituit în marile obiective sociale şi naţionale ale poporului român, partidul clasei noastre muncitoare s-a detaşat, în raport cu toate celelalte partide şi grupări politice care acţionau în epocă, ca forţa fundamentală transformatoare a societăţii româneşti (p. 265).

Situat pe poziţii marxiste ferme, pe care a ştiut să le aplice unor condiţii specifice — rezultă cu toată claritatea din carte —, partidul revoluţionar al clasei noastre muncitoare s-a înscris organic în istoria patriei, întruchipînd partea cea mai vie, mai dinamică, mai generatoare de sensuri profunde a complexului divers al realităţii sociale, avînd ca obiectiv suprem înfăptuirea societăţii socialiste.

Prin tot ceea ce ne oferă autorii în această carte, ei dovedesc că partidul clasei muncitoare, prin întreaga sa activitate, a contribuit la progresul general al societăţii româneşti. „Tocmai capacitatea partidului revoluţionar de a imprima dezvoltării un curs nou afirmă autorii îi conferă dimensiunea morală şi prestigiu în conştiinţa publică românească" (p. 266).

Cartea demonstrează că din 1893, cînd a intrat în viaţa politică a ţării — pe poarta din faţă a istoriei —, partidul clasei muncitoare a adus un suflu înnoitor, un nou mod de înţelegere a acţiunii politice, ca pe o activitate conştientă a poporului muncitor.

De mare însemnătate ni se pare concluzia la care ajung autorii cărţii de legătură cu faptul că experienţa valoroasă şi plină de învăţăminte a mişcării muncitoreşti din România din anii 1893 1918, inclusiv a celei pe plan politic, a reprezentat fundamentul trainic al luptelor viitoare ale Partidului Comunist Român.

În carte — după părerea noastră — nu se subliniază însă — atît cît ar fi fost necesar — că prin calităţile dovedite de acest partid, încă la începuturile activităţii sale şi permanent după aceea, pe firul timpului, el poate fi aşezat alături de toate acele partide care, în epocă, s-au afirmat mai cutezător cu mişcarea muncitorească şi socialistă internaţională. Cartea de vizită cu care se prezintă partidul nostru — prin vechimea sa (anul 1893 fiind efectiv o dată istorică demnă de a spune şi a pretinde mult!), prin calităţile sale politice, organizatorice, ideologice, aş spune chiar prin numărul său de membri, raportîndu-ne la suprafaţa ţării şi la numărul de locuitori (poate şi la forţa numerică a altor partide şi grupări politice din România acelei epoci), reprezintă o carte de vizită de excepţie, pe de-a întregul onorabilă, care rezistă în plan istoriografic în competiţia cu oricare alte partide similare ar fi supuse analizei obiective. În consecinţă, aşa cum nicicînd în trecut n-au avut rostul, cu atît mai mult astăzi, n-au rostul — credem — afirmaţii şi încercări ce se fac încă în unele lucrări de peste hotare cu scopul diminuării sau negării unor merite pe care prin el, prin calităţile sale, prin forţa sa efectivă — P.S.D.M.R. şi le-a cîştigat, în epocă, în viaţa politică românească şi nu mai puţin, în viaţa mişcării muncitoreşti şi socialiste internaţionale.

La capătul reflecţiilor pe care le am încercat asupra cărţii lui Ion Mamina şi Vasile Niculae, salutîndu-le cu căldură iniţiativa alegerii unui asemenea subiect, perseverenţa cu care ani în şir au cercetat un imens material bibliografic şi finalizarea demersului lor ştiinţific prin tipărirea unei lucrări de certă valoare, ne exprimam speranţa că fiecare dintre ei (poate împreună şi în alte

www.dacoromanica.ro

ocazii) ne vor mai oferi și alte expresii ale *lucrului bine făcut*, adăugînd zestrei frontului nostru istoriografic mereu titluri noi și contribuții care să le sporească, în același timp și în aceeași măsură, propriul lor prestigiu științific, profesional.

Gh. I. Ioniță

PAUL CERNOVODEANU, MARIAN ȘTEFAN, *Pe urmele Magherilor*, Edit. Sport-Turism, București, 1983, 487 p. + 48 p. ilustrații + 4 planșe.

Cronica unei familii, cum își subintitulează autorii lucrarea lor despre Magherii originari din Vidra Ilălmagiului și așezați la mijlocul secolului al XVII-lea pe plaiurile oltenești ale Gorjului, este o importantă contribuție la aprofundarea și mai buna cunoaștere a istoriei naționale. Cu toate că generalului Gheorghe Magheru îi fuseseră dedicate mai multe studii, iar, în 1969, două monografii, dintre care una, cea mai voluminoasă și mai temeinică, se datorește lui Apostol Stan și Constantin Vlăduț, mai rămăseseră încă unele aspecte mai puțin analizate. Cercetarea asiduă a noi surse documentare la Biblioteca Academiei și la Arhivele Statului București a permis autorilor să elaboreze un considerabil volum referitor nu numai la personalitatea generalului, dar și la strămoșii, contemporanii și descendenții săi, pînă în zilele noastre.

Parcurgerea unei vaste bibliografii, depistarea unor documente inedite, investigarea minuțioasă a surselor documentare, amplificate de o bună stăpînire a mijloacelor de exprimare și o bună cunoaștere a evenimentelor epocilor medie, modernă și contemporană constituie atributele incontestabile ale reușitei autorilor în laborioasa lor întreprindere științifică, una dintre cele mai complete și mai valoroase lucrări de acest fel.

Cum este firesc, autorii încep cu „diplomele cele vechi de originea familiei", stabilind cu rigoare rezultată dintr-o minuțioasă analiză a surselor, originea transilvăneană a familiei Magheru, primul cunoscut cu acest nume fiind Vlad Măgheriu, care a trecut Carpații, pe la mijlocul veacului al XVII-lea, spre a se așeza în satul Cîlnic de pe rîul Gilort, din cauza oprimării exercitate de clasa dominantă. Originari din mica nobilime, întrucît aveau proprietăți și dreptul de pecete, Magherii așezați pe meleagurile Olteniei de nord se statornicesc cu temei în rîndurile moșnenilor, apoi al micii boierimi, prin cumpărarea unor moșii. Astfel, că, în mod cert, un Vlad Măgheriu este menționat într-un document la 14 octombrie 1665.

Un subcapitol este dedicat de către autori primilor Magheri olteni stabiliți într-unul din cătunele satului Bîrzeiu de Gilort din fosta plasă Amaradia a județului Gorj, întretăiat de apa pîrîului Cîlnic. Rînd pe rînd, autorii evocă, uneori cu interesante amănunte, figurile unor înaintași cunoscuți în vreme, personalități de vază pe plan local, precum Constantin, apoi Dumitru Măgheriu cu cei trei fii ai săi; Șerban, Ioan și Pană, viețuitori în secolul al XVIII-lea. Preotul, ulterior protopopul Ioan Magheriu, este bunicul lui Gheorghe Magheru. Tatăl generalului, tot preot, căsătorit cu Bălașa, a avut opt copii, dintre care cel mai mic era el însuși. Mici boieri de țară, în permanență preocupați să-și mențină avutul și condiția lor socială, Magherii au îndeplinit diferite slujbe, care le-au oferit posibilitatea să-și afirme calitățile personale și să-și sporească averea. Unul dintre aceștia a fost polcovnicul Șerban Magheru, fratele protopopului, care s-a remarcat în războiul ruso-turc început în 1769, în calitate de comandant al detașamentelor de voluntari din Oltenia. Pentru faptele sale de vitejie, în luptele cu turcii, Ecaterina a II-a i-a conferit rangul de porojnic. Un alt Șerban, unchi dinspre tată al lui Gheorghe Magheru deține ranguri boierești de al doilea armaș și al doilea vistier. El sporește considerabil domeniile Magherilor, de care vor beneficia urmașii fratelui său Ioan, întrucît decedează fără copii.

Fratele cel mai mare al lui Gheorghe Magheru, de fapt singurul, Ioan sau Ioniță, s-a remarcat prin fapte de arme, în calitate de căpitan de panduri, polcovnic. La 1821 el a luat parte la evenimente, fiind căpitan de Amaradia, funcție din care este destituit, deoarece trecuse fățiș de partea lui Tudor, împreună cu mai tînărul său frate Gheorghe. După înăbușirea revoluției, se refugiază cu familia la Sibiu de unde revine și intră, din nou, în slujba județului, devenind căpitan de potere. Moare, în 1826, la vîrsta de 31 de ani.

Evident, cea mai mare parte din lucrare autorii o rezervă evocării proeminentei personalități a generalului revoluției române de la 1848, anume două capitole, ultimul ocupîndu-se de urmașii săi. Un prim și important subcapitol se deschide printr-o întrebare: *Cînd s-a născut Gheorghe Magheru*? Cu ri-

www.dacoromanica.ro

goare științifică se procedează la analiza critică a tuturor surselor documentare, stabilindu-se că „Gheorghe Magheru s-a născut la începutul anului 1804, în casele părintești din Bîrzeiu de Gilort, fiind al doilea băiat și probabil ultimul din cei opt copii ai popii Ioan și ai Bălașei" (p. 85). Între fratele său Ioniță și el au existat șase surori: Ilinca, Zamfira, Bălașa, Smaranda, Maria și Stana. Încă de mic rămas orfan, Gheorghe Magheru, împreună cu fratele său mai mare, este luat „copil de suflet" de către unchiul său Șerban Magheru. Bun cunoscător al meseriei armelor, în calitate de căpitan de Amaradia, Șerban Magheru îi îndrumă pe cei doi nepoți ai săi spre această îndeletnicire. Moare în 1820, lăsînd averea agonisită celor doi nepoți. Foarte tînăr, în timpul revoluției din 1821 Gheorghe Magheru n-a avut un rol prea important, încît n-a suferit consecințele prigoanei îndreptate contra celor vizați de mînia reprimatorilor, nevoiți a se refugia în Transilvania. La vîrsta de numai 19 ani, în 1823, se căsătorește cu Ancuța, fiica clucerului de arie Hagi Gheorghe Plcșoianu. În 1825, Gheorghe Magheru este trecut în Arhondologia Țării Românești, „între feciorii de boieri". Murind fratele său Ioniță, în 1826, el preia unele din atributele funcției acestuia, adică de căpitan de potere, participînd ca împuternicit al caimăcămiei Craiovei să urmărească și să prindă cetele de tîlhari ce se aciuaseră în Oltenia, îndeosebi venite din dreapta Dunării.

Veritabile „pagini de virtute ostășească" înscrie Gheorghe Magheru în războiul ruso-turc din 1828—1829, în calitate de comandant al unui detașament de panduri. Autorii utilizează îndeosebi importantul izvor documentar pe care-l constituie o scrisoare a lui Ion Maiorescu către A.G. Golescu, trimisă din Frankfurt, la 16 octombrie 1848. În fruntea detașamentului său, Gheorghe Magheru cîștigă o însemnată bătălie contra turcilor, la începutul lunii septembrie 1828, în localitatea Șișești din județul Mehedinți. În mod deosebit, el se distinge în bătălia de la Băilești, după care, drept recunoaștere a meritelor sale, a primit, la fel ca alți comandanți de detașamente de panduri, ordinul „Sf. Ana", clasa a IV-a, și gradul de cavaler și o sabie de onoare din partea țarului Nicolae I. Concomitent, el trebuia să facă față apărării orașului Tîrgu-Jiu de atacurile răufăcătorilor și otomanilor: „El a avut marea satisfacție — caz foarte rar în analele istoriei românești — de a primi din partea orașului Tîrgu-Jiu, la 10 noiembrie 1829, o carte de mulțumire pentru apărarea urbei de jafurile « hoțomanilor » și ale trupelor otomane în timpul întregii desfășurări a războiului ruso-turc din 1828—1829" (p. 104).

Semnificative și competente comentarii ale autorilor sînt făcute cu privire la ocupația țaristă a Principatelor române, la regulamentele organice „concepute ca instrumente cu ajutorul cărora marea boierime să-și poată institui și menține dominația deplină, atît pe plan politic, cît și pe cel social-economic" și fiind, esențial „emanația unei puteri străine, impusă fără a se ține suficient seama de doleanțele locuitorilor celor două Principate" (p. 107).

În *Catagrafia oficială de toți boierii Țării Românești la 1829*, Gheorghe Magheru era trecut cu rangul de al treilea (în loc de al doilea) vistier. În anii următori, el avea să facă față unor procese și litigii cu diverși boieri și vecini. Înființîndu-se armata națională, în 1831, lui Gheorghe Magheru i se oferă doar gradul de căpitan, pe care-l refuză, ocupînd apoi unele funcții de judecător supleant, președinte al Magistratului orășenesc și judecător al Judecătoriei județului Gorj, pînă în 1844. Un întreg subcapitol este dedicat lui Gheorghe Magheru, ca „om al legii și bun gospodar" (p. 110—126), apoi încă unul ca „părinte și sfătuitor" (p. 126—138). Pe lîngă cei patru copii rezultați din căsătoria cu Ancuța Pleșoianu (Alexandrina, Gheorghe, Ecaterina și Nicolae), Gheorghe Magheru s-a îngrijit și de averea și educația celor cinci copii ai fratelui decedat în 1826 (Nicolae, Maria, Ion, Ecaterina și Ioana), pe care i-a dat la învățătură. După moartea soției, în 1837, Gheorghe Magheru întîmpină și mai multe dificultăți. Se recăsătorește cu Maria Caramalău, în 1846, de la care are un fiu, Romulus. O căsnicie nefericită, căci, în primul an de după revoluție, soția îl părăsește.

La izbucnirea revoluției de la 1848, Gh. Magheru era ocîrmuitor al județului Romanați. Autorii analizează viața social-politică, condițiile istorice-concrete și cauzele care au condus la declanșarea evenimentelor revoluționare în Principate: „Conflictul politic principal desfășurat în sînul clasei boierești după 1821 și mai ales în perioada regulamentară n-a fost o simplă dispută izvorîtă din lupta pentru putere. Ea a avut un cadru mult mai larg și exprima tendințe bine definite cu privire la căile pe care trebuia să le urmeze societatea românească în drumul său spre progres" (143). Revoluția de la 1848—1849 era o puternică ridicare la luptă a poporului român contra asupririi străine și pentru dreptate socială.

Evenimentele nu l-au găsit nepregătit pe Gheorghe Magheru. Cu un deceniu înainte el cunoscuse și se împrietenise cu profesorul transilvănean Ioan Maiorescu, de la Școala centrală din Craiova, unde au studiat fiul, Ghiță, și nepotul său de frate, Ion (Nițu)

www.dacoromanica.ro

Magheru. Încît „Gheorghe Magheru, om cu mare dragoste de ţară, de o recunoscută onestitate şi animat de o deosebită sete de cunoaştere, s-a simţit atras, în mod firesc, de ideile unei mişcări menite a regenera patria prin reforme de ordin social, politic şi economic" (p. 148).

A întreţinut strînse relaţii cu I.H. Rădulescu, Ştefan Golescu, Christian Tell, Nicolae Pleşoianu şi Ioan Câmpineanu. El citea, fiind abonat, gazetele româneşti apărute la Braşov. La Bucureşti, Gh. Magheru l-a cunoscut şi pe A.T. Laurian. Astfel, pregătit şi iniţiat în problemele care se cereau cu acută necesitate rezolvate, Gheorghe Magheru intră „în viltoarea revoluţiei". A doua zi după citirea Proclamaţiei de la Islaz, I.H. Rădulescu se adresa bunului său prieten, îndrumîndu-l să strîngă dorobanţii şi pe toţi cei ce purtau arme pentru a se întîlni în drumul spre Craiova. La 9 iunie Gheorghe Magheru se şi îndreaptă grabnic spre Islaz, dar revoluţionarii plecaseră deja. Se reîntoarce la Caracal, de unde sprijină revoluţia. Autorii subliniază, cu deplin temei, că fără sprijinul acordat de Gheorghe Magheru, în împrejurările dramatice ale zilei de 9 iunie 1848, cînd revoluţia din Capitală şi alte judeţe eşuase a se declanşa, aşa cum fusese stabilit, acţiunea revoluţionară din Oltenia ar fi fost cu uşurinţă reprimată. Aşadar, reuşita revoluţiei din Oltenia a facilitat succesul revoluţiei în Capitală, la 11 iunie 1848. Gheorghe Magheru este ales membru al Guvernului provizoriu, apoi căpitan general al trupelor de dorobanţi şi panduri.

Interes aparte prezintă analiza evenimentelor din timpul desfăşurării revoluţiei din Ţara Românească, cele două comploturi eşuate ale reacţiunii, rolul generalului Magheru.

La 12 iulie 1848, generalul Gheorghe Magheru era trimis în Oltenia, unde unelteau cu precădere forţele reacţiunii, incitate de prezenţa la hotare a foştilor miniştri ai lui Gh. Bibescu. La Craiova, a fost primit cu mare bucurie de către mulţime: „intrarea triumfală a lui Magheru în Craiova a determinat, de fapt, reinstaurarea ordinii revoluţionare în principalul centru al provinciei din dreapta Oltului" (p. 195). După aceasta, în fruntea a 500 de dorobanţi adunaţi din judeţele Romanaţi şi Olt, Gheorghe Magheru s-a îndreptat spre Tîrgu Jiu, unde a ajuns la 22 iulie 1848. La 25 iulie a plecat la Turnu Severin, unde „situaţia era destul de alarmantă".

În acest timp, trupele otomane pătrunseseră la Giurgiu. La 28 iulie revenea la Tg. Jiu de unde da dispoziţii pentru concentrarea dorobanţilor în Rîmnicu Vîlcea.

Evenimentele se precipitau spre deznodămîntul fatal, adică înăbuşirea revoluţiei prin dubla intervenţie armată străină. O rezistenţă armată în Oltenia este organizată sub denumirea „Tabăra de la Troian" sub comanda generalului Gheorghe Magheru. Acesteia îi este rezervat un subcapitol, apoi un altul intitulat, „Ultimul reazăm al revoluţiei", anume după înăbuşirea ei, la 13 septembrie, pînă la licenţierea detaşamentelor de panduri, la 28 septembrie, „în urma unui consiliu ţinut cu toţi ofiţerii oştirii regulate şi neregulate" (p. 243).

La fel ca alţi conducători ai revoluţiei, Gheorghe Magheru lua drumul pribegiei, în lungul exil de nouă ani, care avea să-l ducă la Sibiu, Triest, Viena, Paris, Constantinopol, permanent preocupat de soarta cea grea a ţării. Corespondenţa sa cu cei dragi, rude şi prieteni apropiaţi, evidenţiază concepţia înaintată despre viitorul patriei şi poporului său: „În pofida urzelilor şi încercărilor de discreditare — subliniază autorii — , ca şi a suferinţelor provocate de critica situaţie materială în care se afla, făcînd faţă cu greu întreţinerii întregii familii refugiate cu sine la Sibiu, Magheru n-a părăsit o clipă măcar terenul luptei politice şi activitatea neobosită depusă în slujba ţării" (p. 250).

Expulzat din Transilvania, trece prin Belgrad la Triest, apoi va pleca la Viena, în februarie 1849, unde va întîlni mulţi români, din toate provinciile. Bolnav de friguri, părăsit de soţie, ameninţat, ca şi alţi exilaţi, cu confiscarea averii, Gh. Magheru trece prin clipe foarte grele ale vieţii sale. Din Viena, la 2/14 martie 1850, el trimite o lungă şi vibrantă scrisoare lui Avram Iancu, pe care autorii o reproduc în întregime (p. 295—300). În iunie 1850, generalul părăseşte Viena pentru a se duce la Paris. Din nou griji pentru familie, pentru sănătatea sa şubrezită. Un moment de mare importanţă pentru exilaţi se iveşte cu declanşarea războiului ruso-turc din 1853. Gheorghe Magheru şi Chr. Tell se îndreaptă spre Constantinopol spre a organiza detaşamente româneşti pe care să le conducă pe cîmpul de luptă alături de trupele otomane. Oferta lor este tergiversată, apoi refuzată, îndată după intrarea Angliei şi Franţei în război. Fiul său, Gluţă Magheru, a intrat însă în ţară, fiind găzduit la Bucureşti de pictorul Gheorghe Tattarescu. Rămas în exil, în continuare, Gheorghe Magheru se va repatria în vara anului 1857, spre a se integra luptei pentru unirea Principatelor.

De la Bucureşti, unde a sosit la 17 august 1857, Gheorghe Magheru s-a dus la Tîrgu Jiu, unde a fost desemnat candidat al partidei naţionale pentru Adunarea ad-hoc.

www.dacoromanica.ro

Participant activ la lucrările Adunării ad-hoc, apoi ale celei elective, generalul s-a distins printr-o ţinută demnă, mereu de partea forţelor progresului. După înfăptuirea Unirii, Magherii revin la preocupările lor de refacere a gospodăriei. Generalul participă la şedinţele Adunării legislative, ca deputat al colegiului orăşenesc din Tg. Jiu. El încearcă marea durere a morţii fiului şi fiicei sale, după cea a nepotului său de frate, Niţu Magheru. Bătrînul general are totuşi bucuria de a participa, ca deputat, în Parlamentul proclamării Independenţei. La 23 martie/4 aprilie 1880, Gheorghe Magheru deceda în Bucureşti. Adunarea deputaţilor, în şedinţa solemnă, hotăra funeralii naţionale pentru defunctul general.

Un ultim capitol al lucrării se ocupă de urmaşii generalului, îndeosebi ai lui Ghiţă şi Romulus Magheru, ecilalţi decedînd fără copii. O descendenţă relativ numeroasă. Astfel, dintre urmaşii lui Gheorghe s-au distins: Alexandru, general-adjutant, Adrian, avocat, Anton, căpitan, Gheorghe, avocat, Titu, magistrat. Romulus a avut ca fiu pe profesorul universitar Ion Magheru.

Magherii din zilele noastre s-au remarcat ca oameni de ştiinţă, diplomaţi, medici, avocaţi, unii dintre ei, precum fraţii Mihai şi Anca Magheru, distingîndu-se ca militanţi pe „baricadele luptei antifasciste".

O bibliografie selectivă şi patru planşe cuprinzînd aşezări gorjene şi genealogia Magherilor, încheie o valoroasă şi deosebit de utilă lucrare, sub multiple aspecte. Investind o mare cantitate de muncă în vederea strîngerii unui atît de bogat şi variat material documentar, autorii au încercat din plin pasiunea condeiului, atunci cînd au creionat veritabile portrete ale unor personalităţi de seamă din familia Magherilor, dar, mai ales, al generalului Gheorghe Magheru, figură centrală a revoluţiei de la 1848, în mod firesc şi a cărţii, în jurul căreia se înfiripează întreaga „cronică de familie".

Incontestabil, cartea *Pe urmele Magherilor* este o contribuţie de seamă la istoriografia actuală, cu pregnant caracter ştiinţific. Pentru care motiv, ne şi exprimăm regretul că, alături de notele explicative, să-şi fi găsit loc trimiteri adecvate, precum ar fi meritat o lucrare în care se utilizează numeroase surse documentare, multe inedite.

Conducerea Editurii Sport-Turism s-a dovedit, şi de această dată, inspirată, punînd la dispoziţia cititorilor una dintre publicaţiile sale cele mai valoroase şi mai interesante din cunoscuta şi apreciata colecţie iniţiată doar cu cîţiva ani în urmă.

Anastasie Iordache

Developpement de la conscience nationale en Europe centrale du XVI-e au XX-e siècle, actes du colloque polono-français, Poznan les 6—7 avril 1981, Rédaction des Actes : Janusz Pajewski et Maciej Serwański, Poznan, Universytet im. Adama Mickiewicza, 1982, 118 p.

Procesul apariţiei şi dezvoltării naţiunii ca formă superioară de comunitate umană, reprezintă un subiect extrem de controversat în ştiinţa istorică, politică şi economică contemporană. Confruntarea de idei se impune în acest caz ca absolut necesară, pentru enunţarea de adevăruri cu valoare generală. Întîlnirile de lucru ale istoricilor francezi şi polonezi au o tradiţie îndelungată. Universităţile din Strasbourg şi Poznan, legate prin străvechi raporturi de colaborare, au organizat în 1978 o dezbatere pe tema conştiinţei naţionale în Europa centrală în secolele XVI—XX. Istorici din două state, care aparţin unor zone deosebite ca specific al dezvoltării social-istorice, au abordat într-o viziune foarte largă, în cadrul a 13 comunicări, probleme de istorie social-politică, a culturii şi civilizaţiei Franţei, Poloniei şi Germaniei. În centrul dezbaterilor a stat preocuparea pentru identificarea căilor de formare a naţiunii în zonele central-europene şi influenţele exercitate din exterior asupra sa.

Volumul se deschide cu un cuvînt de salut (p. 3—4) adresat participanţilor de Janusz Pajewski. Profesorul Andrzej Grabski de la Academia de Ştiinţe a Poloniei a prezentat comunicarea *Nation et conscience nationale. Observation sur la structure des procesus de la formation des nations modernes en Europe Centrale* (p. 5—15). Autorul se raportează în mod critic la unele scheme „tipologice" de formare a naţiunii. „Nu credem că va fi posibil ... să presupunem vreo schemă universală de dezvoltare a conştiinţei naţionale .." (p. 7). Mai ales că naţiunea şi conştiinţa naţională au constituit o individualitate, puternic influenţată de factorii concret istorici. Grabski afirmă că procesul de formare al naţiunii şi conştiinţei naţionale s-a desfăşurat în mod diferit în Europa Occidentală şi Centrală. Autorul identifică *modelul occidental*, acela

www.dacoromanica.ro

unde rolul justificativ l-a jucat conştiinţa *statului-naţiune* (subl. ns.), de cînd în condiţiile existenţei statelor centralizate, s-a ajuns la identificarea statului cu naţiunea" (p. 7). Dar, chiar în cadrul acestui „model", s-au manifestat trăsături particulare, relevate în cazul Franţei şi Italiei, de cercetările lui Pierre Chaunu şi respectiv Jean Delumeau. Un alt „model" acordă o mare importanţă *limbii*. „Nu Statul, ci limba a avansat în rolul de element esenţial şi principal" (p. 8). Istoricul Jozef Chlebowczyk s-a raliat acestui din urmă „model", declarînd că procesul de formare al naţiunilor a avut loc mecanic, de la „comunitatea de limbă, prin unitatea naţională la unitatea de stat" (cf. p. 8). Grabski critică teza cercetătorului ceh Miroslav Hroch, care a propus un „model" de formare al „marilor naţiuni" (Franţa, Anglia, Spania, Olanda) şi unul, „micilor naţiuni". Cantitativismul specific concepţiei lui Hroch se bazează pe acţiunea unor factori, ca: condiţiile social-economice şi culturale, mărimea teritoriului naţional. O analiză detaliată întreprinde Grabski cu privire la concepţiile compatrioţilor săi, Jerzy Topolski şi Witold Jakobczyk. De fapt, principalele teze ale acestor concepţii au fost prezentate de autorii înşişi în comunicări separate în cadrul colocviului, sub titlul: *Quelques remarques en guise de conclusion* (p. 117—118) şi respectiv, *Quelques remarques sur la question de la conscience nationale* (p. 115—116). Topolski a inventariat cinci „modele" ideale de formare a naţiunilor, aplicabile în perioada începînd de la sfîrşitul Evului Mediu şi pînă în epoca modernă. Conform „modelului" I, naţiunea a fost rezultatul „creşterii conştiinţei colective globale" (p. 10). „Modelul" II propune *lupta politică*, ca factor determinant în realizarea unităţii naţionale. Al III-lea „model" se aplică în cazul, în care „naţiunea în formare nu are propriul său stat . . . , dar are clase conducătoare şi cultură de elită" (p. 11). „Modelul" IV surprinde naţiunea împărţită între state diferite, şi de cele mai multe ori duşmane. Ultimul „model" ipostaziază cazul, în care naţiunea „nu are nici clase conducătoare, nici propria cultură de elită . . . " (p. 11). Toate aceste „modele" au avut corespondenţi istorico-geografici.

Grabski subliniază importanţa pe care o acordă Topolski factorului economic în procesul de formare al naţiunii. Profesorul polonez arată că comunitatea de tip naţional a avut „un caracter global, . . . angajînd structura verticală a realităţii istorice, ansamblul sferelor subiective şi obiective ale sale" (p. 12). În secolele XVI—XX în Europa Centrală conştiinţa naţională manifestînd un profund caracter valorizant şi emoţional,

Modelul	Ţara
I	Anglia, Franţa, Rusia, Suedia
II	Italia
III	Bulgaria, Ungaria, România, Portugalia
IV	Polonia
V	Cehia, Slovacia, Lituania, Scoţia

s-a aflat ancorată într-o xenofobie a violenţei îndreptată împotriva asupritorilor. Prin tendinţa sa de a exacerba trecutul legendar, ea a căutat o justificare pentru aflarea locului *naţiunii* în cadrul Europei civilizate.

Un interesant studiu de istorie economică şi a mentalităţilor realizează profesorul Zygmunt Boras în comunicarea intitulată *Quelques reflexions portant sur la conscience maritime de la noblesse polonaise aux XVI-e et XVII-e siècles* (p. 17—26). Autorul remarcă dezinteresul total al marii nobilimi poloneze faţă de problemele Mării Baltice, deşi cea din urmă a jucat un rol esenţial, în dezvoltarea naţiunii de pe Vistula. Dezinteresul s-a vădit şi în lucrările Dietei, care a adoptat extrem de greu legi de protejare a comerţului şi activităţilor maritime. Boras critică mentalitatea clasei conducătoare poloneze, care denumea Polonia *Antemurale Christianitatis*. Apărarea „protectoarei creştinătăţii" de rit catolic s-a bazat pe teza invincibilităţii nobilimii războinice şi nu pe frontiere temeinic consolidate şi apărate. Repulsia faţă de activităţile comerciale şi militare maritime, este explicată de autor prin „ideologia terestră" (p. 23) a nobilimii. Simbolurile şi ansamblurile heraldice ale epocii vădesc preocupările exclusiv terestre ale panilor polonezi. Abia sub domnia lui Sigismund al II-lea August (1548—1572), un grup de oameni politici — Jan Kostka, castelan de Gdansk, Marcin Kromer, episcop de Warmia, Stanislaw Hozjusz au iniţiat un program de dezvoltare a activităţilor maritime, exprimat în lozinca formării lui *„Dominium Maris Balticii"*, reafirmat în Constituţia din 1794.

Aspecte ale influenţei franceze în Polonia Vechiului Regim sînt surprinse de Maciej Serwański de la Universitatea din Poznan, în comunicarea *Quelques aspects de la con-*

www.dacoromanica.ro

science nationale dans l'ancienne République de Pologne. La noblesse polonaise envers la civilisation française au XVII-e siècle (p. 27—38). Servański denumeşte regimul politic din Polonia secolului al XVII-lea „un regim de democraţie nobiliară", „o monarhie a comunităţii nobiliare" (cf. p. 27). Concepţia superiorităţii acestui regim a prevalat la marea nobilime şi s-a răsfrint doar asupra sa. O lungă perioadă de timp, conservatorismul şi „izolarea sarmatică" (p. 28) a magnaţilor a împiedicat influenţa străină să se exercite în Polonia. Influenţa franceză s-a manifestat din a doua jumătate a secolului al XVII-lea. Numeroşi monarhi polonezi, precum Ioan Cazimir (1648 1668), Ioan al III-lea Sobieski (1674 1696) s-au căsătorit cu prinţese franceze. Astfel, la curtea regală s-a concentrat un numeros anturaj francez, care „ . . . propaga obiceiurile franceze, moda, limba. teatrul, dansul . . ." (p. 29). S-a adăugat la aceasta, politica externă de factură europeană promovată de Ludovic al XIV-lea. ca şi numeroasele călătorii ale polonezilor în Franţa. Modelul absolutismului monarhic de tip clasic, întruchipat de Regele Soare a trezit însă numeroase reacţii negative în rîndurile magnaţilor, doritori de menţinerea libertăţilor nobiliare. Modul în care nobilimea poloneză a receptat sau a respins influenţa franceză, explică după opinia lui Servański, numeroasele aspecte particulare ale conştiinţei naţionale poloneze.

Istoriei culturii şi civilizaţiei şi impactului său asupra comunităţii de tip naţional le sînt dedicate pagini remarcabile în comunicările lui François Cuche de la Universitatea din Strasbourg, *Fénelon ou le pressentiment de la nation* (p. 39 55), Aleksandrei Hofmann-Liponska de la Universitatea din Poznan, *L'Esprit national dans le théâtre des Lumières 1715—1789* (p. 57—70). Victor Hell la Universitatea din Strasbourg. *Cosmopolitisme culturel et conscience nationale au tournant du XVIII-e au XIX-e siècle. Des rapports entre l'œuvre de Schiller, la pensée politique du XVIII-e siècle et la Révolution française* (p. 87 95), Genevieve Humbert de la Universitatea din Mulhouse, *Nation, occupation, résistance. La litterature française de jeunesse et la guerre de 1939 1945* (p. 103—114).

Cunoscut specialist în istoria Angliei, profesorul Roland Marx de la Universitatea din Strasbourg se opreşte, în comunicarea sa *Conscience national et particularismes locaux dans la France révolutionnaire (1789 1799)* (p. 71 86), la descifrarea raportului *national-regional* şi rolului său în Revoluţia burgheză din Franţa. Marx consideră că conştiinţa „a devenit piatra de încercare a fidelităţii revoluţionare" (p. 71). Vigoarea politicii iacobine de centralizare, este explicată de autor, prin aceea că particularismele locale au servit contrarevoluţia internă şi externă. Într-o epocă în care Mirabeau a denumit Franţa „un corp de popoare separate" (p. 72), Revoluţia a aflat şi admis specificul local în Alsacia, Roussilon, Provence, Auvergne, Normandia. Lezarea intereselor provinciilor au suscitat reacţii, care au tins să pună sub semnul întrebării adeziunea la hotărîrile generale ale conducerii de la Paris. Prin excesele sale, Revoluţia a pregătit contrarevoluţia în provincii. „Marea ingeniozitate a contrarevoluţionarilor (a fost — *M.M.*) de a . . . aduna toate deceptiile şi dificultăţile cunoaşterii tradiţiilor" (p. 75). Roland Marx afirmă că, în perioada dictaturii iacobine a avut loc, o veritabilă explozie de manifestare a particularismelor locale. Pericolul federalist a fost exagerat de iacobini şi i s-a răspuns printr-o represiune nemiloasă şi o bogată literatură polemică. „Revendicarea reîntoarcerii la vechile instituţii . . . nu a fost decît expresia cea mai violentă a respingerii unei Revoluţii sîngeroase . . . ; ea a exprimat deseori o conştiinţă particularistă care se opunea conştiinţei naţionale" (p. 80).

Demne de remarcat sînt şi ideile privind încadrarea conştiinţei naţionale în conştiinţa general-europeană şi rolul său în cadrul mişcării democrat-revoluţionare şi muncitoreşti, exprimate în comunicările prezentate de Irena Koberdowa de la Şcoala Superioară de Ştiinţe Sociale din Varşovia. *La conscience nationale et la conscience internationale dans les mouvements démocratiques du XIX-e siècle* (p. 97 100) şi de Leon Strauss de la Universitatea din Strasbourg, *Mouvement ouvrier et conscience nationale en Alsace-Lorraine de 1871 à 1940 (Thèses)*, (p. 101 102).

Tipărind textele comunicărilor prezentate la acest colocviu, Universitatea din Poznan îndeplineşte o datorie de onoare. Specialiştii au la dispoziţie un material documentar, care abundă în informaţii noi, teze originale şi concluzii, multe acceptabile. Volumul se înfăţişează ca un exemplu de colaborare între oamenii de ştiinţă de diferite orientări politice, servind progresului istoriografiei universale.

Mihai Manea

www.dacoromanica.ro

ADAM SCHAFF, *Istorie şi adevăr*, Edit. politică, Bucureşti, 1982, 370 p.

Dezvoltarea filozofici istorici, a epistemologici ştiinţelor sociale, a sociologiei cunoaşterii şi a ştiinţei istorice a contribuit la îmbogăţirea şi la diversificarea teoriilor, concepţiilor, instrumentarului teoretic şi metodologic al epistemologiei ştiinţei istorice, a teorici despre dialectica cunoaşterii în cercetarea istorică. În acest context, lucrarea filozofului polonez Adam Schaff *Istorie şi adevăr* reprezintă o valoroasă contribuţie cu caracter interdisciplinar la prezentarea şi explicarea condiţiilor sociale şi gnoseologice ale cunoaşterii în ştiinţele sociale în general, ale celei în istorie în special.

Ne propunem să prezentăm şi să analizăm dintre problemele abordate de autor pe acelea pe care le considerăm mai interesante şi care prin bogăţia implicaţiilor teoretice, ideologice, sociale şi politice reprezintă un aport la dezvoltarea teoriei şi metodologiei cercetării istorice, aspectele şi consideraţiile care permit relevarea efectului gnoseologic benefic şi productiv al îmbinării filozofici cu istoria.

Pentru a demonstra necesitatea reflecţiei asupra dialecticii cunoaşterii în ştiinţa istorici, autorul face o trecere în revistă a unor lucrări din perioade istorice diferite asupra revoluţiei franceze — principala modalitate, calea social-politică fundamentală de consfinţire a rolului conducător în societate al burgheziei franceze şi de trecere la un nou tip de orînduire social-politică — interesîndu-se concret cum acest eveniment istoric a dat naştere unei multitudini de explicaţii şi interpretări. A. Schaff constată că studiile istoricilor contemporani cu revoluţia reprezintă o dovadă în plus că cercetarea unor evenimente istorice simultan cu sau imediat după desfăşurarea lor nu este o garanţie a surprinderii semnificaţiei lor majore, a reliefării locului şi rolului ce le revine în deschiderea căii sau în blocarea progresului istoric. Autorul susţine că deşi au avut dreptate istoricii care au identificat cauzele revoluţiei cu dezvoltarea economică, cu afirmarea socială a burgheziei sau cu starea de mizeric a maselor, adevărul istoric este mai mult decît o simplă reducţie a cauzelor revoluţiei la una din aceste explicaţii. Cunoaşterea acestor cauze este un proces neterminat în care noile cercetări şi confruntările de opinii vor permite cristalizarea unui adevăr istoric din ce în ce mai complex şi mai conform realităţilor istorice la care se referă (p. 76). Este de remarcat efortul depus de A. Schaff pentru a selecta un grup de istorici reprezentativi (Mme de Staël, Laponneray, Michelet, Tocqueville, Mathiez, Labrousse, J. Jaurès) pentru principalele categorii de explicaţii referitoare la cauzele revoluţiei franceze, evidenţiind faptul că pe măsura manifestării unor noi efecte ale acesteia şi a studierii lor de către istorici literatura de specialitate s-a îmbogăţit cu noi interpretări şi teorii.

În capitolul „Presupoziţii gnoseologice" autorul abordează problema relaţiei dintre filozofie şi ştiinţa istorici. Consideră necesar apelul la filozofie mai ales pentru clarificarea unui concept de bază al istorici, adevărul istoric. Pentru susţinerea necesităţii acestei relaţii aduce în atenţia cercetătorilor concepţiile lui H.J. Marrou şi E. Nagel. Primul remarca că ruptura dintre istoric şi filozofie constituie unul din pericolele cele mai grave care apasă asupra viitorului civilizaţiei societăţilor industrializate, ameninţată să se scufunde într-o atroce barbarie tehnică. Nimeni nu ar trebui să se ocupe de istorie dacă nu a reflectat mai întîi asupra naturii istorici şi condiţiei istoricului (p. 83) Nagel este invocat pentru constatările sale referitoare la acei istorici care au rareori conştiinţa conceptelor şi principiilor cu ajutorul cărora îşi organizează materialele sau explică evenimentele, fiind mai mult preocupaţi de tehnicile specializate ale cercetării istorice, de modalităţile decodificării şi relevării semnificaţiei documentelor scrise şi a altor vestigii ale trecutului, decît de cercetarea structurii explicaţiilor istorice, a fundamentelor pe care acestea se bazează şi a implicaţiilor cauzale în dinamica cercetării istorice.

Referindu-se la filosofia cunoaşterii şi la epistemologia generală, autorul face o serie de precizări în legătură cu locul şi rolul adevărului în cunoaşterea ştiinţifică. Cunoaşterea umană fiind cumulativă se dezvoltă în timp, ceea ce duce la schimbarea formei adevărurilor dobîndite de la o etapă la alta. De aceea cunoaşterea unui obiect nu trebuie să ducă în mod inevitabil la o judecată unică, deoarece reflectînd diversele laturi, aspecte şi faze ale dezvoltării obiectului se constituie într-o suită de judecăţi şi se realizează sub forma unui proces. „Judecata, scrie autorul, poate şi ea, evident, să se schimbe, să devină mai completă, mai complexă, ceea ce este întotdeauna în funcţie de dezvoltarea cunoaşterii şi acţioncază, la rîndul său, asupra formei cunoaşterii" (p. 117). Adevărul, se afirmă în lucrare, poate fi echivalat cu o judecată, aserţiune sau cunoaştere adevărate şi conceput ca procesualitate, ca acumulare a adevărurilor parţiale.

Este de reţinut preocuparea lui A. Schaff de a prezenta pe cei mai reprezentativ

www.dacoromanica.ro

autori care susţin necesitatea sporirii continue a contribuţiei filosofiei la construirea edificiului metodologic şi epistemologic al ştiinţei istorice, al disciplinelor sale, a aprecierii şi ierahizării interpretărilor şi teoriilor propuse de istorici. Pornind de la premisa că filosofia poate deveni conştiinţa de sine critică a acestor discipline, încearcă să demonstreze această aserţiune prin analiza multiplelor implicaţii ale conceptului de adevăr istoric, insistînd îndeosebi asupra caracterului procesual al elaborării şi îmbogăţirii sale.

Abordînd problematica condiţionării sociale a cunoaşterii istorice, autorul analizează principalele curente de gîndire burgheză privind cercetarea istoriei — pozitivismul şi prezenteismul — evidenţiind de pe poziţiile concepţiei marxiste asupra istoriei limitele lor şi consecinţele negative ale interpretărilor şi practicilor pe care le-au generat. Dacă pentru reprezentanţii pozitivismului cercetarea istorică este posibilă numai prin înlăturarea oricărui fapt subiectiv, prin reflectarea fidelă a faptelor, iar constituirea ştiinţei istorice prin simpla selectare a unui număr de fapte şi documente bine alese, nefiind necesară reflecţia teoretică, filozofică, deoarece are rolul negativ de a introduce în ştiinţa pozitivă un element de speculaţie, şi atitudinea parţială şi angajată a istoricului, prezenteiştii concep istoria ca trecut văzut prin prisma prezentului, interesele şi necesităţile prezentului determinînd alegerea temelor şi orientarea istoricului. De aceea istoria trebuie să fie numai angajată, partinică, parţială, să judece şi să interpreteze, iar istoricul, pornind conştient sau nu de la conflictele şi luptele prezentului, să ia poziţie, să se angajeze, să manifeste spirit partinic.

În timp ce pozitivismul, scrie Schaff, afirmă că istoria ca *res gestae* şi sub raport gnoseologic este constituită ca structură pentru totdeauna, prezenteismul susţine că istoria nu este definitivată şi că ea trebuie mereu studiată în funcţie de interesele şi problemele în continuă schimbare ale istoricului. Deci, conform acestei ultime concepţii, istoria se schimbă mereu şi se rescrie permanent, în primul rînd pentru că optica istoricilor asupra faptelor istorice se schimbă continuu, pentru că cunoştinţele despre om şi societate se dezvoltă mereu ceea ce determină noi percepţii ale evenimentelor trecute. Deci prezenteismul neagă valoarea modelului mecanicist în cunoaşterea istorică şi combate teoria privind atitudinea pasivă şi contemplativă a istoricului. Deşi recunoaşte meritul prezenteiştilor în explicarea modului în care istoricul percepe procesul istoric — determinat de interesele şi necesităţile sociale existente şi atitudinea istoricului în funcţie de nevoile şi interesele sale, de luptele în care este implicat, raportîndu-se critic la acest curent, autorul le reproşează faptul că neagă existenţa obiectivă a istoriei ca *res gestae* şi recunoaşterea existenţei ei numai ca gîndire asupra istoriei, situarea pe poziţiile subiectivismului filozofic. Deci dimensiunea ontologică a istoriei dispare, rămînînd numai gîndirea asupra istoriei, care nu are rolul de a reflecta procesul istoric real, ci de a-l recrea. Gîndirea devine un fel de principiu primordial genetic, iar concordanţa sa cu procesul istoric real este o problemă minoră. Negarea existenţei procesului istoric obiectiv face imposibilă obiectivitatea cunoaşterii istorice şi confruntarea cu realitatea adevărului istoric.

A. Schaff încearcă să demonstreze că multitudinea interpretărilor şi teoriilor formulate de cercetători asupra aceluiaşi eveniment istoric sau asupra istoriei pot fi grupate în ultimă instanţă în mai multe şcoli de gîndire. Total opuse, pozitivismul absolutizează aspectul ontologic al istoriei, iar prezenteismul pe cel referitor la influenţa condiţiilor sociale asupra cunoaşterii. Absolutizînd influenţa condiţiilor sociale asupra cunoaşterii în istorie se exclude total rolul demersului ştiinţific, posibilitatea stabilirii unor norme şi reguli ştiinţifice care să fie unanim acceptate. Conform acestei concepţii, istoria încetează să fie o disciplină ştiinţifică şi devine un simplu instrument de slujire a intereselor sociale, politice şi ideologice ale claselor dominante, de justificare şi legitimare a unor situaţii de inegalitate, privilegii sau aspiraţii. Criticînd exagerările şi absolutizările celor două curente, autorul afirmă că se poate reţine de la pozitivism ideea necesităţii considerării caracterului obiectiv al istoriei ca *res gestae* şi de la prezenteism pe aceea a condiţionării sociale a cunoaşterii în ştiinţa istoriei şi a adoptării de către istoric a unei atitudini partinice cu condiţia precizării caracterului statutului social şi al intereselor claselor conducătoare în societate, a raportării acestora la cerinţele progresului istoric.

Referindu-se la o a treia orientare a cercetării în domeniul ştiinţelor social-politice, autorul prezintă, în mod critic, de pe poziţiile marxismului, tezele şi ideile de bază ale sociologiei cunoaşterii. Principalul merit al acestei concepţii este acela că, încercînd să demonstreze condiţionarea socială a cunoaşterii, s-a delimitat critic de exagerările şi absolutizările prezenteismului. Arătînd că marxismul pune un accent deosebit pe sublinierea condiţionării de clasă a cunoaşterii în domeniul ştiinţelor social-politice, A. Schaff demonstrează, în lumina noilor cercetări şi a realităţii economice şi social-

www.dacoromanica.ro

politice, menţinerea deosebirilor esenţiale dintre ideologia burgheziei şi cea a proletariatului, prima păstrîndu-şi trăsătura de conştiinţă falsă, deformatoare, iar a doua jucînd rolul de instrument şi concepţie ştiinţifică în interpretarea, schimbarea şi conducerea societăţii de către clasa muncitoare şi partidele sale politice şi de bază metodologică, epistemologică şi teoretico-explicativă pentru ştiinţele social-politice, pentru studierea istoriei societăţii de pe poziţiile materialismului dialectic şi istoric şi din perspectiva criteriilor de bază ale progresului istoric.

Autorul combate afirmaţiile lui Mannheim privind caracterul fals al oricărei ideologii. El arată că deşi cunoaşterea în domeniul ştiinţelor social-politice are întotdeauna o condiţionare socială, de clasă, această trăsătură este în funcţie de caracterul, interesele şi statutul conservator sau revoluţionar al respectivei clase sociale; cu alte cuvinte, cunoaşterea în aceste ştiinţe este ştiinţifică cînd clasa care o condiţionează social este în consonanţă cu progresul istoric şi este deformată atunci cînd susţinătorul ei social este o clasă conservatoare, în curs de retragere de pe scena istoriei.

În concepţia marxistă istoricul se supune determinărilor sociale generale, care se referă la societate şi la epocă, şi celor specifice clasei sau grupului social cărora aparţine şi ale căror interese le reprezintă. Condiţionarea de clasă, conştientizată sau nu, impune istoricului situarea pe o poziţie partinică, conformă cu interesele clasei pe care o slujeşte.

A. Schaff s-a oprit la prezentarea sociologiei cunoaşterii pentru a combate afirmaţiile sale referitoare la caracterul deformator al oricărei ideologii şi pentru a reţine ideile sale valoroase cu privire la posibilitatea înlăturării cunoştinţelor şi elementelor neproductive sub raport epistemologic cauzate de limitele şi scăderile personale ale cercetătorului prin conceperea şi realizarea activităţii de cercetare ca un proces social la realizarea căruia participă grupuri însemnate de specialişti care iau parte atît la elaborarea unor cunoştinţe noi cît şi la critica şi aprecierea valorii ştiinţifice a celor existente.

Autorul consideră că explicarea ştiinţifică a fenomenelor şi proceselor sociale presupune folosirea metodei istorismului prin care se înţelege conceperea realităţii — atît a lumii obiective cît şi a reflectării acesteia în gîndirea oamenilor ca un proces în continuă transformare şi dezvoltare, ceea ce presupune explicarea genetică a realităţii. Continua schimbare şi transformare a cunoaşterii umane, postulată de istorism, înseamnă că aceasta îşi schimbă conţinutul neîntrerupt şi că este tot mai profundă, se schimbă calitativ de la o etapă la alta. Cunoaşterea este un proces infinit pentru că obiectul cercetat este infinit în schimbări, interacţiuni şi corelaţii. Istorismul afirmă caracterul parţial al cunoaşterii în fiecare etapă a evoluţiei sale şi posibilitatea dobîndirii unor noi adevăruri parţiale obiective dar nu exhaustive.

A. Schaff s-a oprit la prezentarea istorismului pentru a indica una din trăsăturile de bază ale marxismului care-l deosebesc de cele trei curente de gîndire analizate deoarece el pune în evidenţă caracterul dialectic al fenomenelor şi proceselor din societate şi postulează că înţelegerea ştiinţifică a celor actuale necesită studierea genezei şi evoluţiei lor, afirmarea caracterului lor istoric.

În concluzie se poate afirma că lucrarea prezentată reprezintă o însemnată contribuţie la sublinierea caracterului neştiinţific şi a limitelor unor curente de gîndire în cercetarea şi interpretarea diferitelor evenimente istorice şi a istoriei în general. De asemenea, analizează cu multă competenţă şi putere de convingere necesitatea conjugării eforturilor filosofiei, sociologiei, a epistemologiei generale şi a istoriei pentru a asigura continua dezvoltare şi perfecţionare a epistemologiei ştiinţei istorice care, în concepţia marxistă, împreună cu filosofia, are un rol important în analiza diferitelor probleme metodologice, a unor concepte şi structuri explicative esenţiale care fac parte din instrumentarul de bază şi laboratorul cercetării istorice. Autorul reuşeşte să contureze o poziţie proprie, originală, din perspectiva marxismului, în analizarea relaţiei obiectiv-subiectiv în cunoaşterea istorică şi mai ales în demersul complex şi dificil de a explica multitudinea şi diversitatea punctelor de vedere şi interpretărilor diferiţilor istorici asupra aceluiaşi eveniment istoric, cît şi în cel de a demonstra caracterul procesual al cunoaşterii în istorie manifestat prin necesitatea rescrierii sale necontenite. Merite deosebite îi revin în studierea vastei problematici a caracterului procesual al elaborării şi îmbogăţirii adevărului istoric şi al cercetării şi scrierii istoriei. Afirmînd că reflecţia filosofică, teoretică asupra cercetării istorice relevă caracterul procesual şi cumulativ al scrierii istoriei şi permite evidenţierea limitelor diferitelor şcoli de gîndire, Schaff pledează pentru înţelegerea necesităţii îmbogăţirii continue a cunoştinţelor metodologice şi epistemologice ale istoricului. Prin întregul demers realizat autorul demonstrează superioritatea şi caracterul ştiinţific al marxismului ca fundament metodologic, filosofic şi ideologic al cercetării istorice, al criticii şi aprecierii valorii ştiinţifice a rezultatelor obţinute.

Maria Fonta, Ilie Fonta

www.dacoromanica.ro

„REVISTA DE ISTORIE" publică în prima parte studii, note și comunicări originale, de nivel științific superior, din domeniul istoriei vechi, medii, moderne și contemporane a României și universale. În partea a doua a revistei, de informare științifică, sumarul este completat cu rubricile: Probleme ale istoriografiei contemporane, Cronica vieții științifice, Cartea românească și străină de istorie, în care se publică materiale privitoare la manifestări științifice din țară și străinătate și sînt prezentate cele mai recente lucrări și reviste de specialitate apărute în țară și peste hotare.

NOTA CĂTRE AUTORI

Autorii sînt rugați să trimită studiile, notele și comunicările, precum și materialele ce se încadrează în celelalte rubrici, dactilografiate la două rînduri, trimiterile infrapaginale fiind numerotate în continuare. De asemenea, documentele vor fi dactilografiate iar pentru cele în limbi străine se va anexa traducerea. Ilustrațiile vor fi plasate la sfîrșitul textului.

Numele autorilor va fi precedat de inițială, titlurile revistelor citate în bibliografie vor fi prescurtate conform uzanțelor internaționale.

Responsabilitatea asupra conținutului materialelor revine în exclusivitate autorilor. Manuscrisele nepublicate nu se restituie.

Corespondența privind manuscrisele, schimbul de publicații se va trimite pe adresa Comitetului de redacție, B-dul Aviatorilor nr. 1, București — 71247.

REVISTE PUBLICATE ÎN EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

- REVISTA DE ISTORIE
- REVUE ROUMAINE D'HISTOIRE
- STUDII ȘI CERCETĂRI DE ISTORIE VECHE ȘI ARHEOLOGIE
- DACIA. REVUE D'ARCHÉOLOGIE ET D'HISTOIRE ANCIENNE
- REVUE DES ÉTUDES SUD-EST EUROPÉENNES
- STUDII ȘI CERCETĂRI DE ISTORIA ARTEI
  - SERIA ARTĂ PLASTICĂ
  - SERIA TEATRU-MUZICĂ-CINEMATOGRAFIE
- REVUE ROUMAINE D'HISTOIRE DE L'ART
  - SÉRIE BEAUX-ARTS
    SÉRIE THÉÂTRE-MUSIQUE-CINÉMA

www.dacoromanica.ro

DIN SUMARUL NUMERELOR VIITOARE

Formația, cultura și începutul domniei lui Petru Rareș.

Pretendentul Neagu „Vodă", fiul lui „Basarab voevod" (1633—1644).

Instituția agiei în Țara Românească.

Relațiile lui Francisc al II-lea Rákóczi cu Spania.

Relațiile comerciale româno-spaniole pînă la pacea de la Adrianopole, (1829).

Manualele școlare din epoca pașoptistă în slujba idealurilor naționale românești.

Poziția Marii Britanii la Congresul de pace de la Viena (1814—1815).

Mărturii documentare privind elaborarea unor proiecte ale canalului Dunăre—Marea Neagră.

Conferința colonială de la Berlin (1884—1885).

Aspecte ale genezei „noului activism" al popoarelor asuprite din Ungaria (1900—1905).

România și țările balcanice în perioada 1900—1911.

Considerații privind social-democrația germană 1869—1914.

Ecoul internațional al ieșirii României din război (mai 1918).

România și condițiile financiare internaționale după primul război mondial (1919—1929).

„Noaptea cuțitelor lungi" în viziunea diplomației românești și americane.

Relațiile culturale dintre România și Marea Britanie (1929—1939).

Tendința în structura economiilor naționale ale sud—estului european între cele două războaie mondiale.

Curente social—economice românești în perioada interbelică: doctrina economică a țărănismului.

Evoluția structurii sociale a României în etapa actuală și procesul omogenizării sociale.

Afirmarea Partidului Comunist Român în mișcarea comunistă și internațională în perioada postbelică.

RM ISSN 0567 — 6304

www.dacoromanica.ro

I. P. Informația c. 2113

43 856

Lei 15